

Издаје
Милешевски културни клуб
„СВЕТИ САВА“
Пријепоље

e-mail: zomalesic@open.telekom.rs
тел: 033/713-280

Издаје сваког Савиндана

Председник Главној
одбора Клуба
Зоран Малешкић

РЕДАКЦИЈА:
Милева Малешкић,
главна и одговорна уредница,
Милован Митровић,
Љубомир Шуљагић,
Мирјана Тешевић,
Зоран Шапоњић

ФОТОГРАФИЈЕ:
Зоран Павловић

ЛИКОВНО РЕШЕЊЕ ЗАГЛАВЉА:
Веселин Нишавић

НАСЛОВНА СТРАНА:
Зоран Малешкић
Милутин Марјановић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК:
Милутин Марјановић

ШТАМПА:

Ж. рачун Клуба 180-5121210009326-72

У ОВОМ БРОЈУ

АКТУЕЛНО

Дарко Танасковић
НЕООСМАНИЗАМ И СРБИ

Драгиша Милосављевић
МИЛЕШЕВА И КУЛТУРНА ПАРАДИГМА ЕВРОПЕ

Зоран Шапоњић
ЗАЂЕ СУНЦЕ У КРВАВУ ЗАСТАВУ!

ИСТРАЖИВАЊА

Боса Росић
СПОМЕН ЧЕСМА ОКО НА ЗЛАТИБОРУ

Миле Вуловић
МИТРОПОЛИТ ДАБРОБОСАНСКИ САВА КОСАНОВИЋ

Вукола Поповић
КАРАЂОРЂЕ У СТРАЊАНИМА

РЕПОРТАЖЕ

Хаџи Јово Медојевић
ХАЦИЛУК ЈЕ ПУТ СРЦА

Ивана Ковалчик Крповић
ОД ... ДО

Вујица Бојовић
КРОЗ ПРИБОЈСКА ГОЛЕША

Велибор Јовановић
КАЛЕНДАР МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА

ПРИКАЗИ КЊИГА

Хадија Џигал Кријешторац
ШКОЛА КАМЕН ТЕМЕЉАЦ ПРОГРЕСА СРЕДИНЕ

Раденко Дивац
СЛАТКА ГОРЧИНА ПРАВОШЕВСКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Милева Малешкић
УДЕС ЗАВИЧАЈА И КУС ЖИВОТ

Бошко Копуновић
„СТАРОВЛАШКА УМОВАЊА” ДРАГОЉУБА ГАГРИЧИЋА

Драгољуб Гагричић
БЕСЕДЕ ЗА БИРИЋЕТ

ПРИЧЕ САВИНДАНА

Славољуб Васојевић
ГОСПОЋИНСКИ ДОГОВОР О ШКОЛСКОМ ПРОГРАМУ

Зоран Јеремић
МИЛУТИНОВА СЕЋАЊА

Љубомир Шуљагић
МУЧЕНИЦА

ДОДАТАК САВИНДАНАУ

СТО ГОДИНА ОД ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА И
ОСЛОБОЂЕЊА СТАРЕ СРБИЈЕ ОД ТУРАКА

НЕООСМАНИЗАМ И СРБИ¹

Упадљиво самоуверена, амбициозна и активна спољна политика коју Турска води током последњих година, односно од доласка на власт исламистичке Партије правде и развоја (АКП), довела је ову државу у средиште светске јавне пажње и учинила предметом живих политичких расправа. Спољна политика званичне Анкаре све чешће се доводи у везу с идеологојом *неоосманизма*, при чему су о адекватности овог појма/термина, као одређења турске политике, мишљења подељена. Премда се о неоосманизму све више говори и пише као о тачној дијагнози идеолошке природе укупног државно-националног наступања савремене Турске, још увек се могу чути и гласови који одричу оправданост таквог дефинисања њеног појавно превасходно прагматичног постављања у међународним односима. Поред тога што, у неким случајевима, произлази из кохерентних теоријских поставки, оспоравање неоосманизма великим је делом обојено различито мотивисаном „политичком коректношћу“ и исходишно не припада пределима непристрасне научне мисли. Појмовно-терминолошку расправу о неоосманизму оставићемо овом приликом по страни и поћи од констатације да он као појава неоспорно постоји, што и јесте најважније, док је питање њеног најпримеренијег именовања, иако важно, ипак од другостепеног значаја. Изнађе ли се неки погоднији термин, неће бити тешко увести га у научну употребу уместо *неоосманизма*, али се довођењем у питање валидности термина неоосманизам никако не може поништити постојање појаве која се њима означава, а управо таквом заменом теза служе се поједини апологети актуалне спољне политике Турске. Као најбитније својство те политике, неоосманизам дакле постоји и смеродаван је на свим линијама деловања Турске у међународним односима, укључујући и њено наступање према и на Балкану, а у том оквиру и према српском националном корпусу, и то у свим државама у којима он данас живи. До посебно наглашеног израза долази у односима Турске са Србијом и с Босном и Херцеговином, при чему нарочито озбиљне импликације потенцијално може имати за положај Републике Српске. Неопходно је, стога, рационално сагледати природу неоосманизма, протумачити смисао и крајње циљеве њиме инспирисаног односа Турске према Србима, како би се у сучељавању с овим утицајним регионалним и глобалним чиниоцем могла изградити властита спољнополитичка доктрина одгова-

рајуће носивости. Корисно је, у том контексту, подсетити на вредносно-идеолошку суштину и на главне карактеристике неоосманизма.

Пре свега, неоосманизам је дубинска идеолошка константа, не само турске спољне политике, већ и укупног прегнућа турске нације, тако да Турска, снажна и утицајна држава, у реализовању неоосманистичког концепта и дугорочног пројекта активира све своје потенцијале. А ти потенцијали никако нису мали. Штавише, могло би се рећи да је неоосманизам и више од идеологије. Он је стожер турског менталитета, схваћеног као „скуп начина и садржина мишљења и осећања који обележава неки одређени колектив у неко одређено доба“, а манифестује се у поступцима, при чему, кад је о односу између менталитета и идеологије реч, ваља уважити закључак неких аналитичара, да је „менталитет кожа, а идеологија одећа“, али одећа која може постати кожа (вид. П. Динцелбахер, *Историја европског менталитета*, Београд, 2009, 17,19).

Легитимитет за свој активни и експанзионистички наступ неоосманизам црпи из чињенице да је Турска наследница Османског царства чије културно и политичко наслеђе треба у савременим условима да обнови. Наглашавамо: у савременим условима, делујући модерним политичким, економским, ако треба, војним и свим другим расположивим средствима, а користећи се погодностима које јој дата регионална и шира међународна конјunktura пружа. Истицање савремених услова и модерних средстава којима се неоосманизам данас актуализује потребно је ради његовог потпунијег разумевања, али и ради отклањања примедбе која се, ретко с висине, упућује сваком разматрању спољне политике Турске као текуће фазе у реализовању трансисторијског неоосманистичког идеала, а састоји се у подсмешљивом одрицању историчности наводним предвиђањима да би се у XXI веку могло ревивалистички успешно радити на обнови Османског царства. Нико разуман и не претпоставља такав немогући сценарио, већ искључиво обнављање сфере доминантног утицаја савремене Турске, сфере која ће требало да се поклапа с областима које су у трима Турској суседним регионима, Блиском истоку, Кавказу и Балкану, краће или дуже време биле у саставу Османског царства. Пред нама је, дакле, један прагматичан савремени пројекат, идејно и емоционално укорењен у менталитетно тле империјалне

османске носталгије која је код Турака просечно веома изражена и снажна.

Посматран као идејни концепт и вредносни систем, неоосманизам је заправо особан идеолошки амалгам исламизма, (турског) национализма, с протежањем ка пантуркизму, и османске (империјалне) носталгије. Реч је о идеологијама које начелно и логички, са становишта порекла, природе и циљева, нису компатибилне, али је једна од специфичности неоосманизма управо у томе што оне у том самосвојном „коктели“ до неке границе неслућено успешно функционишу. „Турско-исламска синтеза“, уобличена у време Тургута Озала, покушај је рационализације изнутра противречне идеолошке формуле неоосманизма.

Операционализација неоосманизма као праксе на унутрашњем и спољном политичком плану одликује се неколиким главним карактеристикама, од којих су три посебно занимљиве, како уопште тако и с аспекта односа према Босни и Херцеговини, а онда природно и према Републици Српској. Прва је већ помињани изразити *прагматизам*. Иако се легитимацијски ослања на османску прошлост и прожет је јаком нити империјалне носталгије, неоосманизам турске спољне политике крајње је прагматичан, реализује се тактички флексибилно и с изванредним осећањем за тренутак, што никада не треба губити из вида.

Друга карактеристика деловања са неоосманистичких позиција, како у домену унутрашње тако и спољне политике, јесте доследно кетманско самоидентификовање, један нарочити вид мимикријске појавности, неухватљива претворност и притворност. Суштина оваквог понашања у јавности и настојања да се произведе утисак супротан стварним намерама и метама којима се стреми састоји се у отклањању сумње оних противника који би, док покрет још увек није довољно ојачао, могли да га осујете. Мотиве за прибегавање оваквом систематском прикривању сопствене идеолошке и политичке платформе није тешко разумети. Неоосманисти су код куће све време били суочени с моћним, задуго и супериорним непријатељем, званичним кемализмом, оличеном у снажном државном апарату и, надам се, моћном армијом, правом „државом у држави“ и главним заштитником и браниоцем секуларистичког уставног поретка. На међународном плану, пак, имајући у виду савезништва и партнерства на која се рачунало, као и на имиџ будуће исламистичке власти, посебно у

1 Ауторизовано излагање на научном скупу „Неоосманизам и Република Српска“ (Бањалука, 09. 09. 2010). Текст ће у широј верзији бити објављен у другом броју Научног часописа Факултета политичких наука у Бањој Луци за друштвена питања „Политика“.

очима Запада, није никако било препоручljivo наступати с анахроним неоосманистичком реториком, особито у време глобалног компликовања односа између Запада и Ислама и избијања проблема интернационалног исламистичког тероризма у први план међународне пажње. Вероватно проценивши, или осетивши, да је Турска довољно добила на снази и да може отвореније истицати своје интересе, високи и највиши турски званичници у новије време одважније прибегавају неоосманистичкој реторичи, у чему је повремено готово неочекивано изричит и јасан министар иностраних послова Ахмет Давутоглу. Без обзира на то и упркос недвосмисленим властитим изјавама у јавности, Давутоглу и други турски функционери и даље одлучно одричу постојање неоосманизма!

Повезана с првим двома, а посебно с другом, трећа операционална карактеристика неоосманизма јесте систематско примењивање двоструких стандарда. Прибегавање двоструким аршинима у односу према појавама и ситуацијама у међународним односима није, наравно, ништа ново. Целокупна историја човечанства о томе издашно сведочи. Чак је и један Тома Аквински теолошки образложио да је превара у „праведном рату“ дозвољена. Ипак, у искуству бившег југословенског простора током последњих двадесетак година примењивање двоструких стандарда се толико згуснуло и усталило, а све етичке дилеме при томе отпале, да се пракса двоструких аршина може сматрати и једином ненарушивом константом у прилазу „међународне заједнице“ проблематици југословенске кризе. Турско понашање се у овом погледу исказује као парадигматично, што привремено може донети неке користи Анкари, али јој трајно умањује жељени капацитет регионалног лидера. Наиме, Балкан је исувише сложен и изнутра противречан регион да би се политиком двоструких стандарда могли остварити трајни учинци, као што је, на пример, одржива стабилност, ако се том политиком одређени регионални субјекти стално стављају у неповољан релативни положај

Три наведене карактеристике неоосманистичког метода у спољној (и укупној) политици до пуног изражаја долазе и у односу према нашем простору, а конкретно Босни и Херцеговини, Републици Српској и Србији, односно према српском националном корпусу у целини. Исто важи и за турско постављање у другим двома приоритетним „суседним“ регионима, на Блиском истоку на ширем кавкаском подручју, али ћемо се ми, из разумљивих разлога, у даљем разматрању усредсредити на, условно речено, „српско питање“. Јер, као што за Србе постоји „турско питање“, тако се у координатама турске гео-

политичке мисли, заинтересоване за прилике на Балкану, говори и пише о „српском питању“. Кад је реч о спремности унутар српског националног корпуса за одговарајуће суочавање с изазовом неоосманизма, иако код Срба у целини претеже свест о постојању ове појаве, односно склоност да се турска политика подвргне критичкој анализи, стање духа у Србији и у Републици Српској ипак није идентично. Српском делу грађанства, интелектуалцима и политичкој класи у Републици Српској готово без изузетка није потребно доказивати да неоосманизам постоји, тако да се ово широко подељено уверење може узети као стабилно полазиште у анализи његових друштвених импликација, од политичких до културних. У Србији је у овом погледу, очекивано, разногласје веће, па још увек има подоста оних, нарочито међу интелектуалцима, медијским посленицима, а донекле и политичарима, који нису спремни да прихвате реалност да Турска, деценијама представљана и доживљавана као искључиво секуларна и демократска држава, свим силама ради на спровођењу неоосманистичког пројекта обнављања своје некадашње моћи у новом, измењеном кључу. Таквима треба објаснити да Турска и даље уставно јесте секуларна држава, да је она то остала и после референдума о уставним променама из 2010, којима је умањена моћ војних кругова, да је животни стил у Истанбулу и Анкари у много чему близак ономе у европским градовима (што се силно популарним телевизијским серијама срачунато додатно козметички дотерује), да Турска, најзад, вероватно никад неће постасти Саудијска Арабија или Иран, али и да се никако не сме превидети чињеница да већ десет година законодавну и извршну власт у тој великој земљи врши једна исламистичка партија и да њеног лидера Ердогана и у домаћим и у страним медијима све чешће називају „султаном“. Неоосманисти свакако нису освојили власт зато да не спроведу, већ да покушају спровести свој политички и културни програм и они то промишљено и доследно чине, уважавајући законе и институције секуларне државе, али и полако их одоздо натапајући (и потапајући) плимом исламских вредности.

Једнодушност у погледу изоштреног критичког односа према Турској и њеној улози на Балкану, каква се уочава у Републици Српској, има, међутим, и налачије које не погодује афирмисању пуне објективности у процењивању конкретних потеза турске дипломатије и одмеравању најсврхисходнијег реаговања на њих. Мислим да је сазрео тренутак да се од идеолошког и емотивног одбацивања неоосманизма, као неприхватљиве и опасне идеолошке и политичке платформе, искорачи у простор наоптерећеног, рационалног и проактивног разма-

трања последица неоосманистичке политике и њене рецепције у БиХ, као и ближем и даљем окружењу, по стратегијске државно-националне интересе и с њима саображене политичке циљеве Републике Српске, као и српског националног корпуса у целини. Има се утисак да је процес овакве, свакако нимало лаке рационализације покренут и да је у наредном периоду од превасходног значаја да се удруживањем свих компетенција одговорно ради на изграђивању става према неоосманизму, који би морао бити рационалан, поуздано чињенично и знанствено заснован и, што је нарочито битно, истовремено тактички гибак и стратегијски чврсто усидрен, бар у оној мери у којој неоосманизам то извесно јесте. У одношењу према сваком конкретном поступку Турске мора бити будна свест о томе да је он неизбежно усклађен с дугорочном стратегијском пројекцијом неоосманистичке вертикале, да никако није случајан и усмерен на искључиво тренутни или краткорочни учинак. Неадекватно разумевање суштине турске политике и, на основу тога, погрешно постављање према њеним потезима највећим делом произлази из немогућности да се размишљањем у категоријама ефемерног и углавном изнуђено тактичког, а без упоришта и контролног механизма у властитој стратегији, покушава парирати политици руковођеној и у сваком моменту детерминисаној постулатима из хоризонта стабилне стратегијске визије. То је као кад би се шахиста почетник, који једва уме да помера фигуре, упустио у партију с велемајстором. Њему је напросто немогуће да предвиди да ће један привидно неважни потез пионом у завршници довести до губитка краљице или мата.

У наредном одсечку текста настојаћемо да илустративно укажемо на неке елементе из поменутог хоризонта стратегијске геополитичке визије света чији се моћни уплив на све догађаје у БиХ и на Балкану неретко у њиховој анализи испушта из вида. Притиснути нуждом да се на непосредне изазове брзо реагује склони смо да ван поља пажње потиснемо њихову ширу и дубљу геополитичку, па и цивилизацијску позадину. Појмимо од једне старе макроподеле света, од глобалне дихотомије коју ретко ко хоће да помене, јер се сматра историјски и концептуално превазиђеном, али која опстаје и у свести најлибералнијих умова и из дубине управља „стратегијама мишљења“ и уобличава погледе на свет. Реч је о оној подели на Запад и Исток која је успостављена разграничењем између Западног и Источног римског царства (286. односно 395. године по Христу), а која је „цементирана“ великим хришћанским расколом из 1054. године. У једном, на Западу прилично раширеном виђењу ове дихотомије, линија по-

деле између Запада и Истока поклапа се с међом која раздваја делове Европе у којима доминира западно хришћанство (римокатолицизам и протестантизам) од оних у којима превладавају православље и ислам. У својој познатој књизи *Sugar civilizacija*, Семјуел Хантингтон свакако није случајно из једне историографске студије пренео карту на којој је ова линија повучена у складу са геополитичком и цивилизацијском констелацијом из XV века (S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, 1996, 159). Погледа ли се пажљивије, уочава се да гранична линија пресеца Румунију и данашњу Србију, остављајући Војводину на западу, док је Босна, као провинција Османског царства, наравно на источној страни. Ова цивилизацијска граница се током историје померала зависно од односа снага и територијалних губитака/добитака великих држава, да би се, у поимању нормалности које претеже на Западу, после пропасти Османског царства, на нашим просторима психолошки учврстила на Дрини. Политички и војно, овај се психолошки доживљај са западне стране доследно настојао поткрепити уверљивим аргументима и територијално стабилизацијом, уз спремност на освајачки и колонизаторски *Drang nach Osten*, увек кад би се за то указала прилика. Као својевремено чврста федерална држава, Југославија је нарушавала дуалистичку представу о европском Западу и Истоку, али је ипак морала бити толерисана, а извесно време и подржавана, услед гвоздене логике биполарне равнотеже моћи и страха током Хладног рата. Крајем осамдесетих година прошлог века све се променило, па је изнова актуализовано деловање у складу са старом менталном конфигурацијом Запад-Исток, у којој земље западно од Дрине логично припадају западној хемисфери. Појавила се бојазан да би некаква Југославија у којој би доминирао српски/православни чинилац, иако за то објективно није било претпоставки, трајно нарушила манихејску цивилизацијску равнотежу. Учињено је све да било каква могућа Југославија нестане, али се збило и нешто непредвиђено. Република Српска је, као српска државна творевина, прешла Дрину и то многима смета, али се, као и у случају бивше Југославије, под притиском односа снага и ситуације на терену, морало прихватити како би био заустављен рат. Стални притисак на њу је, стога, разумљив, као и проналажење различитих метода да се осујети њено изградња као аутономног и заокруженог државног организма.

Са становишта теме којом се овом приликом бавимо, важно је истаћи да планери и реализатори неоосманитичке политике Турске, будући да је њихова доктрина најшире геополитичке поста-

вљена, озбиљно узимају у обзир историјску, интересну и цивилизацијску димензију макро-поделе Запад-Исток. Не заборављају да је Османско царство, чије зоне утицаја у савременим условима желе да обнове, више векова било активни, прво надмоћни, а затим равноправни актер у подели европских интересних сфера. У поглављу посвећеном балканској политици Турске, аутор свеобухватног и разрађеног програмског документа савременог (и свевременог) неоосманизма *Српскојугославјска дубина*, Ахмет Давутоглу испољава суверено владање категоријама класичне геополитике, укључујући и далекосежни значај концепта западно-источне цивилизацијске дијалектике на нивоу, како он то каже, системских сила. Веома је индикативан начин на који турски министар осмишљава простор конвергенције и продуктивног преклапања америчких и турских рачуница на Балкану, чиме је могуће објаснити објективно садејство Вашингтона и Анкаре током рата у БиХ и сукоба на КиМ, укључујући и агресију НАТО-пакта на Југославију, односно Србију, а и неке важне елементе у њиховом послератном позиционирању, све до данас. Иако је неоосманизам бременит унутрашњим противречностима које законито долазе до изражаја приликом заоштравања односа у комплексним регионима, као што су Балкан, Блиски исток и Кавказ, где регионални актери заузимају дијаметрално опречне позиције, што отежава проналажење формуле уравнотеженог приступа према свима, на Балкану још увек постоји висок степен подударња интереса САД (и неких њихових блиских западних савезника) и Турске. На Блиском истоку је, истовремено, ово партнерство на неупоредиво већим искушењима. У Америци је у једном тренутку чак завладала озбиљна забринутост да „Запад губи Турску“, па је Обамина администрација уложила велики напор да приступ партнерству с овом земљом усагласи с новим околностима и уважи њен знатно самосталније маневрисање, под условом гарантованог придржавања кључних безбедносних аранжмана и извршавања најважнијих савезничких обавеза. На Балкану засад таквих раскорака нема, тако да се понавља на први поглед парадоксална историјска ситуација да турско неоосманитичко посезање, у смислу јачања утицаја, за територијама на југу и југоистоку Балкана и западно од Дрине делу (пост)хришћанског Запада више одговара од српског државотворног потврђивања, посебно с оне стране замишљене линије сакросантне поделе евроазијског континента на Запад и Исток. Најтеже је народу који се у оваквим надгорњавањима Давутоглуових „системских сила“, као „сламка међу вихорове“, стално налази између чекића и наковња.

Иако то није лако, на конвергенцију турских и америчких интереса на Балкану треба гледати крајње рационално. Ни она не мора вечно трајати. С обзиром на реалну светску моћ САД, као и на начин на који се званични Вашингтон од почетка деведесетих година негативно одредио према српском националном интересу и предводио све санкције и друге казнене мере тзв. „међународне заједнице“ према Србима, склони смо да кажемо како је Турска заправо само пион, послушник САД и извршилац њених налога на Балкану. Кад је, рецимо, било јасно да је Бутмирски процес пропао и пре него што је започео, у празан простор је својим дипломатским иницијативама спремно усковчила Турска, па је речено да је то учинила на амерички позив, односно по налогу из Вашингтона. Неке координације је свакако морало бити, али је важно знати да би Турска тако поступила, у овој и у свакој другој ситуацији која би јој се учинила погодном, и без икаквог подстицаја, а камоли поруџине или налога из Вашингтона. Турска је данас до високе мере самостални субјект међународних односа који пред очима има првенствено сопствени интерес, а тек онда све остало, укључујући и партнерске односе са САД. То увек треба имати на уму и не потцењивати способност Турске да у функцији остваривања властитих стратегијских пројекција самостално артикулише свој растући спољнополитички активизам. То је један од предуслова да се проникне у далекосежни и дугорочни смисао конкретних потеза турске дипломатије. На Турску начелно треба гледати као на самостални фактор у међународним односима и према њој деловати у складу с том претпоставком. Својевремено, средином и у другој половини деведесетих година, док је потписник ових редова био на дужности југословенског амбасадора у Анкари, у неким ситуацијама није било јасно ко је чији талац, Турска амерички или Америка турски. С друге стране, неспорно је да ће Турска, као веома рационална и прагматична држава, увек кад за то постоје услови своје државно-националне интересе настојати да реализује у сагласности с интересима других центара моћи у свету, а на Балкану у првом реду са САД. Тим путем она постепено жели да се издигне до статуса једне од најутицајнијих актера у свету будућности, „државе светоника“ (Хантингтонов термин), тј. средишње државе која има снажан утицај на своју цивилизацијску зону (вид. В. Авијуцки, *Конјиненталне геополитике*, Београд, 2009, 25). Давутоглу је у обраћању турским дипломатама на редовној годишњој конференцији 2011. године најавио да ће Турска 2023, односно на стогодишњицу рођења Републике, бити једна од десет водећих земаља света.

Други битан моменат стратегијског рета о којем се стално мора водити рачуна јесте да су ослонац и упориште турске амбициозне политике према нашем региону муслиманске заједнице на Балкану, „заоставштина Османског царства“, како се изражава А. Давутоглу. Турски професор и министар у *Стирајшејџијској дубини* не оставља у том погледу нимало простора за недоумице, већ јасно каже да су Албанци и Бошњаци, као национални и етноконфесионални корпуси вишеструко повезани с Турском, коју доживљавају као духовну и културну матицу, у суштини залог турског утицаја у региону и да Турска зато мора учинити све што је у њеној моћи да се ова два народа што повољније позиционирају и политички конституишу. Једино је то истински и трајно битно, а све остало је ствар променљиве и пролазна конјунктура, укључујући и билатералне односе с немуслиманским балканским државама. Односи са Србијом, Грчком, Хрватском... све је то у домену конјунтурног прилагођавања и тактизирања зарад што успешнијег постицања главног циља – јачања положаја Албанаца и Бошњака. Ово никако не значи да Турска неће бити озбиљна и ангажована у сарадњи с поменутим и осталим непоменутим балканским државама, али не зато што су јој оне нарочито битне као такве и саме по себи, већ зато што су у регионалним размерама довољно утицајне да се без њиховог суделовања ни неоосманистички концепт Балкана не може ваљано спровести у живот. Ово можда и у највећој мери вреди за Србију, тако да Турска односима с њом приступа крајње озбиљно и одговорно, из чега би, међутим, било погрешно и штетно изводити закључак да Србија икада може бити истински привилеговани балкански партнер наследници Османског царства у заједничком пројекту Балкана као подједнако безбедног и удобног дома за све његове станаре.

На више од пет стотина страница *Стирајшејџијске дубине* детаљно је изложен неоосманистички концепт спољне политике, уз факторску анализу и спецификовање пожељног одношења Турске према свим релевантним чиниоцима у међународним односима, укључујући у пуној мери и оне балканске. Индикативно је да у целој књизи не налазимо ни две странице посвећене разматрању будућих односа Турске према Грчкој и Србији. Јасно је да се с њима *a priori* рачуна као с државама против којих се, а не са којима се на стратегијском нивоу концептуализације, осмишљава и спроводи политика. Стратегијски схваћено „против“ никако не подразумева сталну и непосредну конфронтацију и сукоб, тако да је могућа и вишегодишња конструктивна и обострано корисна сарадња с оваквим „стратегијским опоненти-

ма“, уколико то околности наметну и оцени се да је такав приступ у функцији дугорочних интереса Турске. Поставаљање званичне Анкаре, рецимо, према ситуацији у Рашкој области/Санџаку парадигматично је за дијалектику између стратегијског и тактичког нивоа турске политике на Балкану. Турска је савршено свесна чињенице да од свих спољних фактора има далеко највећи утицај на балканске муслиманске заједнице. Без обзира на сву повремену драматичност испољавања и неспорну локалну етаблираност радикалног (претежно вахабитског и салафитског) ислама на Балкану у потконфликтном периоду, једино Турска има капацитета и инструмената да битно утиче на будућност балканског ислама. У вези с разним аспектима стања у Рашкој области/ Санџаку, где новопазарски муфтија Муамер Зукорлић већ више година делује с нескривено исламистичких и панбошњачких позиција, а држава не проналази начина да то деловање успешно неутралише легитимним правним средствима и осмишљавањем ефикасне политике усмерене на развој ове национално и конфесионално мешовите области, Турска дејствује кроз све расположиве канале. Она се поиграва муслиманским/бошњачким духовним и политичким лидерима, дајући подршку час једнима час другима, а истовремено са званичним Београдом настоји да изгради односе поверења, наглашавајући да посредује искључиво као секуларна држава и балкански сусед („без заједничке границе“, како воле да кажу турски званичници) коме је на срцу једино смиривање свих тензија и успостављање трајне стабилности зарад просперитета региона и убрзавања процеса евроинтеграције. Не треба имати илузија. Турска ће на Балкану увек подржати оне муслимане за које процени да у датом тренутку могу највише допринети реализовању њених стратегијских циљева. У одмеравању сарадње с њом ваља зато размишљати и на турски начин, заступајући и унапређујући сопствене дугорочне интересе. Како уважавање стратегијске процене утиче на селективан однос Анкаре према локалним муслиманским заједницама одлично илуструје једна појединост везана за ток збивања на КиМ.

Као што је познато, на Космету је пре интензивирања кризе и избјања оружаног сукоба живела значајна и у систем државе Србије складно интегрисана заједница етничких Турака (вероватно око 20 000, премда су се статистички подаци разликовали у зависности од тога ко их је саопштавао). Косовскометохијски Турци су већином били против албанизације Покрајине и нису подржавали сепаратистички пројекат проглашавања независности и отцепљења од Србије. У више наврата су покушавали да убеду турске званичнике да за њих на Косову

под албанском контролом нема перспективе, па су, видевши да наилазе на зид неразумевања, у једном тренутку чак замолили да им се, кад већ не постоји спремност да се њихов став прихвати, омогући да се иселе некуд у Анадолију. Иако је један од приоритета турске националне политике подршка свим сународницима у дијаспори, па и пантуркистичка солидарност са нетурским туркофоним народима у Азији, Анкара је, следећи стратегијски интерес, жртвовала Турке на Косову и снажно подржала албански сепаратизам. Проценила је да Албанци имају веће изгледе да остваре свој план, а на неоосманистичкој линији обнављања њеног утицаја у региону унапреде и турску позицију на Балкану. Рачунала је, а и косовским Турцима обећала, да ће се, кад Косово једном постане независно, лако постарати да им албанске власти гарантују сва права. Био је то рачун без крчмара, па положај преосталих припадника турске мањине у Покрајини никако није завидан, а ко је могао, иселио се, највише у Турску. Тактика је за Турску увек у функцији стратегије, а не тренутна импровизација и сналажење „у ходу“, што је одлика озбиљних нација и држава.

У односу према Турској мора се овладати способношћу размишљања, анализирања, закључивања и деловања у стратегијским координатама. Без тога се њена политика не може правилно разумети и протумачити, што је предуслов да јој се да адекватан одговор. Неоосманизам је идеолошки концепт који у арени међународних односа краткорочно, а можда и средњорочно, има реалне шансе за релативни успех, нарочито на Балкану. Истовремено, с обзиром на знатне унутрашње противречности међу својим конститутивним елементима, како буде напредовао и постајао амбициознији, законито ће се суочавати са све већим изазовима и препрекама, поготово ако се ситуација у регионима турских приоритета, а и глобално, буде компликовала и заоштравала. Неоосманизам је, једноставно, немогуће коначно и идеално преточити у успешну спољнополитичку праксу. Ма колико Турска изгледала моћно и у залету, а некима и неодољиво привлачно, постоји маневарски простор да се рационалним постављањем и разборитим предвиђањем у односима и сарадњи са њом и Срби изборе за максималну могућу меру остваривања сопственог државно-националног интереса. Предуслови су да тај интерес стратегијски дефинишу, успоставе неопходну сагласност о неколиким његовим темељним одредницама, остваре потребну меру акционог јединства, схвате суштину неоосманизма и буду спремни на разумне компромисе, али не и по цену угрожавања народне будућности. Укратко, да се понашају као Турци!

Дарко Танасковић

МИЛЕШЕВА И КУЛТУРНЕ ПАРАДИГМЕ ЕВРОПЕ

Одлуком Милешевске епархије, следеће 2012. године, биће обележено осам векова Милешеве. Ову светковину сматрамо добрим поводом за подсећање на осамсто прохујалих година, на досегнуте и оспорене вредности српске духовности, на записе европских путописаца о милешевском светилишту, на трагичне неспоразуме и сеобе, закаснила открића европске естетике у тек обновљеном манастиру, на сударе истих или сличних културних образаца.

При томе, имамо на уму круцијалне постулате на којима је утемељена европска култура као и нову епоху пројектовану према културном обрасцу „прогреса и просперитета” тз. евроатланске интеграције. Мало се зна да је више хуманистичких писаца као и политичара предвидело надолазеће време. Разуме се свако на свој начин и у већој или мањој мери. У књижевној форми најдаље је отишао Џорџ Орвел у његовим сада већ класичним делима, који је имплиците и дословце предвидео будућност без метафизике и утопије. Близу је и Олдос Хаксли у чијем се „Врлом новом свету” „не предаје историја јер се од ње и нема више шта научити”. Ипак се заборавља да је слику будућности сасвим прецизно представио и један од твораца израелске државе Бен Гурион у часопису „Look” давног 1962. лета. У тексту објављеном 16. јануара исте године он даје сасвим реалну визију будућег светског поретка у коме је профит једина извесност будућности у којој нема места „метафизичким компонентама”.

На срећу, Европа није само то. Она поседује идеје критичке самосвести које се понекад прикривају и свесно умањују. Она је продуковала и надамо се да ће и у будућности, без обзира на привид овог времена, идеју водилу о „другом као услову мога постојања”. Остала је такође, и нада савременика да Европа није исцрпела креативне ресурсе нити потенцијале „малих култура” што јој је одавно прорекао Шпанац, Хозе Ортега и Гасет. У ту малу културу спада и српска, чија прошлост и сада збуњује многе наше политичаре и квази-теоретичаре који јој без стида ускраћују подршку верујући да јој је „место на сметлишту историје”. Најзад, овај текст нема претензије ка компарацији древног српског манастира и европске културне баштине. У питању је само подсећање на односе који су били давно успостављени, дуго одржавани, повремено нестајали али и продубљивани...

1.

У столећима милешевског трајања ово светилиште преузимало је улогу не

само духовног већ и дипломатског седишта у коме су доношене судбоносне одлуке, изван историје и архивске грађе. Захваљујући географском положају, и чињеници да се манастир налазио на западном делу српске државе и на значајном путу који је повезивао исток и запад, односно путу који је из Приморја водио у унутрашњост Балкана и даље за Софију, Солун и Цариград, Милешева је вековима вршила улогу посредника – у њој су се стапале и сукобљавале обе половине разједињене Европе, на пољу религије, економије, уметности и политике. Али Европа – хришћанска Европа у дугим временским раздобљима показивала је интересовање према овом духовном центру у унутрашњости Османске империје, о чијим су светитељским култовима и богатству ширене приповести упућених. Било је то време када је образложена европска јавност све више пажње усмеравала према загонетном Истоку, османској држави, њеним поданицима, култури, вери и обичајима. Књиге дипломата и авантуриста са запада као и оних који су путовали балканским подручјима и о тим путовањима оставили дневничке белешке биле су – речено данашњим језиком – бестселери; штампане не само у огромним тиражима већ више пута понављеним издањима.

Привилегија коју је у прошлости имала Милешева нису имали други. У њој су баштињене и више векова чуване мошти највећег српског светитеља, Светог Саве. Временом, харизма српског светитеља надвисила је многе друге и прерасла у свеопшти балкански мит. Њему се долазило на ходочашће, трагање за духовним миром, за помоћ у лечењу од опаких болести. Долазило се са свих страна и у свим временским периодима. Долазило и прилагало, поклањало, завештавало. Тако је у Милешеву на моштина највећег српског светитеља, створена величанствена ризница сакралних и литургијских вредности, рукописних и штампаних књига, светитељских моштију. Један учени Немац Волфганг Минцер из Бамберга, на повратку из Цариграда 1559. године, прошао је нашим крајевима и о томе оставио писану хронику. Изненађен изгледом Милешеве, посебно разликом између унутрашњости и спољашњости, он истиче сребрне и златне реликвијаре за светитељске мошти, велелепне иконе, сасуде, предмете ручне израде. Разуме се, на њега је, као и на друге, највећи утисак оставио ковчег Светога Саве, прекривен сребрним и златним плочицама, са више окованих икона. Још је експлицитнији његов земљак Мелхиор

Сајдлиц који је Милешеву посетио следеће 1560. године, и написао да тако богате украсе он није видео у много хришћанских цркава.

Као таква Милешева није могла остати незапажена и безбедна. Али тиме је у још већој мери повећана одговорност оних који су газдовали манастиром и ширили традицију Светосавља из Милешеве. Традицију за коју се веровало да је подстицала на устанке и буне и била реметилачки фактор у дугим временима османске владавине.

2.

О вековним везама европских мисионара и милешевског братства све више смо упућени на литерарне изворе и богате архиве Венеције, Беча, Граца, Пеште и других. На несрећу, наших готово да и нема. Подаци који би данас били драгоцене сведочанства српске прошлости и можда мењали (балкански) статус који столећима носимо – одавно су завршили на зграшћеним светилишта, у спаљеним и опљачканим библиотекама. Међутим, на балканским просторима њих нема довољно ни у новијем добу. Шта тек рећи за епска времена у којима је писана реч била привилегија малобројних, који нису стизали ни прибележити сва значајнија догађања. Или су, што је извесније, њихове белешке нестајале у каснијим усудима. Читава историја једног народа грађена је на сачуваним записима са рукописних и штампаних књига, на белешкама оних којима морамо веровати а о којима немамо других сведочанстава. На жалост, судионици збивања нестајали су и из легенди као и они који су о тим догађањима касније настављали приповедање. Докази о збивањима важним за стварање истинске слике о нама самима, можда негде и постоје, на њих се као што је речено, најчешће наилази у туђим архивама и секундарним документима. Али, може ли се са већим степеном поузданости њима веровати? Јер, писали су их они којима су документа служила за утемељење чврсте и веродостојне државности. Прецизније, они који су правду сејали огњем и мачем а своје побуњене балканске поданике именовали варварима и разбојницима, хајдуцима и отпадницима. Зато се њихови документи морају разматрати са крајњом озбиљношћу. Само се иза одређених временских раздобља обележених ангажовањем дивљих балканских племена у сврху властите одбране, наилази на мало пробраније речи за њихову сулуду храброст или витешку смрт. Понекад, али само понекад, иза хладне реченице проговорио би упућени писар можда и са нашег поднебља, који би једном једином уз-

гредном речју, боље осветљавао догађај. Све друго било је на нивоу круте административне интерпретације или је остајало прекривено велом вековног заборава.

3.

Парадигма Европе на Балкану била је вековима Венеција, као што је и највећи број званичних лица неке државне делегације у посети милешевском светилишту био управо из млетачке државе. Докази о тим посетама налазе се како у архивским документима тако и у више књига које су својевремено штампане и доштампане од XVI до XIX века. О својеврсној глади која је владала у европским земљама за овом врстом путописног штива, писано је на више места. Сви доступни подаци о посетама млетачких амбасадора манастиру Светог Саве у Милшеви потичу из XVI столећа. То свакако није случајност, јер се ова епоха сматра цветним периодом млетачке државе као и милешевског светилишта. Далеко смо од помисли да се тиме могу успоставити било какве паралеле, а протећи ће много времена када ће Милшева својом уметничком структуром постати део европске културне баштине. Млечи су већ одавно били проширили власт на многе италијанске и суседне покрајине; Ломбардију, Далмацију, Албанију, Пелопонез, Крит, Кипар и Егејска острва. Под њеном управом налазили су се градови: Падова, Вићенца, Верона, Бреша, Бергамо и нека мања италијанска места а врховну власт Серенисима признавао је и Дубровник. Поморска трговина и морски путеви били су под непосредним надзором и контролом Венеције која је носила и епитет „господарице мора”. Са друге стране, амбиције млетачке државе у сфери религије и културе биле су много веће и сезале су до иседе о Венецији као средишту, својеврсном центру Хришћанства на широким просторима Истока и Запада. То показују бројни облици уметничког изражавања затим, многи венецијански храмови грађени још од најранијих времена, и коначно огроман ризнички мобилијар у њима, пренет са разних страна хришћанског света. Често су драгоцености као и светитељске мошти прибављане сумњивим начинима а није се презало ни од употребе војне силе. Италијански извори пишу о великом броју предмета однетих (читај опљачканих) 1204. године из храма Константинопоља а посебно из цркве Св. Апостола. Говори се, истина нешто блажим тоном, о стотинама напрсних крстова, о светитељским моштима и царским крунама за које се оправдано сумња да су скинути из гробница са самих тела византијских владара. Вазе од јасписа и аметиста, затим иконе, статуе и рељефи, чији називи нису прецизно наведени, део су огромног блага ситуираног у Венецији чије је порекло из ви-

Манастир Милешева, почетак 13. века - Црква Св. Вознесења

зантијске престонице. Коначно, највећа збирка византијских дела црквене уметности чува се данас у ризници Св. Марка у Венецији.

4.

Историјски извори упућују да су везе између милешевског братства и Венеције имале чврсто упориште у неким, још увек недовољно објашњеним односима. Ови добри односи били су пресудни да у трећој деценији XVI века, милешевски игуман Данило пошаље своју братију у „туђе стране италске” по искуство, прибор и материјал, а само неколико година касније у Милшеви ће бити основана прва штампарија. Њено кратко трајање условиће појаву и друге милешевске штампарије а укупан број књига штампаних у Милшеви није у сразмери са духовном и културном улогом милешевских штампара. Милешевске штампарије које још увек изазивају пажњу научне и шире јавности, потврда су упућености милешевских монаха у техничка достигнућа епохе. У временима када је преписивање литургијских књига била обавеза монашких заједница, а Гутенбергов изум отискивања и штампања књига - привилегија богатих и образованих, Венеција је била најближе али и једино место, где је уз огромна средства, било могуће доћи до штампарске опреме и знања. Тога су били дубоко свесни милешевски калуђери као и Старац Божићар Горажданин који са пјетом пише да је живео у манастиру „Св. Саве у Милшеви”. Управо је он послао у Венецију своје „синове” Теодора и Ђурђа на учење штампарског заната.

Много је венецијанских каравана и државних посланстава пролазило покрај Милешева а да њихово присуство није забележено. Неки фрагментарни записи из дубровачких и венецијанских архива пре су сведочанства неугодности

које су путници доживели на путовању, када су их пресретали и пљачкали хајдучи и разбојници. Једна од најисцрпнијих приповести млетачких путника по Балкану био је путопис амбасадора Бенедикта Рамбертија из 1534. године. Његово сведочење о путовању од Венеције до Цариграда преко Балканског полуострва и збивања на османском двору била је бестселер свога времена. О посети милешевском светилишту Рамберти каже да је у питању „... манастир св. Саве, јако велики и добар, где живе српски калуђери и одјевају се на грчки начин и говоре словеначки. Путницима показују тијело св. Саве које је још цијело и лијепо, а већу милостињу дају Турци и Јевреји него ли хришћани...”

Знатно су исцрпнији дневници других млетачког амбасадора, примерице, Катарина Зена вођен само једну деценију касније, и Паола Контаринија у осмој деценији XVI столећа. Њихове књиге доживеле су више издања и сматране су значајним документима и веродостојним изворима о животу и стању наших народа у крајевима под османском влашћу. Исцрпни описи Цариграда, двора Сулејмана II Величанственог као и турског управног апарата, били су својеврсни раритети и изазвали су велико интересовање италијанске јавности. Велику радозналост побуђивали су и описи манастира Светог Саве у Милшеви о коме су ови образовани Млечани имали довољно старијих података. Они описују унутрашњост манастира, свакодневни живот монаха, обреде, радне обавезе. Свима је заједничко интересовање за светитељске култове а посебно за култ српског светитеља, Светога Саву о коме су такође, знали много више него што би се могло претпоставити.

Далеко би нас одвело набрајање свих оних европских путника и дипло-

мата који су Милешеву посећивали и о тим посетама оставили писане трагове. Међу њима било је Немаца, Енглеца, Дубровчана, Талијана, Холанђана али и многих других. Разлике њихових интерпретација о појединостима и детаљима виђеним или доживљеним у Милешеву блиске су културним обрасцима њихове епохе или срединама из којих су стизали.

5.

Милешевци нису само примали европске путнике већ су повремено одлазили у дипломатске или узвратне посете. Несреће које су се с краја XVII века приближавале милешевском братству биле су очекиване. Овај манастир био је већ одавно центар националних покрета место где су доношене судбоносне и далекосежне одлуке. Тога су, пре свих биле свесне старешине цркве и милешевски игумани. Можда су због тога 1672. године у Рим послата два милешевска монаха Јеразмо и Мојсије, као изасланици и мисионари. Желели су сазнати више о вечном граду, поклонити се римским светињама и најзад што више научити о духовним вредностима западне цркве. Био је то и посредан утицај једног истинског пријатеља Милешеве иначе повереника за конгрегацију католичке вере, надбискупа барског и примуса српског Андрије Змајевића. Веровао је као и Милешевци да ће помоћ римског папе имати тежину код османске администрације и њихове све извесније казнене експедиције. Када су догађаји великом брзином претицали претходне а усуди се приближити Милешеву, монаси су се хватали за последње сламке спаса. Дипломатским везама послали су 6. 12. 1676. године, писмо римском папи Клименту X. Био је то очајнички корак, молба упућена светом оцу да он помогне и друге хришћане а не само оне на западној страни. Алузација на „превелику доброту папину“ није била само знак конвенционалности, већ пре свега наде на могући утицај римског светог оца. Без обзира што је писмо писано у време када је најжалост папа већ био упокојен – одговор није стигао нити је могао стићи.

Последња деценија XVII века била је драматична за многа српска светилишта, али по свему изгледа да су се највеће несреће сручила на Милешеву. У егзодусу милешевских калуђера који су са собом носили све што се могло понети у бисагама, самарима и недрима – пренете су највеће драгоцености сакупљане столећима. Делови мобилијара, реликвија и књига из старе милешевске ризнице стопиле су се у ризнице других манастира. Временом, изгубљен је обавезујући кодекс једне друге епохе по коме се морају у матични манастир вратити позајмљене или у нужди депоноване драгоцености; књиге, реликвије, делови мобилијара. На несрећу заборав

Милешева, Богородица из композиције Благовести, фреска

који по правилу прекрива и дефинише све, скинуо је одговорност са нових епископа и игумана за предмете на којима је било урезано милешевско порекло. Они којима су у несрећама на чување поверене светосавске драгоцености, одавно су се преселили на други свет, зато су тајне заједно са њима полагане у гробове од Приморја, Херцеговине, Босне, Славоније, Фрушке Горе до Сент - Андреје на северу Угарске. Најзад, за утеху вреди истаћи још један драгоцен податак. Свуда где су црквени предмети, реликвије и рукописне књиге пренете из Милешеве – братства су опстајала. Сваки па и најмањи милешевски део добијао је културну улогу настављајући светосавску мисију и не раскидајући са матичним светилиштем и местом настанка. Тај се део милешевске ризнице не може сматрати изгубљеним.

6.

Место Милешеве у европској културној баштини поставио је нико други већ познати археолог сер Артур Еванс, с краја XIX века. Овај радознали истраживач, коме се са правом приписују открића праисторијских култура Крита и Микене, био је у једном времену новинар еглеског листа Manchester Gardiana, са седиштем у Дубровнику. Када је 1. септембра 1883. године, у овом часопису освануо текст о милешевским фрескама био је то и својеврсни шок за европску јавност. Еванс је у опису овог монументалног зидног сликарства поставио тезу да почеци европске ренесансе нису били у Италији са Њотом и његовим настављачима већ у једном удаљеном српском манастиру - Милешеву. Био је то почетак научног интересовања за милешевске фреске које су само неколико деценија касније публиковане и репродуковане у више европских часописа и монографских издања. Више од једног века иза Артура Еванса,

тачније почетком трећег миленијума, један други научник светског гласа, византолог Тања Велманс, редефинисала је већ заборављену тезу о милешевским фрескама као почецима европске ренесансе. Није то учинила случајно већ у једној констелацији заборављених културних вредности које нису раније биле својствене европским критеријумима. Шта се то у међувремену догађало и чиме је Велмансова била подстицана да саопшти сада већ модерним љубитељима европске културе о заборављеним вредностима зидних слика из Милешеве? Ова као и нека друга питања измичу форми есеја ове врсте. Покушај да се успостави парадигма историјске сличности такође је мукотрпан посао. Остаје дакле да се само у фрагментима сагледа усуд једног српског манастира кроз призму народа коме је припадао и чију је судбину делио.

7.

Када је октобра 1941. године, у вихору ратних збивања од стране атеистичке (читај комунистичке) војске убијен игуман манастира Милешеве Нестор Трукуља, веровало се да је томе кумовао несрећан след збивања и неспоразум, трагични неспоразум. Међутим, показало се да је то учињено са дубоким предумишљајем и свесно. У питању је био изванредни и цркви посвећени монах, градитељ и обновитељ манастирских добара. Дакле, неко ко је васкрнуо Милешеву после тешких недаћа с краја XIX столећа. Трагика игумана Трукуље није била једина, већ је постала својеврсна карика у дугом ланцу несрећа које су пратиле манастир Светога Саве. Убиство монаха Нестора био је знак да и другим калуђерима више није сигуран живот у манастиру. Од старог братства у светилишту остао је, и свеће испред олтара палио само један монах, који за такав живот више и није страховао. Када је током ратне 1943. године милешевско светилиште претворено у окупаторску болницу избегли калуђери и верници веровали су да и то није највеће зло. Али је већ следеће, 1944. године, манастирска црква претворена у немачку коњушницу, а у олтару импровизиована је берберница за војнике и официре Рајха.

Није познато да ли су уопште сачувани документи о Милешеву из периода Другог светског рата, прецизније из времена када је постала болница и касније коњушница. Као да се обистинила Орвелова визија да су постојеће цркве (разуме се, оне у Лондону) „заборављене и да се сада користе у неке нове сврхе“. Изгледа да се и нова комунистичка власт поводом тога није оглашавала што буди сумње на узорност неких нових чланова партије, који су се са губитничке, веома брзо прекомпоновали у њене редове. Сва је прилика да је много тога прекривано тишином и свесним заборавом (или су писани трагови уништени),

као што су skrivana збивања која су претходила убиству игумана Нестора Труљуе. Претварање Вазнесењске цркве са галеријом фресака непроцењиве вредности у коњушницу, био је само знак да цркву као и народ коме припада треба до краја понизити. Милешева је, као и много пута пре тога, и ова понижења преживела. Почетком 1946. године, Комитет за културу при влади ФНРЈ организовао је обилазак споменика културе у Србији, Космету и Црној Гори са намером да се евидентира њихово стање и евентуална ратна оштећења. На челу комисије био је архитекта Ђурђе Бошковић проверени зналац српске средњовековне баштине. У можда једином познатом извештају објављеном у часопису Музеји, 1948. године, Бошковић је о Милешеви написао следеће: „Цркву манастира Милешева знамениту грађевину из тридесетих година XIII века, за време рата Немци су претворили прво у болницу а затим у шталу. После ослобођења из ње су извучене четири мртве мазге и око 70 кола ђубрета. Срећом драгоцене фреске које се у цркви налазе нису оштећене. Ипак једна од најзначајнијих међу њима на којој је представљен лик Саве Немањића почела је видно да пропада. Бојена површина на нимбу, на левом рамену и горњој и десној површини књиге коју држи у рукама, почела је да се љупа у ситне крте љуске, које постепено опадају”. Даље, Бошковић завршава да: „споља грађевина је погођена зрнима шрапнела и метцима али озледе нису тешке”.

Није познато да ли се поводом претварања милешевског храма у коњушницу, огласио неко из европске културне јавности? Оне јавности која је с краја XIX и у првим деценијама XX века остала усхићена монументалним фрескама из једног древног српског манастира.

Идући у сусрет дубоком искуству од осам столећа, Милешева данас живи једним одавно уходаним начином. Постала је седиште Милешевске епархије а у последњим годинама много тога овде је обновљено. На старим темељима поновљени су конаци и просторије за госте, за зване и незване. Формирана је нова библиотека, отворена манастирска ризница, припремају се нови садржаји. И данас као и пре више столећа Милешева не угрожава никога, посебно не суседе и припаднике друге вероисповести. Истина, Милешева није заштићена UNESCO - vom повељом заштите (да би јој се у будућности можда могле поновити коњушнице и бербернице), јер официјелна културна политика државе којој припада, то није сматрала важним нити потребним. На крају, Милешева ће живети и трајати онолико дуго колико и етнос коме је столећима припадала и служила...

Драгиша Милосављевић

ДА ЛИ ЈЕ СВЕТИ САВА НАМЕТНУТ ЦРНОЈ ГОРИ?

Да ли је Свети Сава, један од најпоштованијих светитеља у цијелом православљу, могао бити „наметнут” Црногорцима у 19. вијеку? Да ли га је требало тада „наметати” или „уводити”, или је он у Црној Гори био одавно, много прије 19. вијека?

Сва мишљења о светосављу као „окупатурској идеологији”, углавном почињу са констатацијом да је Свети Сава, слава му и милост, у црногорске школе уведен као школска слава, тек (!?) средином 19. вијека, и то у вријеме „личког Србина” (како је суптилно назвао митрополита Никанора Ивановића, један овдашњи „интелектуалац”). Овдје се наине барага са двије премисе: 1. Светитељ о коме је ријеч живио је у 13. вијеку 2. Као школска слава у Црној Гори се слави од 1856.г. Брзоплет закључак би гласио: Нешто што касни читавих 600 година, то мора да је накнадно додато, увезено и сл.

Међутим, оваквом логицирању недостаје још која премиса. Нпр. она која датира почетак слављења школских слава у Црној Гори. Таква би нам премиса открила голу истину да се такве славе нијесу могле славити прије самог оснивања школа, а то је опет било, знате већ митрополит Петар Други, школе у Добром селу и на Цетињу, тридесетих година, тог гласовитог 19. вијека.

Сад већ долазимо у ситуацију да се задивимо великој брзини којом су наше црногорске школе, за двадесетак година од оснивања првих облика нововјековног школства у Црној Гори, добиле Светог Саву као свог покровитеља и молитвеног заступника. Како ни у самој Србији школе нијесу оформљене много

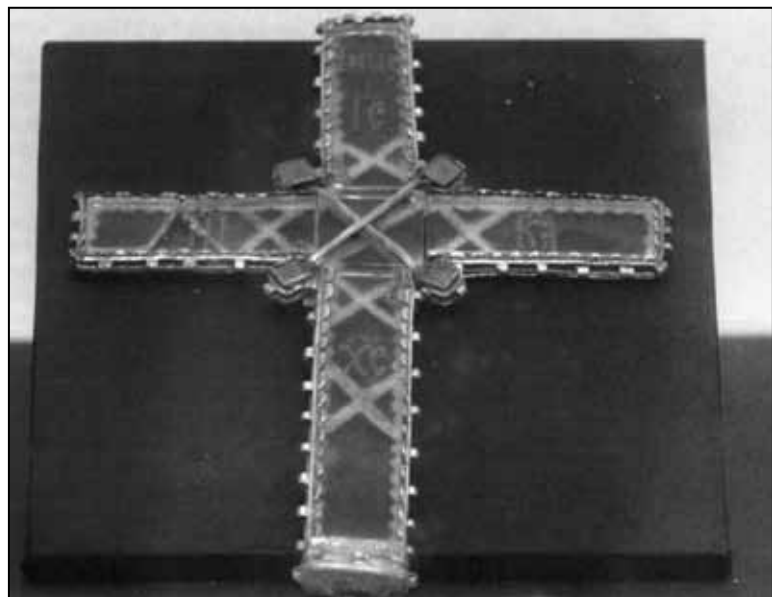
прије ових у Црној Гори (ето разлога за понос нама Црногорцима, јер је Његош то радио у свакако тежим условима), онда постаје кристално јасно да се светосавље као школска слава, истовремено појавило у Србији и Црној Гори 19. вијека. Мислим, тако нам говоре чињенице. Друга је тема какве све емоције у нама изазивају ове чињенице. Неко ме је драго, неко просто посматра и повезује, трећи се љуте и сл...

Ипак, од свега овог је много важнија истина да „лички Србин” тј. митрополит Никанор Ивановић, не би имао на основу чега помињати Светог Саву, на Цетињу 1856.г., да тог истог светитеља није, још средином 17. вијека, дао осликати у централним мјестима живописа двије цркве у Острогу, нико други до Свети Василије Острошки, слава му и милост. Дакле, пуна два вијека прије.

А још два вијека прије, крајем 15. вијека, ето Светог Саве као заповједне славе, у првим штампаним црквеним књигама јеромонаха Макарија, у вријеме настајања Цетиња трудом и жртвом благовјерних господара Зетских Црнојевића.

Е сад, ако ћемо ићи нпр. још два вијека уназад, добићемо до времена Светог Саве и видећемо га, како као Жички архиепископ, оснива Зетску епископију (будућу Цетињску митрополију), на Превлаци, код Тивта. И то би била тек мала скица осмовјековног континуитета светосавља у Црној Гори, коме неко, у свом незнању или нестрпљењу, жели да се наруга. Није лијепо ругати се са истином.

о. Гојко Перовић

Крст Св. Саве из манастира Савина

Записи са барикада

ЗАЂЕ СУНЦЕ У КРВАВУ ЗАСТАВУ!

Нити могу да заспим, нити да се пробудим.

Читаве ноћи нагоне ме бајонетима на жицу разапету око гробља на Јарињу. Из црнила беласају се споменици, крстови. Гледају ме. Дозивам упомоћ. Нити ме ко чује, нити ме ко види!

Зором на барикади изнад Ибра причавамо снове. Не слуте на добро. Гором изнад, вуче се црна магла.

Одозго, преко жице, гледају нас преко мушице. Равнодушни. Из гробља, преко жице, гледају споменици.

Данима се на Јарињу не помаља сунце.

Мислио сам јутрос да одем до гробља, да запалим свећу, да молим за милост и опроштај, да кукавац сињи, грешан, молим Господа и Мајку Божију да нас погледају само мало. Не дају. Кад сам пришао жици, дигли пушку на мене.

Раус!

Урлали су и гледали ме преко мушице.

Још осећам жицу по стомаку. Сече ме и кида ми утробу. Липти крв на све стране.

Нити могу да заспим, нити да се пробудим.

Кукавац, кукам у сну из гласа!

Нити ме ко чује, нити ме ко види.

У четвртак прекађујем мајци четресницу. Иш'о сам да их питам, да размакну ону жицу, да уђемо у гробље у Јарињу... Питају ме кол'ко ће вас бити и шта ћете радити. Како ја сад њима да објасним што је панаија, како да им растумачим како ћемо стајати око гроба, молити се Господу...

Нема зоре на Јарињу.

Плачем за Косовом налакћен на балване у Зупчу.

Испод, тече црн Ибар. К'о мастило.

Притисла помрчина Ибарски Колашин. Одоздо од југа, напредује војска.

Оклопљени. Напред истурили штитове. Натукли шлемове. Између штитова вире пушке.

Идите кућама, ово је војна зона.

Ово је моја њива!

Идите кућама, ово је војна зона!

Не газите ми пшеницу, сунце вам крваво!

Ромињала је киша. Црна као и јутро. Језа ми се увукла у кости.

Крај цокула, на црној земљи и црном асфалту лежали су људи.

Газите, ја одавде немам куд.

Нити је свануло, нити се разданило. Из црнила, од југа, урлали су мотори тенкова и борних кола.

Кукао сам за Косовом, из гласа, налакћен на балване у Зупчу.

Нити ме је ко чуо, нити ко видео.

Јарињско гробље у жици

Туте на барикадама. Кад плачу, оду негде где их нико не види.

Ноћ храбрих на Брњаку.

Сирена за узбуну, пресекла је Звечан пар минута пред поноћ.

Нападају Дудин крш – прострујало је градом.

Без душе, летео је народ на барикаду. К'о да нешто могу да спасу.

Спаси Госпoде и помилуј...

Спаси Госпoде и помилуј...

Мајко света смилуј се на нас грешне...

Крај цокула гореле су свеће!

Испред штитова клечали су људи.

Не пред силом, пред Господом.

Нема зоре над Косовом.

Ово је војна зона! Идите кућама, идите породицама! Ако не одете, пуцаћемо!

Куд да идем кукала ми мајка. Куд? Куд кад гробове предака не могу да понесем. Како да им оца и мајку, стрица и ујаке оставим. А како и да им крстове и кости понесем кад су ову земљу волели више него мене. Како кућни зид без иконе да оставим. Го. Празан. Како праг последњи пут да прекорачим.

Нити могу да се пробудим, нити могу да заспим.

Да бар могу да заплачем.

Да не гледам зло очима.

Путем од југа према Зупчу, корак по корак газила је сила.

Крај балвана, народ клекао на ледени асфалт.

Не пред силом, пред иконом Госпoда нашег.

Стала и чизма пред иконом.

Не смеју да ударе.

Ово је Господ наш, ми друге силе сем њега немамо.

Угасила се свећа крај иконе.

Испод, текао је црн Ибар. Притисла брда околo црна магла. Ни Месеца, ни трачка Сунца.

Идите кућама, ово је војна зона.

Куд, кад је ово моја кућа. Ово где сад стојите. Ту њиву мој чукунђед је ор'o, њу знојем топио, на њој мој ђед погнуо... Како да идем, људи... Како да одем а да ову икону оставим овде. А, како да је понесем? Кад је понесем, куд ћу је кад је ово моја земља, кад друге немам. На који зид да је ставим. Шта сину да оставим ако одем одавде.

Из гласа сам кукао за изгубљеним Косовом, налакћен на балване у Зупчу.

Нити ме је ко чуо нити видео.

Имао сам три хроста, три вита јаблана, доле под кућом. Дивило им се читаво Јариње. Мој деда их поткресивао. Чувао, заграђивао. Отац мој их пазиво више него нас синове, није дао секиру на њих да дигнемо. Дођоше ноћас, посекоше их. Сад ми шума празна. Немам где да прилегнем, да се одморим, немам куда сунце и небо да гледам. Отишао јутрос да питам ко ми је исекао хрстове, кога су питали, ко им је дозволио. Уперили пушку на мене. Ставили ми цев, ево овде, на груди, гурнули ме. Раус – рекли ми. Ја пао уназад.

Клечи народ на Јагњеници.

Не пред силом, пред иконом Богородице Табинске.

Српкиња испред кордона

Донели икону на Јагњеницу Козаци са Урала.

Читали акатист Господу нашем.

Народ стајао около и плакао.

Заштити нас мајко света. Погледај нас грешне. Помилуј нас, опрости нам сагрешења наша.

Сву ноћ изнад Лешка летели су хеликоптери. Ја сам плакала. Тага и стри-ко отишли на барикаду. Стрико воли ову земљу више од свега. Понекад ми се учини више и од мене. Тага ћути по цео дан. Уствари, он је по цео дан на барикади, кад дође не проговара. Боли га душа. Видим.

На барикади било хладно.

Читаву ноћ народ се смрзавао око ватри.

К'о на Кајмакчалану.

Само што сад нема наде.

Да бар могу да јекнем, да кукам из гласа.

За изгубљеним Косовом.

За Грачаницом.

За Пећком Патријаршијом.

За Иванком Беловић, последњом српкињом у јужној Митровици.

Кад сам полазио од ње даривала ми јабуку на прагу, зацелула се од горких суза, онда замандалила капију, спустила

тешке резе и ланце. Њена улица у јужној Митровици носила је некада име хајдук Вељка, сад – неког Албанца. Некада је њена улица била пуна Срба, сад, сем ње, нема ни једног.

Није изашла на улицу шест месеци.

Не сме.

Долазили шиптари, лупали јој на капију. Терали је да иде.

Душа ме боли за њом.

Да смо људи срце би нам пукло пред њеном причом.

Пред њеном жртвом.

Нити могу да заспим, нити да се пробудим.

Читаве ноћи кундацима ме терају на жицу, на Јагњеници.

Липти крв на све стране.

У помрчини клечао сам у прабини пред њиховим цевима. Од црнила није се видело ни Јариње ни барикаде.

Куд си кренуо.

На Косово.

Не може овуда.

Како не може? Како, кад је ово моја дедовина. Како кад је ово моја земља. Не ваша. Како, кад су овуда, баш овим путем, моји стари 1914. прошли спасавајући Србију? Како не може, кад су моји ђедови овуда крварили, овуда нејач на леђима носили, овуда из гласа кукали за остављеним кућама, гробовима, за иконама, за ђецом, за њивама... Како не може људи... Ако сте људи...

Пуцали на народ на Јарињу.

Пуцали на народ у Јагњеници.

Не жалим ни једну једину кап крви коју сам на Јарињу оставио. Нећу да ме, сутра, унци питају где сам ја био кад су овде били људи. Хоћу да им кажем да сам и ја био овде.

Пред жицом на Јарињу, монаси сати-ма читају молитве.

Низ образе им теку сузе.

Иза жице молитва се не чује. Урлају мотори борних кола.

Ја сам на Јариње дошао из Србије. Не могу из кревета да гледам овај јад. Сад, кад сам дошао, не могу да одем. Као да ме је неко конопцем везао за ову земљу. За овај добри народ.

Кукао сам на сред Јагњенице за изгубљеним Косовом.

Убише Сава Мојсића.

Убише брата на правди бога.

Синоћ сунце зађе у крваву заставу. Помодрела небеса изнад Брњака.

И кад се вратим, овамо где барикада нема, не могу да заспим, по сву ноћ. Нити могу да заспим, нити могу да се пробудим. По сву ноћ сањам Слава и Ненада, Милоша и Нешка, сањам Момчила и Михаила, како их кундацима нагоне на жицу на Јарињу...

Да бар могу да заспим.

Да не гледам зло очима.

Да сањам Грачаницу и Пећку Патријаршију. Њих ми из душе не могу отети.

Јариње

СПОМЕН ЧЕСМА ОКО НА ЗЛАТИБОРУ

Око се налази на северној страни Златибора, чији се вис Обадово брдо (преко 1000 м н/в) окомито спушта према Бранешком пољу и одваја златиборску висораван од осталог предела. Са источне стране Ока је Очка гора преко које се Оку долази из Чајетине, на западу је вис Груда који Златибор дели од Шаргана, а на југу простране сувати Бијеле воде и Тусто брдо. Извор Око, по коме је овај предео добио име, налази се на пространој равној ливади, која је педесетих година XX века служила војсци као аеродром за увежбавање. Поред самог извора пролази пут којим су се некада Семењевци спуштали у Чајетину и у Ужице. Овај пут се на Оку дели и један његов крак иде преко Очке горе у Чајетину, а други преко Обадовог брда спуштајући се кроз горње Бранешце, преко доста равне Патркуље, силази на Пријани у доњим Бранешцима где се и укључује на магистрални пут Златибор-Ужице. Ово су истовремено трасе старих караванских путева.

Око као забележен топографски појам јавља се тек крајем XIX века. Међутим, назив села које је по Оку добило име и налази се у његовој непосредној близини је Очка гора, што упућује да је топоним старијег порекла, јер га откривамо још у турским пописима давне 1525. године. Друго помињање Очке горе је 1823. године поводом убиства Младена Миловановића, председника Карађорђевог Совјета, љутог Милошевог непријатеља, кога су Мићићеви момци убили у Очкој гори и бацили у тамошњу пећину Звекару.

Освештање споменика на Оку 1930. године

Географски положај на коме се налази Око (са истока густа букова шума, са југа борова, према западу и северу пространа ливада уоквирена и затворена брдима) подсећа на један велики природни амфитеатар у чијој се средини налази извор, идеалан је простор за светилиште. Народ овога краја верује да онога ко се на Видовдан умије водом са извора Око пре сунца никад неће очи заболети. Наши преци, не могавши да схвате на који начин Златибор повољно делује на људско здравље, што се нарочито видело код оболелих лица која имају избуљене очи као последицу поремећеног рада тироидне жлезде, чије би се очи после боравка на Златибору враћале у нормалу, поверовали су да то лечи вода са извора коме су због тога и дали име Око.

Борба св. Вида да од паганског светитеља постане хришћанско односно православно божанство није била лака. Трајала је скоро један миленијум. Бидући да је он Бог рата и било је очекивати да ће победити.

После пораза на Косову, након само две године Српска православна црква је канонизовала кнеза Лазара у свеца. Дан његове погибије, који је био истог дана када су Срби празновали свог претхришћанског бога Вида, одређен је за празник.

Тога дана у цркви су држане службе посвећене Лазару, народ је долазио, молио се овоме свецу али су тај дан и даље звали Видовдан. Када се Милошев култ током XVIII века са свим Србима изгинулим на Косову придодaje Лазаревом култу, Српска Православна црква очекује да ће народ прихватити ново име за овај дан. Очекивања СПЦ скоро два века нису се остварила. Црква је морала да испуни народну жељу па је петстотина година након Косовске битке, тачније 1892. године уписала у све своје календаре и то црвеним словом: СВЕТИ ВЕЛИКОМУЧЕНИК ЛАЗАР И СВИ СВЕТИ МУЧЕНИЦИ СРПСКИ - ВИДОВДАН. Ово је једино божанство старе српске религије прихваћено од наше званичне цркве под својим старим именом. Видовдан у свести српског народа је исто што и Косово, Лазар, Милош и сви изгинули српски јунаци на Косову.

Косово у свести српског народа не представља само географски појам. Кад се каже Косово, мисли се на Видовдан, на Лазара и Милоша, на Југовиће, на Косанчић Ивана, на Топлицу Милана и све остале јунаке који изгубише овоземаљско, али задобише „небеско царство”. Док други народи славе победе, ми Срби, по многима, слаavimo свој највећи пораз. Принц Фердинанд приликом своје посете Босни јуна месеца 1914. године боравећи на том путу у Дубровнику, био је од Дубровчана упозорен да на Видовдан не иде у Босну. Кад их је упитао зашто, објаснили су му да је то највећи српски празник. Принц се даље интересовао шта то Срби тога дана славе, а Дубровчани су му одговорили „највећи пораз у сопственој историји”. Фердинанд се замислио и прокоментарисао „чудан неки народ, чудан неки народ” и отишао је у Сарајево. Тога дана „тај чудни народ” почео је своју коначну борбу за ослобођење од ропства које је трајало од „косовске пропасти”. Косово је српска антитеза. Ми не слаavimo како сви на свету мисле пораз, ми слаavimo јунаке који су изгинули „за крст часни и слободу златну” што нам је непресушни извор снаге за, ево, већ седми век борбе против свих освајача. Косово је само историјски изгубљена битка, а суштински за српски народ Косово је непресушно врело са кога се генерације нападају патриотизмом, служећи „чести и имену” што нам даје снагу да и у најтежим тренуцима наставимо борбу или умremo, али достојанствено са уздигнутом главом.

„Осветницима Косова” како су названи борци Балканских ратова није било тешко да своје двогодишње ратовање за дефинитивно ослобођење од Турака продуже на још четири године да би читав свет, задивљен херојском борбом српског народа, потврдио њихова прадедовска права. Била је то веома скупа победа и потомци су се морали одужити својим изгинулим. Свуда и на сваком месту ничу кенотафи-празни споменици код нас названи „крајпуташа” са извајаним војницима на вечним стражама, који призивају и опомињу пролазнике колико је слобода скупа. Самоуки клесари диљем Србије као да се такмиче ко ће извајати лепши споменик, написати на њему верну историју погинулог војника који је сахрањен у групној гробници негде у Грчкој, Тунису, Плавој гробници на острву Виду. Ужички краљевски сликар Михаило Миловановић даје уметничко као и текстуално решење (за које је, највероватније, морао имати државну сагласност) за споменике који се уграђују поред улазних црквених врата. И на овај начин је указивана част изгинулим у ослободилачким ратовима јер спомен обележја у црквеним портама била су резервисана само за ктиторе и владаре.

Прота Радосав Симић, рођен у златиборским Бранешцима са очевином која се налази у близини извора Око одлучује да каптира и уреди овај извор, али и да поред њега подигне споменик изгинулима у Балканским и Првом светском рату за село Бранешце и Семењево. Не знамо да ли су његова размишљања била у вези са паганским божанством рата али су свакако била везана за већ, у Српској цркви прихваћен и у кален-

дар унети Видовдан. На тај дан, 1928. године, десет година након формирања нове државе, прота Симић је на парастосу и вашару поред извора Око присутном народу упутно речи које су биле Видове искре које су лечиле сопствене ране и бол за онима који су остали „Тамо далеко...”, а које су истовремено упалиле народна срца да се за вијеки вјека испишу имена ратника изгинулих за слободу на достојном споменику. Увођењем народног Бога рата Вида у хришћанске православне календаре пре 36. година од овог догађаја било је црквено признање да он постоји у душама српског народа, а једногласно прихватање овог сиромашног народа да се то и спомеником обележи је помирење цркве са народом.

Споменику, високом 4. метра, на коме су на све четири стране, попут Св. Вида који је видео на све четири стране, урезана имена ратника који дадоше своје животе да бисмо ми могли да градимо школе и летовалишта у миру, не смедоше (за време Другог св. рата) ни Немци ни Бугари да приђу. Као да је св. Вид стао пред њих са својим ратницима са исуканим мачевима од којих су непријатељи побегли. Нису освајачи били тако цивилизовани, да би споменик обишли из поштовања, не, обишли су га из страха за сопствене животе, бојећи се казне њима неког непознатог српског Бога Вида за кога су знали да вековима српском народу даје наду на слободу која по праву постојања припада сваком човеку.

Споменик се налази поред пута. Он је крајпуташ-кенотаф какве су стари Грци дизали својим херојима који су остајали на бојном пољу. И они су остали негде далеко... Неки су сахрањени у заједничким гробницама, а неки на бојном пољу. У врху споменика на коме се налази велики крст са све четири стране исписане су речи које све намернике и пролазнике обавештавају и упозоравају. Слова су крупна да се могу видети и из даљине.

На источној страни, окренутој према путу пише:

**СПОМЕН ЧЕСМА
„ОКО”**

Палим херојима
Села Бранежаца и
Семегњева
за
Слободу и уједињење
1912-1918
подигнут
за време краља
Александра
Крађорђевића I
1930

Са остале три стране у средњим зонама споменика исписана су имена ратника из села Бранежаца, а на све четири стране у доњим зонама исписани су изгинули села Семегњева. На северној страни овог споменика која гледа према Обадом Брду и Бранешцима у врху споменика крупним словима исписано је:

ТВОРЦИМА ЈУГОСЛАВИЈЕ

На врху јужне стране пише:

ОСВЕТНИЦИМА КОСОВА

На западној страни споменика, окренутој према чесми, а која је и најочљивије исписана, су речи:

**СМРТ ВАША - ЖИВОТ НАШ
СЛАВА ВАМ! ХВАЛА ВАМ!**

Чесма је саграђена одмах до споменика на некадашњем извору. Због некаквих техничких немогућности, чесма је сазида на необичан и веома скуп начин. Морало се 3. метра спуштати испод извора (копати испод земље) да би он на прави начин био искоришћен, тако да је сама чесма такође за-

Споменик на Оку

себна грађевина. Изнад славине на коју истиче вода постављена је плоча градитељима ове дивне чесме.

СПОМЕН ЧЕСМА „ОКО”

подигнута 1930 год.
прилозима и помоћу државе
трудом одбора
Председник одбора Радосав П. Симић прота
Почасни предс. “ Чедомир Арсенијевић ср. начелник
Подпредседник “ Јован А. Пишчевић шеф Ф.У.
Секретар “ Вукадин Луковић ж. наред.
Благajник “ Стеван Рајевац б. трговац
Члан “ Андрија М. Јевремовић трг.
Члан “ Бранко М. Вукомановић трг.
Пројектант Велисав Томашевић ижењер
Израдио Никола Прохоров грађев. предузимач

На северном зиду ове чесме постоји још једна плоча следеће садржине:

Ово спомен обележје
Обновљено је 7 августа
1978 г.
општински одбор СУБНОР
ЧАЈЕТИНА

За само две године удружени: народ, црква и држава, сви подједнако осиромашени током протеклих ратова, успели су да изграде чесму, што у оно време није био нимало лак технички задатак, и подигну велелепни споменик са кога и данас сијају 202 имена из само два малена залтиборска села Бранежаца и Семегњева. Сваке године, на Видовдан, даје се парастос за све Србе изгинуле у ослободилачким ратовима.

Боса Росић, еџнолоџ

МИТРОПОЛИТ ДАБРОБОСАНСКИ САВО КОСАНОВИЋ

После пада Пећке Патријаршије 1766. год. наша земља је постала погодно тле за грчке владике-фанариоте, који су са свих страна наваливали, па су дошли и у Босну и Херцеговину. Својим односом према Српском народу, навукли су на себе гњев и мржњу. А како и не би кад им је главни циљ био да се обогате, што више, на њихов рачун у чему нису бирали средства. Свештенички чин и бољу парохију добијао би онај који би боље платио, а на стручну спрему није се гледало. Значи, задатак му је био да народ држи у незнању и да га што више користи за себе и свог владика-фанариота.

Оштрице њиховог мача у извођењу нехришћанског плана тупиле су се најлажећи на отпор појединих свештеника - синова свога народа. Своју апостолску ревност такви свештеници би скупо плаћали. Најчешће би их пребацивали на забаченије и слабе парохије, што су лако постизали уз помоћ власти.

Владике-фанариоти чешће су обилазили своје епархије, не ради верске поуке и просвећивања Српског народа, као ни ради обнове цркава и црквеног богослужења, већ да би што више новца сакупили, за потребе свог раскошног живота.

Да би потиснули из богослужења словенски језик, тражили су да се оно врши на грчком језику. Но, узалуд. Осим владике и његовог ђакона, који је био Грк, нико други није знао грчки језик. И служило се на грчком језику само тамо где су њих двојица били и богослужили.

Приликом посете црквама и манастирима, грчке владике би из њих узимале све што им се свиди, а поготову скупоценије ствари и утвари од злата, сребра, свиле и др.

Из једног писма митрополита Саве, др Никодиму Милашу, види се да је понајвише опљачкао цркве и манастире митрополит Јосиф херцеговачки, који је из манастира Пиве однео многе ствари, а после их по жељи продавао или за себе задржавао. Пише му да се скупоцени жезал Патријарха Арсенија налази у Малој Азији.

Народ је био неповерељив према владикама и њиховом свештенству, па су нерадо тражили од њега поуну парохија, а црквене ствари су сакривали.

Њиховој грамзивости није било краја, што су и Турци примећивали, зато је један Турчин рекао за њих: „То су такви људи због којих ће се Срби пре свега потурчити. Да Срби нису тако тврдоверни, Грци би их својим насиљем и тиранијом

натерали да промене седамдесет вера, а камо ли једну веру хришћанску“.

Народ је осећао да су му несношљивије и горе биле грчке владике-фанариоти него и Турци.

Овакво стање православног живља у Босни и Херцеговини трајало је више од сто година (1766-1881), чије муке прекраћује син свога народа, Саво Косановић.

У херцеговачком селу Миљанићи (Бањани), на Светога Саву 1839. године, родио се добрим и честитим родитељима Кику и Стани син Саво. У својој честитој сиромаштини побожни Кико и Стана нису ни наслућивали да ће њихово чедо, које је рођено на дан Светога Саве, поћи његовим стопама. Да би ублажили своју сиромаштину, родитељи малог Саву дају код имућнијих људи да чува говеда, где, иако слуга, показује велико интересовање за књигом. У манастиру Житомислићу научио је буквар, часловац и псалтир, а основну школу и пекарски занат научио је у Мостару. Мали Саво је желео да школовање настави у Сарајеву, у чему не успева. И после мањег задржавања, 1856. године креће пешице за Београд, са жељом да учи богословију. Гладан и бос стиже у Београд, оставивши за собом многе путеве и пређене километре.

Жеља му се испунила. Буде примљен у богословију, коју са одличним успехом завршава 1860. године. У Београду, после завршене богословије, обраћа се руском конзулу да га прими на духовну академију у Кијеву, али без успеха - буде одбијен. Пошто је био слаб и имовног стања, прекине школовање и прими се учитељског звања у Мостару, где заснива породицу. После краћег времена, учитељ Саво, прелази са службом у Сарајево, где се мало задржава и поново се враћа у Мостар. У међувремену помру му деца и жена и он буде приморан коначно настанити се у Сарајево. Службовао је као учитељ, ђакон и свештеник. 19. јуна 1872. године митрополит Пајсије га монаши, а ускоро производи у чин архимандрита. Од 1874. до 1879. год. био је надзорник српских школа и катихета у српској реалци. Жеља Срба Сарајлија је била да се реалка претвори у гимназију, зашта се он обраћа Стојану Новаковићу и Министарству просвете са молбом питањем шта да се ради и предаје у гимназији. Министарство просвете 1878. испуни жељу Срба Сарајлија и они добију место реалке гимназију у Сарајеву.

Задахнут још од детињства витешким духом славних предаха, ступио је

као младић у чланство револуционарног тајног друштва, које је радило на ослобођењу Срба од Турака у Босни и Херцеговини.

Признање и добри гласови, за неморни рад на просветном и револуционарном пољу, стизали су са свих страна. И турске паше запазиле су код Саве велику способност и марљивост, па су му нудили да буде митрополит у Сарајеву.

Аустро-угарске власти су желеле да Српску цркву у Босни и Херцеговини потчине Карловачкој патријаршији, стога цариградски патријарх позове Саву на посвећење у Цариград, 1879. године, али његов одлазак су онемогућиле Аустро-угарске власти, како би ускратиле право цариградском патријарху да поставља архијереје у Босни и Херцеговини.

Саво је одбио и касније две понуде Карловачке патријаршије за посвећење у чин епископа.

Како ни једна ни друга страна нису испуниле свој циљ по овом питању, онда Аустро-угарска влада прибегне политичком пољу, јер „Када је Аустро-угарска видела да православну цркву у Босни и Херцеговини не може силом подвести под власт Карловачке патријаршије, склопила је 16/28. марта 1880. године конвенцију са цариградским патријархом на основу које је Косановић изабран за архијепископа сарајевског и митрополита дабробосанског.“

Новоизабрани митрополит Саво обрати се београдском митрополиту Михајилу, напомињући му да свој избор сматра несигурним док одлуку избора не потврди народ. Митрополит Михајило му одговара да се избора прихвати, јер ће тако најбоље послужити Српској цркви и Српском народу.

И када је добио грамату о именовању од цариградског патријарха, Саво се обраћа патријарху Јоакиму да пита народ да ли је задовољан његовим избором за митрополита, јер од народне воље зависи да ли ће он то бити или не. Онда се патријарх Јоаким обраћа Црквеној општини у Сарајеву, са званичним актом о Косановићевом избору и молбом да дају народу прилику да се изјасни поводом избора за новог митрополита.

Црквена општина сарајевска на скупштини одржаној 30. децембра 1880. године, којој су присуствовали угледни грађани Сарајева, са задовољством су прихватили избор новог митрополита. И друге црквене општине у Босни дале су своју сагласност и на разне начине исказивале своје задовољство поводом

избора Саве Косановића за новог митрополита.

„Хиротонисање су извршили у Сарајеву 10. априла 1881. године архијереји рашкопризренски Мелентије, херцеговачки Игњатије и бококорски Герасим.“

„Жетве је много, а жетелаца мало...“ Као што се мајка нађе у тешком положају пред петоро-шесторо деце која је престано зову да их нахрани, а она јадница обхрвана сиротињом и немаштином не зна шта да ради, пошто у руци изузев парчета хлеба нема ништа више, чиме би утолела њихову глад, па не зна шта да ради. У тако тешком положају нашао се и митрополит Сава, не знајући где да заоре прву бразду, кад сва земља стоји нетакнута.

Да би имао успеха у својим замашним плановима, прво се обраћа свештенству и њему посвећује пуну пажњу, јер ће му свештенство бити главни сарадник и помоћник.

Свештенство које је митрополит Сава затекао на парохијама било је никакво. Већина их је била неписмена, а доста и таквих који су знали само потписати се. Било је и таквих чије писмо митрополит није могао прочитати, па их је опомињао да пишу читкије, јер ће бити приморан да их зове к себи и да му они прочитају шта су написали. Било је и таквих који нису знали течно читати ни богослужбене књиге, пошто владику-фанариота није интересовало богослужење и њихово стручно усавршавање, тако да је имало свештеника који су свету Литургију само извршили на дан рукоположења.

У недостатку најпотребнијег образовања долазило је и до највећих порока у круговима свештеништва, као пијанство, блуд и др. Без дозволе митрополита ништили су бракове, венчавали људе са две жене, благосиљали, чак, и пети брак, а на црквом забрањене дане за венчање нису водили рачуна. Сиротиња је умирала и без опела, јер «господа свештеници» нису имали рачуна долазити, пошто нису могли наплатити онолико колико би могло напунити њихове дубоке џепове. Било је и таквих који су живели у конкубинату. Били су се појавили и, неки, лажни свештеници који су вршили обреде уз велике наплате. Против њих је устао митрополит Сава и уз помоћ власти, затварао их, бријао и из Босне прогонио.

Јасно је и разумљиво шта је све од њих митрополит Сава могао очекивати. Зато, ради лакшег и срећнијег решења овог проблема он оснива 1881. године богословију у Сарајеву, зашта се залагао још као архимандрит. Најзад, после ве-

ликих невоља добија одобрење од Аустро-угарских власти да зида богословију. Влада се обавезала за њено издржавање и прописала јој правила. Но у школи није било све како је требало и како је желео митрополит Сава са народом. Неправилности су долазиле од стране владе, која је желела да постави своје људе за професоре и управитеље школе. Кандидат за професора је требао бити наклоњен њима, а на спрему се није толико гледало. Ту се видела отворена мржња према богословији и митрополиту Сави.

Поводом тога митрополит Сава долази у сукоб са владом, јер му је било у интересу да има спремне професоре, те

Митрополит Сава

потражи праведну заштиту од заједничког министарства за просвету у Бечу. Јавио је влади да без његова одобрења неће примити ни једног професора за богословију, у противном, ако га буду послали, жалиће се самом цару. Школа је оскудевала у добрим наставницима, а ученици су били без потребних уџбеника, ради чега је трпела настава. Зато митрополит, опет, тражи од владе да подмири неопходне потребе што пре, како би се могао ваљано прећи предвиђени програм и завод потпуно одговорити циљу своје намене.

Поред уџбеника, митрополит Сава је набављао ученицима и друге књиге за читање, ради њиховог општег образовања. И сам је повремено поклањао богословији одабране књиге, богословске и световне садржине.

Својим прилозима, који су се кретали и до стотину књига одједанпут, он је поставио темељ богословској библиотеци.

Може се слободно рећи да је митрополит Сава био Анђеу у телу који је непрекидно бдио у богословији и над ученицима. Старао се о реду и поретку у интернату и школи, да ученици имају све потребне књиге, а школа добре и способне наставнике, са платом и добрим становима. Бринуо се о здравственом стању ученика, па чак и о томе да се ученицима даје извесна сума новца за путни трошак кад одлазе на ферије. Увек се старао да има довољан број ученика за почетни разред. Онда, да се на званичном печату стави лик Светога Саве првог српског светитеља и учитеља и да се завод снабде са свим потребама... итд.

Лично је посећивао предавања и позивао ученике да се примерно владају и буду добри, да свакодневно посећују јутарњу и вечерњу, а недељом и празником свету Литургију. Наведени детаљ говори нам о реткој љубави и бризи митрополита Саве према богословима, које је сматрао као своју рођену децу. Наиме, „Професорски савет богословије искључио је на свагда једног ученика другог разреда. При подношењу извештаја митрополиту Сави, савет је образложио свој поступак. Али, њему се учинио сувише строг суд професорског савета, па је ради тога влади предложио, са пуно образложења и љубави, да се казна замени са „сухоједенијем за десет дана“. Влада је усвојила његов предлог те је ученик повраћен у школу и наставио своје школовање“.

Богословију, професоре и ђаке никада није заборављао, па ни после оставке. На свом путовању по далеком истоку сећа се

богословије и са Синаја шаље јој један пакетих семена тамошњег воћа и поврћа, да се посеје и засади на земљишту богословије, са захтевом да се та леја означи натписом: "Синајско зеље, поврће и воће".

Богословија је под његовим надзором показивала најбоље резултате.

Оваква љубав митрополита Саве за овај завод заснована је на неизмерној његовој љубави према цркви и српском народу, за чију се срећу и будућност херојски борио. Ова богословија је потпуно оправдала његове жеље и наде вођене духом православља и дала је велики број одличних служитеља Божијег олтара, црквено-просветних и националних радника, који су неуморно радили и животе своје положили за свој народ. И тиме су показали да су достојни следбе-

ници онога који је желео највише добра овоме заводу и своме народу.

Попаљене и порушене цркве за време устанка обнавља и подиже и поред велике сметње окупационе власти. Но, ипак, за релативно кратко време успео је да обнови, подигне и освешта већи број цркава.

Митрополит Сава је био први наш архијереј после владика фанариота у Босни.

И, заиста, поред напред реченог он је имао још много невоља и проблема које је требало решавати. Као питање администрације, која је била у потпуности запостављена, јер о некој преписци између владика-фанариота и свештеника није било ни говора. Све ствари су, обично, свршаване усмено. Целокупни административни и архивски фонд који је митрополит наследио био је један завежљај грчких писама.

Сада митрополит Сава ради на увођењу администрације, у чему га омета сиромаштина код свештеника, који нису могли плаћати поштарину за своје поштилке. Но митрополит успева код власти да званичну пошту ослободи поштарине и на тај начин успева да успостави везу између себе и свештенства.

Упоредо са увођењем администрације, митрополит ради на оснивању Конзисторије (Црквеног суда) у Сарајеву. За ову ствар обратио се лично цару у Беч. Но, како решење није дуго дошло, митрополит интервенише преко својих пријатеља и 26. маја 1882. године добија одобрење, а 20. октобра исте године добија извештај од Земалске владе о царевом именовану чланова конзисторије, међу којима је био Ђорђе Николајевић. Конзисторија је свечано отворена у присуству представника владе и народа, 27. новембра 1882. године, а прву седницу отворио је митрополит Сава. На седници је говорио о важности саме установе и позвао своје сараднике да раде у сагласности са прописима свете православне Цркве. Окружницом од 28. априла 1882. године, митрополит наређује парох. свештенству да набави потребне књиге за вођење администрације. За набавку администр. књига заузимао се он лично, а онда је давао потребна упутства о њиховом вођењу.

После увођења администрације и оснивања Конзисторије, прва му је брига била да окупи око себе највредније свештенике и да са њима отпочне рад на добро свете Цркве и Српског народа. У почетку таквих је било мало, а и сам је неколико кандидата рукоположио, јер су му били неопходни за почетне радове, иако недовољно школовани. Касније је нерадо рукополагао недовољно школоване и за свешт. позив неспремне људе, јер се од њих није могло много очекивати. Мерило му је било, што се тиче кандидата за свештеника, нема свештеника без свршене богословије.

Митрополит је сада почео чистити кукољ од пшенице: Свештенике који су својим неморалним понашањем каљали част и светињу цркве, он је рашчињавао. Захтевао је од свештенства да бар лепим владањем и примером, кад већ не може ученошћу, народу предјачи. Ради моралне поправке кажњавао је свештенике епитимијом. У изрицању казни никад није пренаглио, све је предузимао да и не дође до казне. Опомињао је, молио, корио, до танчина испитивао, па чак и лично ишао код њих и саветовао их. Овакав став и рад митрополита Саве изазвао је дивљење код народа, јер су видели да не воли кажњавати, а када се, већ, до тога дође, кажњавао је њихове грехе и преступе.

Са пуно разумевања решавао је сукобе између свештеника и свештеника и народа. Долазио је лично, а где није могао доћи слао је писма. Ево једно, примера ради: „Пазите на своје достојанство и на свој чин, не само у цркви него и ван ње и будите у опхођењу са људима учтиви и благоразумни, не скитајте се по сајмовима ... и избегавајте све чиме би сте ваше име окаљати могли.“

У споровима између свештеника и народа, обраћа се народним представницима овом садржином: „Ми вам стога свима препоручујемо, саветујући вам да се махнете личних зајевница, те да у слози, љубави и заједници са својим свештенством тежите срећи и напретку свом, радећи о унапређењу црквено народних одношаја.“

Митрополитов однос према свештенству био је врло присан што се види из његових писама парох. свештенству. То су читаве архипастирске посланице пуне лепе садржине и савета. Поједини свештеници се обраћају митрополиту и за личне потребе. У једном писму вишеградског проте види се како прота моли митрополита да му узме у Сарајеву један ђурак према својој величини и пошаље, а он ће му касније послати новац. Примерне и честите свештенике је јавно пред народом похваљивао и награђивао напрсним крстовима и другим почастима и одликовањима. То је све чинио по заслугама и правди. Учио је све речју и делом, јер „добар пастир све што каже ином, то све својим потврђује чином“.

Овакав напредак свештенства митрополије дабробосанске нису могле гледати Аустро-угарске власти, па су свештенике често злостављали и прогонили. Нису бирали средства само да православни свештеник дође у затвор. О таквом поступку влада, обично, није извештавала митрополита, те би парохије дуже времена остајале без свештеника.

Када је митрополит сазнао ово од народа, одмах се ставио у заштиту свештенства, говорећи да се тиме омаловажава свештенички чин и да тиме све-

штеници губе углед код својих парохијана. Тражио је да се свештеници за мање преступе шаљу у манастир на издржавање казне. Власти су и даље радиле на прогонству и затварању свештеника, говорећи да они на својим скуповима изазивају народ против постојећих закона. И овога пута митрополит опомиње свештенике да пазе шта раде и говоре и да не прелазе границе своје надлежности. На лажну оптужбу муслимана оптужени су и без знања митрополита затворени калуђери манастира Папраће а игуман Пајсије Филиповић осуђен да лежи у тамници, где је злостављан па, чак, обријан и ошишан. И овога пута митрополит је протествовао код владе зашто што се тако ради са свештеницима без његовог знања.

Да би решио питање издржавања свештеника, морао је прво регулисати парохије, које су биле неуједначене. Било је парохија са 600 домова, а било их је мањих од стотину. Оваква подела парохија од стране владика фанариота водила је само пропасти, а не напретку. Свештеници са великим парохијама нису могли удовољити верницима, а они са малим нису имали шта радити, па су често и гладовали. Ради тога постојала је завист и мржња међу свештеницима.

Митрополит Сава је са великом озбиљношћу схватио ово питање и приступио његовом решавању, на тај начин што је извршио попис православног живља и свештенства. Онда је поделио парохије онако како је било најбоље - на корист Цркве, народа и свештеника. У спровођењу у дело ове реформе, митрополит Сава је имао потешкоћа и отпора, нарочито од стране неких свештеника којима су умањиване парохије. Било је и сукоба међу свештеницима, јер они са већих парохија, будући оштећени, бунили су се на ове друге.

Оваква реформа парохија очекивала се и раније, јер парохије нису редовно опслуживане, па је митрополит Сава примао често писма од народа са захтевом да им постави свештеника или да постојећи свештеник станује у средини парохије. На другој страни, свештеници са малим парохијама тражили су од митрополита проширење парохија, ради своје материјалне сигурности, док је било и таквих који су тражили проширење парохија по лошој навици стеченој за време владика фанариота. Из реченог се види да је ово питање било врло озбиљно, за шта је требало доста времена и умећа. У решавању овог питања, Митрополит Сава је био врло обазрив и тактичан. Тражио је мишљење народа и свештеника. Ступао је са њима у контакт и блиски однос, договарао се и онда по жељи, потреби и пристанку једних и других доносио коначно решење.

Свештенство није имало никаквих сталних прихода, па му је материјална

егзистенција зависила од примљених награда за свештенорадње, зашта се митрополит zaloжио код владе, те су сиромашни свештеници имали извесну материјалну помоћ. Ни у овом послу владине намере нису биле најчистије. Додуше, они су давали помоћ и даље, али не искључиво сиромашним, већ више онима који су били наклоњени влади, са намером, изгледа, да заваде свештенство с једне и свештенство и митрополита с друге стране. Митрополит Сава је осјетио намере владе, па је свој пристанак за помоћ давао само у оправданим случајевима. Да не би дошло до сукоба, митрополит шаље септембра месеца 1884. године окружницу православно свештенству, да дају своје предлоге, како би заједнички најбоље решили ово питање, веома важно за целокупно свештенство. Овакав подухват изазвао је велико задовољство код целокупног свештенства.

Свештенство је било слабог материјалног стања, па је било и таквих свештеника који су се бавили појединим занатима, како би обезбедили најнужније за себе и своју породицу.

Лоше материјално стање код свештеника, наговештавало је још лошије код свештеничких удовица и њихове деце. Гоњене сироте бедом и немаштином, често су се обраћале влади, преко митрополита, за помоћ. Митрополит се својски заузимао код владе за њих и додељивана им је извесна годишња помоћ, да би се одржале у животоу и децу одговале. Поред овог, митрополит успева да оснује фонд у корист свештеничких удовица и њихове сирочади. Из тог фонда давана је годишња новчана помоћ свакој свештеничкој удовици и њиховој деци. За руковаоца фондом одредио је Црквену општину у Бањој Луци. Ово митрополитово дело изазвало је код свештенства велико задовољство и одобравање. Свуда се о његовој очинској бризи говорило. Свештенство је помагао на сваком кораку, што је чинило да га народ више цени и поштује а поготову свештенство.

У знак велике љубави према овом архипастиру, свештеници су га се сећали врло радо и често, што се види из његових честитки о Божићу, Ускрсу, Н. Години, Светом Сави, Крсној слави и приликом сваког његовог успеха, било личног или опште корисног за целу Цркву. Свештенство је са њим саосеђало и заједнички подносило и добро и зло, па му је то и видним знацима доказивало. Кад је изашло из штампе његово дело „Старине ...“, долазиле су честитке са свих страна, како од стране свештеника, тако и од представника народа. Као пример нека нам послужи честитка проте буковичког: „Част ми је велика, владико, упутити Вам ово моје писмо у коме хоћу да Вам честитам и да Вам кажем шта значи дело „Старине ...“ за наш народ и

за нашу цркву. Цењени Владико, буди нам здраво и добро, а ми се молимо за Тебе Господу Богу да нам те сачува и нас не остави без тебе.“ – Вашег Преосвештенства, одани прото буковички, Мил. Протић.

Тих и миран живот Срба у Босни и Херцеговини ни овог пута римокатолици нису могли гледати, као ни њихов развој и напредак, па су са свих страна и свим средствима радили да угуше словенску, а још више српску нацију. То су радили уз подршку бечке владе, ради чега су основали посебно друштво под председништвом надвојводе Албрехта, које је имало главни задатак ширење римокатоличких идеја у Босни.

Као гром из ведра неба, пронели су се лажни гласови 1883. године, да се митрополит одриче свог положаја, мада он

По важећим прописима Цркве, за кандидата митрополита могао је доћи у обзир само онај кога би народ изабрао, што се косило са жељом владе, из којих разлога је пензионисан митрополит Сава.

Један од највећих бораца, у Босни, у заштити Православља и Српства од окупационе управе и римокатоличке пропаганде, био је митрополит Сава Косановић. Пошто је митрополит дошао у сукоб са владом која је помагала католичку пропаганду, није више могао издржати и гледати како му противници спроводе свој паклени план у дело, био је приморан одступити 1885. године. Пре одласка са митрополитског положаја, послао је свом вољеном народу једну окружницу у којој је изнео стање ради кога је приморан да их напусти, у којој им

Богословија у Раљеву

о томе није имао појма. Но, Аустрији је био циљ да направи неку сплетку и да по сваку цену митрополита суспендује са положаја Српског архиепископа. Због разних напада Аустроугарске владе на митрополита, дошло је до отвореног сукоба између њега и надбискупа Штадлера, што му се није могло од стране Аустрије опростити. Тако, почетком 1884. године, аустроуг. и српске новине износиле су податке о оставци митрополита Саве, истичући већи број кандидата.

Овакве гласине, као рак рана, раздирале су здрав организам Српске цркве и српског народа у Босни, као и митрополита Саву, ради чега је био приморан да се уклони, што је из темеља пољуљало ионако лабилно стање српског живља у Босни, изазивајући у душама њиховим неописиву жалост. 23. септембра 1885. године Црквена општина из Бања Луке упутила је допис сарајевској Црквеној општини за дејство у цариградској патријаршији и код владе, да би добили дозволу за избор новог митрополита.

шаље свој благослов и најбоље жеље. На ово његово писмо, упућено Српском народу, пропагатори уније су му оштро одговорили, чак и претњом, на шта им он одговара једним писмом. - Да у својој окружници није ништа навео против њих, мада је имао шта. Наводи да је имао право на оно што је писао, јер приступању на овај положај дао је заклетву самом Богу, да ће поучавати поверено му стадо и чувати своју православну веру, онакву какву је примисмо од Господа Исуса Христа.

Земаљска влада се умешала сада у овај спор, који је избио између митрополита Саве и католичких бискупа и наредила митрополиту да рачуна да је спор окончан и да нема места жалби. Ипак, против овога митрополит је устао бранећи себе и оно што је у окружници писао, јер, опет напомињем, у њој није ништа било против владе, док је отворено писмо које је добио од њих било пуно мржње и претње. Сада митрополит званично извештава владу и цариградског

патријарха о стварној ситуацији, како се не би дало посумњати да је поткупљен од стране владе и римокатоличке пропаганде. Уједно митрополит Сава извештава цариград. патријарха да се неће моћи одржати на положају митрополита дабробосанског.

Време и прилике у којима је делао овај неуморни јерарх Српске Цркве, довољан је доказ зашто је поднео оставку на звање и дужност митрополита, јер још пре доласка на ову дужност, као и пре доласка аустроугарске монархије у БиХ, име митрополита Саве је заузимало прво место у црној књизи, које није могло остати, а да не прими своју плату.

На једној страни је м. Сава Косановић, неуморни радник Винограда Господњег и снажни борац за верска и национална питања православља Босне и Херцеговине, а на другој Аустроугарска монархија, римокатоличка пропаганда и њихове присталице. У овом дуелу - неправедној борби - било је заиста тешко м. Сави, када није имао коме да се обрати ради помоћи, већ „Једна сламка међу вихорови... тужан сирац без иђе икога“. 14. јуна 1885. године м. Сава је званично поднео оставку цариград. патријарху, а истог дана извештава и Земаљску владу о поднетој молби за оставку митрополитског звања и још моли владу да се заузме код Беча за попуно места митрополита дабробосанске митрополије.

Ова вест је била свима на изненађење. Стога је после два дана одржана седница Црквено-школске општине у Сарајеву, на којој је решено да се митрополит на сваки начин врати на своје место. Онда су се обратили лично митрополиту са жељом да остане, но узалуд – његова решеност је била неопозива.

И Екуменски патријарх је интервенисао да м. Сава остане на истом положају, но узалуд, митрополит се жалио и енергично је тражио да му се изађе у сусрет. Најзад су му се молбене жеље

испуниле с тим да управу митрополије преда архим. Ђорђу Николајевићу, на привремено управљање. О својој оставци м. Сава извештава све црквено-правосл. општине, свештенство и народ дабробосанске митрополије.

10. септембра 1885. године, м. Сава добија акт од стране Његове Светости Патријарха Јоакима IV, Св. Синода и Владе да је пензионисан. Управу митрополије предао је сарајевском архимандриту Ђорђу Николајевићу, који је положио заклетву у Бечу 20. јануара 1886. г., а хиротонисан у Сарајеву, од стране мостарског митрополита Игњатија, тузланског Дионисија и горњокарловачког епископа Теофана Живковића, 2. фебруара 1886. године.

Митрополит С. Косановић познат је по великим прилозима и завештањима у добротворне сврхе. Његовим поклоном од 12 хектара земље и његовим неуморним радом подигнута је богословија у Рељеви... Једну кућу у Сарајеву завештао је за пензиони фонд српских учитеља. Тестаментом је своје две куће у Улцињу и 80 дулума земље завештао Саборној цркви у Никшићу. Оставио је 15 рала земље ман. Косијереву. Основао је прву читаоницу у Велимљу (Бањани). У Велимљу је, такође, сазидао једну чатрњу која се зове „Владичина вода“. У ман. Острогу чува се његов штап на коме се налази овај натпис: „Штап је дрво с ријеке Јордана, држаљка дуб мавријске гране, подарен м. Сави од игумана ман. Св. Саве Освећеног у Палестини 1885. године. У Старој цркви сарајевској чува се његова штака, жезао, а у музеју на Цетињу, сребрна чаша.“

Митрополит Сава се бавио, иако под врло тешким условима, научним радом. Објавио је доста историјске грађе за историју Босне и српске цркве. Нарочито се бавио прикупљањем и описивањем драгоцених старина, којима нарочито обилује црква Св. Арх. Михаила и Гаврила у Сарајеву. Његове радове из-

носили су пред јавност часописи „Јавор“, „Гласник српског ученог друштва“, „Славинац“ и други. Многа су га учена друштва из Београда, Беча и др. већих места бирала за свог члана.

Поред описа старина, писао је и путописе и песме, већи број расправа и чланака: о богумилима, (Српске старине у Босни), Пропаст ман. Бање (код Прибоја), о босанским архијерејима и др.

Ради сакупљања прилога за довршене Саборне цркве у Сарајеву, 15. септембра 1877. године крене се архим. С. Косановић за Русију. Собом је понео руку св. Текле првомученице, чије је житије објавио на руском језику. По једнима, он је лично пратио руку св. Текле првомученице богообдарену, накићену бисером и скупоценим камењем.

По другима, „Руку Св. Текле донео је Св. Сава 1233. год. из Антиохије у Србију, одакле је Патријарх А. Чарнојевић IV послао 1730. године у Сарајево са својеручним писмом, које је сачувано у музеју Старе цркве у Сарајеву.“

По казивању (подацима) г. Владислава Скорића, са Косановићем је пошао за Русију и Сарајлија Максо Деспих, који се убрзо вратио у Сарајево, из бојазни од незгодних политичких последица. По истом, митрополит Косановић је донео из Русије до 2000 дуката у новцу и разне црквене утвари.

По напуштању митроп. положаја, влада му није дозволила ни да остаток свог живота проведе у Сарајеву на свом имању, већ се морао потуцати по свету. Ни тамо није био слободан и миран, јер се пазило на сваки његов покрет и сваку реч.

Пред свој полазак из Сарајева опростио се са народом у препуној Саборној цркви у Сарајеву. Народ га је са сузама испратио до железничке станице и пожелео му срећан пут.

Последње дане живота провео је у Улцињу, где се и преселио у вечност 13. фебруара 1903. године. Ту је и сахрањен сасвим скромно.

На једном месту у Светом Писму читамо ове речи: „Помињају име твоје с колена на колена.“ Чије ли ће то име Господ помињати? Онога, који је Божји изабраник. По чему ћемо га знати? – По делима роду своме. Заиста један од тих Божјих изабраника јесте и Митрополит Сава Косановић, који не носи узалуд име првог нашег просветитеља и научитеља Саве, који је баш ишао онуда куда и митрополит Сава, поучавајући и чувајући српски народ.

Заиста, за релативно кратко време свога рада м. Сава је доста урадио, под изузетно тешким околностима, на организацији цркве и уређењу свештеничког стања у Босни, те му стога с правом припада прво место у црквеној историји Босне.

Прођа Миле Вуловић

УРЛА ТИ ДУША НАТРО

Брижна те рука сложи
у углу колибе
срце ти
временом исцурело

Између минулог живота
и успомена
јасеново тело
упаучено

Маштом упалих свећу
дану одгалопираном
слухом ми шикну
песма
и чун прхну

Видом се размоташе
кљупка тежине
обојена
орахом и врбом
запева
незнана сена жене
ћилим се рађа

Догоре свећа
утиша чун
неста жена
натру покри тишина

ЊЕГОШ М. НЕСТОРОВИЋ

Трагом предања

КАРАЂОРЂЕ У СТРАЊАНИМА

Што је за Црногорце Ловћен то је за Страњанце Шанац

На граници између Доњих и Горњих Страњани, на једном омањем узвишењу, налази се шанац кружног облика. Мештани то место једноставно називају Шанац и верују да га је подигао Карађорђе са својим устаницима. Од Шанца према Јадовнику пружа се коса обрасла хрстовим шибљем. По њој се, и после толико година, распознају остаци пута. Косу мештани називају - Карађорђева цада.

О времену и правцу Карађорђевог доласка у Страњане нема поузданих података. Пошто је Русија заратила са Турском реши Карађорђе са војводама да агилније крене на Турке и то у више праваца. Циљ је био ослобађање оних делова Србије које су Турци још држали. О томе је Вук Стефановић Караџић забележио:

„Карађорђе с нахијом рудничком, пожешком и ужичком и са нешто војске из нахије крагујевачке и смедеревске отиде к Лиму да би саставио Србију са Црном Гором. На Суводолу разбије силног пашу пећког, узме Сјеницу и Нову Варош и тако се он заиста састане са Црногорцима, а многи Црногорци дођу му у логор да виде његове топове и војнике, а он пошаље у Црну Гору војводе Чолак-Анта и Раку Левајца”.

По народном предању све ово што је Вук забележио (долазак Црногораца у Карађорђево логор, разгледање војске и оружја - посебно топова, слање војвода) догодило се на Шанцу. После боја на Суводолу, који је био 1809. године, Карађорђе је кренуо даље према Лиму и Црној Гори и задржао се неко време у Страњанима, а на Шанцу му је био главни логор. По народном предању Карађорђе се зарекао да ће свог коња напојити водом Зеленог Лима и та жеља му се остварила. Црни глас који је стигао са Чегра, трагична погибија војводе Синђелића и расуло које је настало на правцу Ниша натерало је Карађорђа да прекине сјајну и успешну акцију према Лиму и Црној Гори и врати се на Мораву да мири завађене војводе и спречи продор Турака моравском долином.

Има нешто заједничко што Страњанце веже за Шанац, а то је сеоска слава - Заветина. Она пада у прву недељу после Тројичиндана. Тада се излази на гробље. Одређен број, обично млађих људи и момака формира поворку која се зове Крстоноше. Оките се цвећем и носе крст и заставу са свештеником на челу и обилазе сеоска гробља и заветна места крећући се, по правилу, њивама. Читав обред је у знаку молитве Богу за

род на њиви, тору, кући... Читава церемонија завршавала се на Шанцу где би се после обреда на гробљима и литијског опхода скупљали мештани села са својим гостима и веселили дубоко у ноћ.

Некадашњи лепо обичај ношења крста није благонаклоно гледала нова - народна власт оличена у партијској бирократији и народној милицији. Не знам тачно које године после Другог светског рата забранише крстоношама да иду по селу, а све под изговором да се народу не уништава летина. Било је и немилих сцена, погрдних речи и гуркања са милицијом. Тако престадоше окупљања на Шанцу, а после је и народа бивало све мање и мање. Одавно нико не брани

окупљања, али никог нема да се шета давно закоровљеним њивама и Богу моли да роди жито непосејано!

У новије време шачица ентузијаста из општина Пријеполје, Нова Варош и Сјеница покушавају да оснивањем друштва „Зов Јадовника” врате нешто од традиционалних вредности нашег села. У знак сећања на Карађорђево боравак у Страњанима приступило се изградњи спомен обележја на Шанцу. Постојећи дрвени крст је замењен монументалним бетонским крстом на коме ће се поставити плоче са приказима Карађорђевог доласка и његов дочек. Од Шанца према Јадовнику, „Карађорђевог џаком”, направиће се пут.

Вукола Појовић

НАШИ ДАНИ

Развило се црно време опадања,
Набујао шљам и разврат и
пороци,
Подиг’о се трули задах пропадања,
Умрли су сви хероји и
пророци.
Развило се црно време опадања.

Прогледале све јазбине и канали,
На високо подигли се
сутерени,
Сви подмукли, сви проклети и сви мали
Постали су данас
наши суверени.
Прогледале све јазбине и канали.

Покрадени сви храмови и ћивоти,
Исмејане све врлине и
поштење,
Понижени сви гробови и животи,
Упрљано и опело и
крштење.
Покрадени сви храмови и ћивоти.

Закована петвековна звона буне,
Побегао дух јединства и бог
рата;
Обесисмо све празнике и трибуне,
Гојимо се од грехова и од
блага.
Закована петвековна звона буне.

Од пандура створили смо великаше,
Достојанства поделише
идиоти,
Лопови нам израђују богаташе,
Мрачне душе назваше се
патриоти.
Од пандура створили смо великаше.

Своју мудрост расточисмо на изборе,

Своју храброст на подвале и
обеде,
Будућности затровасмо све изворе,
А поразе прогласисмо за
победе.
Своју мудрост расточисмо на изборе.

Место светле историје и гробова,
Васкрсли смо све пигмеје и
репове;
Од несрећне браће наше, од робова,
Затворисмо своје очи и
цепове.
Место светле историје и гробова

Остала нам још прашина на хартији,
К’о једина успомена на
динове;
Сад сву славу пронађосмо у партији,
Пир поруге дохватио све
синове.
Остала нам још прашина на хартији.

Под срамотом живи наше поколење,
Не чују се ни протести ни
јауци;
Под срамотом живи наше јавно мњење,
Нараштаји, који сишу к’о
пауци.
Под срамотом живи наше поколење.

Помрчина притиснула наше дане,
Не види се једна наша земља
худа;
Ал’ кад пожар подухвати на све стране,
Куда ћемо од светлости
и од суда!
Помрчина притиснула наше дане.

*Владислав Пејковић Дис
(1910)*

Ходочашће Светој земљи

ХАЦИЛУК ЈЕ ПУТ СРЦА

Ипоказа ми Свети Град Јерусалим који силажаше с неба. Он имаше славу Божју и свјетлост његова бјеше као драги камен, као камен јаспис, чист као кристал. У њему је Храм Господа Бога Сведржитеља и Јагње. Град не потребује Сунца ни Мјесеца да му свијетле, јер га слава Божја обасјава а жижак је његов Јагње.“ (Отк. 21.10, 11, 22-23).

Претворити Еванђеље у своју природу и јесте смисао човјековог постојања у овом свијету, каже Свети Јустин Ћелијски. Тако се и ми, у свом двигу ка Богу живоме, крећемо стазама којима је ходио наш Господ Исус Христос.

Када учините богоугодно поклоњење Пресветој сионској мајци цркви и поклоните се светом благовештенском храму Богородице у Назарету и пећини Храму у Витлејему, гдје се родио Спаситељ наш; Гори Четрдесетници, страшној Голготи и Пресветом Гробу Спаситеља нашег; мјесту Светог Вознесења на Маслиновој Гори, Светом Сиону и гробу Пресвете Богородице у Гетсиманији; Лазаревом гробу у Витанији и Таворској Гори; посјетите језеро Тиверијадско, Јаковљев извор и остала света мјеста на којима се чини поклоњење Спаситељу и светој ријечи Јордану у којој се Христос крстио, удостојени сте звања Хаџије.

Искуство нам говори, да духовно сазријевање започиње, прије свега у побожној породици, а затим, кроз редовно посјећивање Богослужења, пост, исповијест и причешће-као највећу благодат коју жив човјек може примити на земљи и сјединити се са Богом живим.

Нама Србима, најстарија свједочанства о Хаџилуку оставио је Свети Сава који је на поклоњење Гробу Господњем био 1229., а други пут 1234. године. Поклонички брод пошао је из Будванске луке, а Савино ходочашће трајало је годину дана. Тако, након свог другог хаџилука, Свети Сава се упокоји у Господу у Великом Трнову 1236. године.

Присуство Светог Саве осјећа се и данас у Светој Земљи. Тај осјећај, посебно је видан у манастиру Светог Саве Освећеног у Јудејској пустињи. Српски архиепископ је у овом манастиру добио икону Богородице Тројеручице и патерицу Светог Саве Освећеног. Српски монаси боравили су у овом Манастиру 150 година.

Ходочашће вас води кроз Палестину и Израел. Ако се у чему слаже православље и римокатоличанство, онда је то у називу Христове земље, а то је, Света Земља и у њој Јерусалим, свједок вјекова у којем се сусрећу, Јудаизам, Хри-

шћанство и Ислам. На простору Свете Земље сусрећу се остаци многих цивилизација: Јеврејске, Вавилонске, Египатске, Грчке, Хеленистичке, Римске, Византијске, Исламске.

Није једноставно приближити оно најбитније о Светој Земљи. Топографски подаци су можда најмање битни, али су неопходни ради лакшег разумијевања великог временског раздобља.

Хаџилук кроз Свету Земљу води од најстаријих библијских времена до наших дана. Хаџилук је пут срца. Интелект, образовање, само ће вас преварити, а срце неће. Сјетих се стихова причасне пјесме „Бог не спава као људи у срцу је Богу мјесто“¹. Онако, како Свети апостол Павле каже у својој посланици Римљанима „Ако исповиједаш устима својим да је Исус Господ, и вјерујеш у срцу своме да га Бог васкрсну из мртвих, бићеш спасен.“ (Рим.10.10,9).

Посебно одушевљење у Светој Земљи јесте углед који има наша Српска Православна Црква. На свим Светим Литургијама, Патријарх Јерусалимски, благосиљао је вјерни народ на српском језику и на Великом Входу помињао Његову Светост Патријарха Српског Господина Павла.

Уочи Васкрса у светом граду Јерусалиму сабере се око 50.000 ходочасника, православаца: Грка, Руса, Срба, Румуна, Сиријаца, Палестинаца, Египћана. Чује се једнако Христос Анести, Христос Васкрсе и Христос Воскресе.

Храм Христовог Васкрсења представља најсветије хришћанско мјесто јер се налази на мјесту гдје је Христ разапет, умро, сахрањен и васкрсао у трећи дан по Писму. Храм представља комплекс у којем се налази око 40 олтара, грчких, римокатоличких, јерменских, коптских. Испод свода Храма Христовог Васкрсења налазе се: Грчки православни манастир Дјеве Марије, Грчки православни параклис Светог Јакова, Грчки православни параклис Светог Јована, Капела четрдесет мученика, Грчки православни манастир посвећен Авраму, Јерменска капела Светог Јована Јеванђелисте, Етиопска капела Светог Михајла, Латинска капела Франака, Грчка православна капела Свете Марије Египатске. Десно, од улаза у Храм, води степениште до Голготе (брдо лобање) мјеста гдје је Христ на Велики Петак разапет. У архитектонском погледу Голгота је светилиште димензија 11,45 x 9,25 метара на 4,5 метара изнад базилике које два велика стуба дијеле на двије лађе или параклиса. Стијена у коју је подигнут Крст на којем је разапет Исус Христос чини једну трећину овог про-

стора и она је прекривена -данас застаљена (плексигласом).

Голгота је добила назив по томе што је краљ и Провештеник Салимски Мелхиседек пронашао лобању пра оца Адама код града Афуле у Израелу на малом Ермону и закопао је овдје у подножју Голготске стијене. Крв Христа Распетог, сливала се низ голготску стијену (што се и данас види) на лобању пра оца Адама гдје се данас налази параклис посвећен пра оцу Адаму. На фрескама у црквама, манастирима и иконама, на представи Христовог Распећа у подножју Распетог Христа налази се лобања лобања пра оца Адама.

На Голготи се налази римокатоличка капела Распећа (налази се на мјесту гдје је Христ прикован за Крст), а Грчки параклис Распећа (мјесто гдје је Крст подигнут и гдје је Исусу Христос умро). На Голготи се налази и римокатоличка капела Ожалошћене Богородице.

На самом улазу у Храм Христовог Васкрсења налази се плоча Помазања на којој Исус Христос помазан прије него што је положен у гроб. Данас је то камен прелијепе пурпурне боје. Припада Грцима, Латинима, Јерменима и Коптима. Над плочом Помазања налазе се канделабри и над њима 8 кандила.

Католикон је Грчки храм посвећен Христовом Васкрсењу. Испред њега се налази мјесто које се зове Центар Свијета.

Мала кружна камена плоча, окружена гвозденим решетком, обиљежава мјесто гдје су Богородица, њена сестра Марија и Марија Магдалина присуствовале Распећу. Ово свето мјесто припада Јерменима.

Улаз у Кувуклију Светог Гроба Господњег, чини предворје Анђела. Данашњи изглед Кувуклије је из 1810. године. Дугачка је 8,30 метара; исте ширине и висине-5,90 метара. Кувуклија је и најмања епархија на свијету. Предворје Анђела је испред Гроба Господњег у који се улази кроз низак улаз висине 1,33 метра у каменом своду. Христољубиви народ на ова врата улази крећући се на кољенима са великим страхом Божјим. Гроб Господњи је Црква дуга 2,07, и широка 1,93 м. Десно се налази Христов Гроб, бијела мермерна плоча дуга 2,02 м и широка 0,93 метра, уздигнута од пода 0,66 метара. Грчки монаси Тафоси-чувари Гроба Господњег пуштају да приступе по три поклоника. Гробу Господњем се приступа са страхом Божјим и вјером. Чује се само „Сине Божји помилуј ме грешног и недостојног“. На Гробу Господњем се зауставља људско искуство, обузима вас

осјећај дубоког вјеровања, онако како је записано у Светом Јеванђељу „А када ја будем подигнут са земље, све ћу привући себи“ (Јн 12,32).

Од 335. године до данас у саборном Храму Христовог Васкрсења у Јерусалиму, ходочасници постају свједоци једног од највећих чуда, како многи кажу „Слатког православља“. Благодатни Огањ свједочи о присуству Божјем које просвјетљује таму људску. Благодатни Огањ не долази само онима који га дочекују у Јерусалиму на сваку Велику Суботу, већ долази због васцијелог рода људског. Вјерници, ходочасници, на Велики Петак бдију сву ноћ. Освићу чекајући у дугим редовима на улицама старог града Јерусалима. Они најупорнији проводе на ногама и по 20 сати. Плавкасто-бјеличасти пламен Благодатног Огња, зову га и Свети Огањ на тајанствен начин силази у Цркву Христовог Васкрсења гдје се налази Христов Гроб. Након молитве православног Патријарха Јерусалимског или православног владике. Самом уласку Патријарха у Храм предстоји прописана процедура која је заснована на одредбама Закона који је донијела османлијска влада 1852. године, којим је Порта утврдила права различитих хришћанских заједница у целокупном комплексу Цркве Христовог Васкрсења.

На дан Велике Суботе, ујутро, посебна Комисија састављена од припадника свих хришћанских заједница, јеврејских власти и муслиманске породице Каваси (Турци Селџуци) који већ 250 година чувају Гроб Господњи. Каваси на глави носе фес и на реверу ознаку Тафоса (ТФ) чувара Гроба Господњег. Такође, силазак Благодатног Огња изазива бројне недоумице код невјерника. Зато се врши строга процедура провјере у Храму. Врши се претраживање читавог Храма, да није остављена шибица, упалаљач, кандило. Ова провјера се одвија од 10-11 сати и на њој инсистира и Јерусалимски Патријарх, јер постоји неписана одредба, по којој би некако претвару или изостанак појаве Благодатног Огња значио, пренос права на неку другу хришћанску заједницу.

На велику Суботу око 13 часова праћен Литијом долази Патријарх Јерусалимски са црквеним великодостојницима и три пута обилазе око Кувуклије пјевајући Вакрси тропар и кондак. Патријарх благосиљајући народ предаје жезло, и скида своје владичанско одјејаније: митру, сакос и омофор остајући одјевен у стихару, наруквицама, епитрахилу и појасу. У цијелој Саборној Цркви гасе се сва свјетла, кандила, свијеће. Црква Гроба Господњег претходно је запечаћена печатом од воска и меда. Прије него Патријарх отпечати улаз

Гроба Господњег; представници јеврејске власти и полиције детаљно претресају патријарха како би се увјерили да негдје не крије шибицу или упалаљач. Патријарх заједно са јерменским драгуманом отпечати Цркву и прилази Гробу Господњем испред којег се кољеноприклоно моли читајући посебне молитве којима се у име свих православних моли Распетом Христу да и ове године пошаље Благодатно Огањ као свједочанство Својег Васкрсења и знак правовјерности стада православног. Док се Патријарх моли у цијелом Храму са највећом побожношћу моли се 10.000 вјерних. Свако на свом језику узноси молитве Господу. То је тренутак када сви удостојени ове благодати могу видјети Благодатни Огањ како у виду пламених плавичастобијелих муња, пламених лопти-

Витлејемска звезда, место рођења Исуса Христа

ца, у виду пламеног језика, путује Храмом Христовог Васкрсења. Вјерници држе уздигнуте своје букете од по 33 свијеће и чекају силазак Благодатног Огња. Благодатни Огањ прво сиђе на свијеће Патријарха Јерусалимског, који прије свега осталог прислужи кандило заклоњено у стаклу, како би се Свети Огањ сачувао од намјерног или ненамјерног немара присутних. Затим, Патријарх излази из Цркве са упаленим свијећама. Његова појава изазива одушевљење вјерних. Многи плачу од усхићења. Арапи православци ударају у таламбасе и врште узвикујући Христос Васкрсе. Често се догађа да православни Арапи припале бакље и јурећи кроз муслиманску и јеврејску четврт Јерусалима узвикују Христос Васкрсе. Пламен Благодатног Огња брзо се преноси од свијеће до свијеће тако да сви благовјерни за неколико минута прислуже своје букете свијећа пламеном Благодатног Огња. У првим минутима Благодатни Огањ гори пламеном који гори, а не сагоријева. Као што је Мојсеју горела купина, а није сагорјевала. Појава Светог Огња дешава се искључиво када у Цркву Гроба Господњег уђе Православни Патријарх. Неки примјери из про-

шлости свједоче да је ово право православно било угрожено. Можда је најбољи примјер, када су јерменски монофизити потплатили султана Мурата IV да њима повјери позивање Светог Огња 1549. године. Било је то у вријеме правовјерног Патријарха Јерусалимског Софронија Другог. Јерменски патријарх је ушао у Цркву Гроба Господњег и безуспјешно позивао и очекивао силазак Благодатног Огња. За то вријеме, Патријарх Софроније се налазио ван Цркве, поред стуба, који се у једном тренутку раздвојио уз дуж и из напуклог стуба се појавио Благодатни Огањ запаливши свијећу коју је сузних очију држао Патријарх. Овај многоцјеливајући стуб се и данас може видјети са лијеве стране улаза у Цркву Христовог Васкрсења. Муслимански мујезин Тунум, који је са минарета оближње џамије видио чудесни догађај јавно је исповиједио „Велика је вјера Хришћана. Један је прави Бог Хришћана. Вјерујем у Христа Васкрселога из мртвих и кољеноприклоно исповиједам да је Он мој Бог“. Након овога, муслимани су га мучили да се одрекне Христа, што је овај благословени неофит одбио. Данас се његове мошти чувају у православној манастиру Богородице Марије у Јерусалиму.

Благодатни Огањ представља присуство Божје. Онако, како је писао Свети Симеон Нови Богослов „Пошто је Бог свјетлост, немогуће је да се појави без свјетлости“. Благодатни Огањ је свједок живе вјере православне, вјере у једнога Бога и Нераздијелну Тројицу.“

Свети Оци нас уче да је прије одласка на Велики Хаџилук, потребно учинити мале Хаџилуке по Светој српској земљи. Учините Хаџилук Студеници, Сопоћанима, Грачаници, Пећкој Патријаршији, Милешеву, Острогу, Морачи, Бањској, Светињама у Лимској долини, Светој Гори, Фрушкој Гори, оним светишћима које смо у овом тренутку заборавили. На таквим хаџилуцима појачаће вам се вјера у живот, ишчезаваће страх од спољашњег свијета јер, Хаџилук је доживљај најсветијег простора. Хаџилук је осјећај истинитог. Хаџилук је пут на поклоњење Христу од људи, наставак поклоњења којем су претходили хаџилуци Анђела Божјих, Богомајке, Мудраца, Апостола. Хаџилуком се узраста срцем и умом. Све је то заслуга Господа нашега Исуса Христа. А, Васкрсли Исус рече „Зато што си ме видио, повјеровао си; блажени који не видјеше а вјероваше“ (Јлк.20.29).

Др Хаџи Јово Мегојевић

Пријеполје некад и данас

КОРЗО, РЕКА ШЕТАЧА

Деценије су прошле, а пут ме опет води Пријеполју. Не, нисам у оном расклиматаном аутобусу из Титовог Ужица са дрвеним седиштима и наслонима. Нема ни оних скромних сељака са цегерима и зембиљима у крилу, што успут излазе на станицама, враћајући се са ужичке пијаце, где су продавали сир и други бели мрс. Аутобус тандрчи и врлуда по излоканом путу, неби ли избегао какву већу локву или рупчагу. Путници стрпљиво седе, придржавају се за било шта, само да се одржи равнотежа. Само се главе клате у ритму друскања аутобуса и тим покретима личе на оне из лугарског позоришта.

Као да сам транспонован уз помоћ каквог времеплова, налазим се данас у аутомобилу. Много деценија је прошло, а пут ме опет води Пријеполју. Студирао сам, завршио и у радном веку бавио се нечим другим а сада идем у мени блиско, Пријеполје. Као књижевник на представљање најновијег романа „Мирис Мораве у Паризу“. Ја – књижевник?! Да ли су то могли некада да предпоставе моји давнашњи другови?

Пролазим преко Златибора. Асфалтни пут широк, ауто брзо клизи. Једва се виде златни борови, вите јелике и некад чувени пашњаци и сувати. Сада су посвуда расута грађевинска здања, хотели и маштовите виле. Уместо зелених четинара, у небо штрче црвени кровови.

А онда у видокруг излете Нова Варош. Не, није то она варош са омањим кућама, прозорчићима што гледају на пут и са нахереним дрвеним крововима. Ово није нова варош, већ неки нови град. Бензинске пумпе са раскошним рекламама и свуда велика стакла, сјај месинга и алуминијума.

Ево и Пријеполја. Испуњен узбуђењем, збуњен сам, а неко чудно осећање пролазности времена ме прожима. Зашто? Овде сам поново после више деценија. Током студија у Београду делио сам студентску собу са другарима из Пријеполја. За време зимског или летњег распуста долазио сам овде, баш као што су моји другови боравили у мом граду. Две мале провинцијске вароши, затурене негде у унутрашњости. Помало различите али и сличне. И једнима и другима је било далеко до те престонице, до тих виших нивоа знања и науке.

Нажалост, данас нема међу живима неких мојих цимер колега, а ја сам поново у њиховом и вашем, али у неком сасвим другом Пријеполју. Ни трага од оних учерица, калдрмисаних сокака и тајновитих авлија из којих стидљиво провирује радознано око милогледних цуретака. Нигде оних кафана са испуцалим таваницама, са мрким олајисаним патосом и чкиљаво-жућкастим

сијалицама на искрзаним гајтанима, што извирују из рупа пробušених плафона. Има ли данас оних брдских коњића са натовареним цепаницама дрва што низ стрмину спорим батом копита одмеравају дужину сокака до оног места где се продавао огрев?

А тек корзо! Има ли га увече још увек како га памтим из оног доба? Да ли млади данас знају шта је корзо? Била је то река шетача, бујица младости и експлозија енергије и лепоте, која се предвече излије горе, низ главну улицу. Променада младалачког дружења, обећавајући осмеси, загонетни погледи и покоја варница што кресне и букне у заљубљенички стрмоглав. Уздаси тек оцвалих леполикких шетачица са свеже колмованом косом. Дошаптавање уз пригушени кикот и по који стреловити поглед у мимоходу на другу страну, према лепим момцима. С оне стране, наметљиви варошки лепотани, ти налицикани и умишљени срцеломци, зализани и замашћени бриљантином, што погледима прожимају раскошно раскрућале лепотице. И маштају, разуме се. Рекло би се незаинтересовани, меркају они испод ока најатрактивније цуре корзоа. И причају гласно, гестикулирају у друштву, правећи се да не примећују те, на први поглед, смерне средњошколке. Сви корзои малих вароши били су углавном исти. Разликовали су се само главни фрајери по финесама својих наступа. Те милооке цуре, здраво румених образа, вешто избегавају сусрет са насртљивим набилдованим дасама, или намерно невешто и не баш случајно набасају баш на њих. Слабашна улична светла као да су ишла на руку и једнима и другима.

А данас? Пријеполје бљешти. Широке улице, асфалт, плочици и тргови – као у велеграду. Уређени кеј, хотел у граду – исто као у велеграду. Спортска хала у школи, дом културе – опет као у велеграду. Шљаштећи излози, примамљиве трепћуће рекламе – баш као у велеграду. Нигде чајаве кафане – као ни у велеграду. И нигде корзоа – као ни у велеграду. Кад би бар било више младежи и оног лепог дружења на чистом ваздуху – боље него у велеграду.

Из лелујавог хода кроз времеплов трже ме бучна музика из кафића. Заправо, не знам да ли је то музика. Чујем само бас-ритам и бубњање што се понавља у недоглед и удара у потиљак. Погледам боље унутра. Разазнајем леп млади свет, баш исти онакав какав је био у оно давно време, кад сам боравио у овом граду, који је помало и мој.

Биће да то неко прошло време, сећања и носталгија навиру и проговарају вечерас из мене.

У Пријеполју, 2. децембра 2011.

Милун Мућа Бабућ

ЧОВЕК ЈЕ ОНО ШТО МИСЛИ

«Удубите се у уобичајено и видећете неочекивано»

У свету има много сањалица, али знатно мање оних који снове претварају у стварност. «А јесте ли свесни тога колику снагу може имати један човек?», пита се Достојевски, а Сенека упозорава «За онога ко не зна у коју луку плови, нема правог ветра».

И прича о грађењу дворца то најбоље илуструје:

- Шта то радиш, уважени? пита пролазник првог радника.

- Видиш и сам! Носим камен! одговара овај.

- А ти, поштовани? обрати се пролазник другом.

- Ја храним породицу – следно је одговор.

Исто питање постављено је и трећем.

- Ја зидам дворца! Рекао је човек и са поносом показао уморном руком према темељима.

Заиста, најважније је у животу видети свој још неизграђени дворца.

«Човек је по свему судећи, створен да мисли; у томе је сва његова врлина и сва његова заслуга; он је обавезан само једно – да мисли како треба», каже Блез Паскал, јер «природа кажњава оне који свој разум не користе за оно чему је намењен», опомиње ГенADIЈ Иванов.

«Човек је оно што мисли» и зато с правом велики реформатор Лутер каже «Не могу забранити птицама да не лете преко моје главе, али им могу забранити да на њој направе гнездо». А Благоје Самарџија констатује: «Мисли које пролазе кроз нашу свест не остављају дубљег трага, али ако се задрже трајно, имају значајног удела у изградњи ставова, па и карактера».

Стихови јапанске поезије, иако вековима стари, преносе сјајну поруку савременом човеку:

»Удубите се у уобичајено - и видећете неочекивано.

Удубите се у ружно - и видећете лепоту.

Удубите се у малено - и видећете велико.

Удубите се у просто - и видећете сложено».

Елем, каква запажања – такви налази.

А наш народ лепо каже: «Није слеп ко не види, него онај што неће да види и није глув ко не чује, него ко неће да чује». Зар то није случај са нама када је у питању наш највећи геније свих времена, Никола Тесла, који пише: «Све је буквално вибрација и осцилација, вибрације смо ми и машине... Тек у слагању две вибрације ми долазимо до новог квалитета, новог живота... Врло је вероватно да својство сатреперавања игра најважнију улогу у природи... Нема граница снази вибрација», закључује Никола Тесла, а нама остаје да му (не)верујемо а у школи су нас учили да колона војске не сме марширати преко моста јер га руши снагом резонанце, а ми и даље остајемо слепи и глуви пред овом чињеницом.

Зашто то не би било и са мислима?

Мисао је вибрација. И реч је вибрација. И цео свет је вибрација.

Дакле, остаје само да изведемо закључак да треба сложити своје вибрације мисли са вибрацијама природе, односно космоса, па да имамо неограничену моћ, а наука каже да су то вибрације од десет херца у секунди.

Бошко Сџанић

ДВНАДАН

„Велике ствари чине се данас, а велике ствари имају још да се чине. И у овом свечаном часу када цео народ кује своју срећу и ствара своју нову историју, нека ири иуша буде благословена илениша крв српска што је нештоједно ироливена за сиње робље старосрбијанско и македонско! Нека је часи оним дивним херојима нашим, знаним и незнатим, који крвљу својом највише равнице Лима, Лаба, Мораве и Вардара и који својим гробовима обележише границе веће и срећније ошцибине! нека им је слава за вечиша времена што нашем народу сираше лагу са образа, што нам занавек ишврдише веру у нас саме, и извојеваше нам ишшовање и оних који су зло о нама говорили!

И нека занавек, за далека иколења, оштану у уштомени ови свейли и свейи дани величанствене ейојеје народнога ослобођења, када је ружна свейлост слободе, радост и наде обасјала нашу велику, нашу леју и милију нам но икада земљу српску!”

Јован Скерлић, 1912. године

1912 - 2012

СТО ГОДИНА ОД ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА И ОСЛОБОЂЕЊА СТАРЕ СРБИЈЕ ОД ТУРАКА

СРПСКОМ НАРОДУ!

Најновији догађаји ставили су опет на дневни ред решавање судбине Балканског полуострва, па с тим и судбину Старе Србије, те славне али тужне мајке наше краљевине где је историјско језгро српске државе, старих краљева и царева, где су славне Немањићеве престонице: новопазарски Рас, Приштина, Скопље, Призрен; где живе наша браћа по крви и језику, по обичајима, по народној свести, жељама и тежњама.

Освајачка и нетрпељива отоманска влада истребљује већ вековима ову нашу браћу.

Од Берлинског конгреса на овамо, убијање, одвођење у Азију и до последњих дана насилно расељавање, турчење женскиња и мушкиња, непризнавање наше вере, језика, имена српскога, били су основица турске управе.

Разоравање Старе Србије вршено је пређе безобзирно дивљачки, а наставило се под новом уставном владавином, новим средствима са циљем да се у царевини све народности униште а остане само једна, отоманска.

Та нова уставна владавина је прегнула да и економски сатре Србе, па је дотадашњи рђави друштвени, привредни и финансијски систем, основан на освојењу и средњовековном феудализму, учинила још тежим Србима. Она им је наметнула и дужности служења у војсци, а задржала је и даље за њих све оне тешке обавезе феудалног режима, које су им наметнуте баш зато што не служе војску. Али, и без тога Србину, и у том новом добу, није било обезбеђено ни имање, наслеђено и стечено, као што није био ни сам живот.

Одсуство безбедности стварали су рђава управа, подмитљиви судови, и стална анархија која је у последње време достигла врхунац свој.

Све ово скупа чинило је стање Срба у Турској сасвим неиздржљивим.

То неиздржљиво стање гонило је стотинама годинама Србе да се селе из Старе Србије а од последњега нашега рата с Турском сваке године прелазе у нашу краљевину хиљаде очајних и голих бегунаца. Њих је данас

препуна Србија. Њихово пребегавање је стварало Србији големе новчане издатке, и стално узнемиравало њено становништво.

Очекивало се да ће турска влада ценити ове жртве Србије, али узалуд. Мира није било ни на самој граници, коју је међународна комисија, после прошлога нашега рата с Турском, великим делом неприродно повукла. Чести оружани упади, због којих смо је и усред мира, с великим жртвама, морали чувати и бранити, ометали су наше становништво у пограничним срезовима, да се безбрижно предаје културном и привредном развијању. Па и саме царинске мере Турске неразумно су спречавале трговински саобраћај тих крајева. Непредусретљивост отоманске владе показала се највише у питању остварења једнога великога међународнога дела кориснога по обе наше државе, и по привредни живот осталог цивилизованог света. Србија, одсечена од мора, настојавала је одавно да се од Порте добије одобрење за грађење, од наше границе до Јадранског мора, железнице коју Србија сматра као своје животно питање, али без успеха.

Турске владе су стално посведочавале и према својим држављанима жалосно неразумеване својих дужности, и биле су глухе за све жалбе и представке. Дошло је дотле да већ нико није био у европској Турској с тамошњим стањем задовољан. Досадило је и Србима и Бугарима и Грцима и Арбанасима. Буне се редом: и муслимани, и католици и православци. Зато су и све суседне балканске државе, трпећи једно и исто зло предузимале безброј корака у корист своју и своје браће, но опет залуду. Српске су владе за ових тридесет и четири године безуспешно исцрпиле сва дипломатска средства и код пријатељских сила и код Порте; шта више, кад се, пре неколико година, покушало с реформама у неким вилајетима европске Турске, већи део Старе Србије био је искључен из тога покушаја. Ја сам са моје стране све учинио да мирним путем исправим ово стање тешко и несносно, и по нас и по браћу нашу. У томе

смеру, ја сам ступио у споразум са краљевима балканских држава да слојно покушамо заједничком представком у Цариграду, поправити оно што се више не може трпети. У том спремању били смо изненађени мобилизацијом и концентрацијом турске војске према нашим границама. На то се морало одговорити једнаком мером, али смо ипак једном заједничком нотом и испуњеном свим обзирима умерености, учинили последњи покушај да се мирним путем нађе злу лека. На то се одговорило новом сечом наше браће, новим зверствима над њом, новим повредама границе и на послетку опозивањем турских посланика из Београда, Софије и Атине.

Ја сам зато у име Божје наредио Мојој јуначкој војсци да пође у свети бој за слободу наше браће, за бољи живот и напредак Краљевине Србије. Наша браћа Црногорци већ ките свежим ловорима своје победне заставе, а с нама данас ступају напред и јуначке савезничке војске Бугарска и Грчка. Вековне су нам патње заједничке биле, заједнички нас интереси везују, нека нам и рад на добру и слобода Балканског полуострва буде заједнички.

Моја ће војска у Старој Србији поред хришћана затећи и Србе муслимане, који су нама исто тако драги, а с њима и Арбанасе, хришћане и муслимане, с којима наш народ живи заједно већ хиљаду и три стотине година обично делећи с њима срећу и несрећу. Ми им свима носимо слободу, братство, једнакост у свему са Србијама. Наша ће Србија и тамо донети жељени мир и напредак, као што је донела окупација ослобођеним 1877/78. године: у њима живе слободни, напредни, свесни, задовољни грађани. Тај живот имамо да заснујемо и на обалама Лаба, Ситнице, Ибра, Дрима, Вардара.

Ја вас позивам, драга браћо, свесрдно помогните Моју храбру војску да ово оствари и сву своју снагу за то заложите.

Живео Мој мили српски народ!

Петар С.Р.

У Нишу 5. октобра 1912. год.

Председник Министарског савета, Министар спољних послова, Ник. П. Пашић с.р. - Министар финансија,
Д-р. Ј. Пачу с.р.- Министар унутрашњих дела, Стој. М. Протић с.р.- Министар правде,
Д-р. М. Полићевић с.р.- Министар грађевина, Јоца П. Јовановић с.р.- Министар просвете и црквених послова,
Љуба Јовановић с.р.- Министар војни, пуковник Рад. Бојовић с.р.

ЦРНОГОРЦИ!

Тужни вапај, који допире из Старе Србије од тамошње наше потлачене браће, не може се даље подносити.

Онамо немилосно кољу не само људе него жене и нејаку ћезу српску. Гладно, јадно и плијењено српско се робље потуца по горама и око гаришта својих домова кликујући вас, да га заштитите и избавите.

Дужност и љубав рода налажу вам да похитате браћи у помоћ. Знам, да би сте ви то и досад учинили са урођеном вам одважношћу, да Ме нијесте слушали и ишчекивали исход Мојијех мирољубивих напора за заштиту мученика испреко границе.

Моје наде, да ће се наћи начин да се без прољевања крви Срби у Турској ослободе мука, не остварише се, те сад, колико год је Мојем срцу тешко нарушити тишину европског мира, не остаје Ми до латити се сабље - оне сабље коју су ваши очеви неустрашиво слѣдовали на Вучијем Долу, Никшићу, Бару и Улцињу.

Црногорци!

Уз нас је правда, а коцка је бачена, па што Бог да и срећа јуначка!

Замном, јунаци, да руку пружимо браћи у невољи, као и витешкој Малесији, која се ево двије године лавски бори за своја права, слободу и сједињење са Црном Гором.

Нијесмо сами. С нама је Бог, с нама су балканске хришћанске краљевине, са којијема смо удружени у заједницу, за којом сам вазда цезнуо и коју су све од навале азијатског освајача жељно очекивали толики пасови балканских народа.

Имам тврду наду и мишице, ред и послушност синова Мојијех старијех војника, да ми ништа неће бити немогуће, но да ће сад височије него икад уздигнути углед драге Домовине и прослављено црногорско оружје и свим сјајем обасјати.

Смјелост је ухватити се у коштац са једном великом царевином, али то баш приличи Мојем витезу, Мојем Црногорцу, у толико прије, што је најмилије заложити се за браћу. Пратиће нас симпатије свега образованог свијета, свега нашега српскога рода и осталог Словенства, а витешке руке са мачевима пружају нам Краљеви: Србије, Бугарске и Грчке, чији су народи у овоме светоме подuzeћу с нама збратимљени. Ни ту царевину не затичемо из обијести, већ из најплеменитијих побуда, да спријечимо коначно уништење своје прекограничне браће.

Црногорци!

Вашијем мушкијем кроком похитајте онамо гдје се страда, гдје се мучи, где се плаче. Нека повезана браћа Старосрбијанци час прије угледају ваше славне барјаке; нека рекну: „Ево браће ево осветника испод Ловћена, Кома и Дурмитора, ево синова Црне Горе гдје долијећу у наш загрљај, и сад нијесмо више ми сираци, ни робови!“ Тамо ћемо се срести са нашом драгом браћом из Србије, које предводи њен витешки Краљ, Мој љубљени зет, да се с њима жељно загрлимо, заједно носећи потлаченима слободу.

Нека се благословом Божјим и Светог Петра остваре снови из Моје младости, кад сам пјесмом наговјештавао овај знаменити дан и загријевао српске груди вјером да оружаном морамо поћ: Онамо онамо, за брда она!

Живјели Црногорци! Живео Балкански Савез!

Никола с.р.

На Цетињу, 26. септембра 1912.

Димитрије Јевтовић Полимац

НАШ САСТАНАК

Војници! Натраг бајонете своје,
Обуставт'е палбу, док се види само:
Да л' су оно Турци, у даљини, ко је?

Оно може бити да је Српска Војска
Кол'ко моје очи кроз даљину виде –
То Србија Силна Пријепоље прими,
Па је, ето, нама у сретање иде!

Добро сте нам дошли, наши мили гости!
Један тежак уздах на срце ми пада –
Због неслоге наше што је б'јеше дости,
Жељни, да се братски загрлимо сада.

Нашег славног рода Краљевине двије
Свуда сложено стижу и свој народ дижу –
Сад Сацака више међу нама није!

*На Јабуци код Пљеваља,
14. октобра 1912. год.*

ПЉЕВЉА ОСЛОБОЂЕНА

Завичају! После боја
Весел'те се Пљевља моја,
Срећна као никад прије,
У вама се данас свуда
Тробојница српска вије.

Завичају! После боја
Весел'те се Пљевља моја,
Нек се свуда пјесма хори,
Нек се чује на све стране
Кад слободу Србин створи.

Завичају! После боја
Весел'те се Пљевља моја,
Срећна као нигда прије –
У вама се загрлише
Краљевине Српске двије!

ОСЛОБОЂЕЊЕ СТАРЕ РАШКЕ ОД ТУРСКЕ ВЛАСТИ

Пише: Славољуб ПУШИЦА*

Када се говори о данашњем подручју југозападне Србије где је настала моћна држава Немањина Рашка, треба имати у виду да је назив Санџак, рецидив турске управе која се најдуже задржала на овом подручју од свих јужнословенских земаља. **Бенџамин Калај** (писац српске историје, аустроугарски дипломата) је рекао „да спречавање Србије да га ослободи, значи глоглов колач на српском ткиву“. Да је то тачно говори податак да је српски народ подељен и одвојен на своје матице док је Аустро-угарска тежила да преко тог простора има излаз на топло море, а моћна Турска империја мост према Европи за даље освајање и ширење ислама.

Југоисточна Европа у XIV веку није издржала налет силне османске царевине и под њеном влашћу остала је толико дуго да је постала вековна у правом смислу те речи. Поробљени народи на Балкану дуго времена нису имали снаге да се супроставе моћним османлијама а поједине буне и устанци као и продори аустријске војске нису променили стање нити побољшали њихов положај. Почетак XIX века обележен је Првим (1804.) и Другим (1815.) српским устанком који су означили почетак процеса ослобођења балканских народа. Подређен положај хришћанског живља који је био изложен најгорој експлоатацији и бруталном насиљу као и заосталост османске империје, стварали су несигурност и немире. Вапаји поробљених народа нагнати су велике силе да интервенишу код Порте и спрече терор. Слободне балканске земље, поготову Србија чији је део народа остао под турском влашћу, користиле су сваку прилику да стање у областима под Турском представе што драматичнијим. Али испреплетани интереси великих сила, ломили су се на балканским просторима и тзв. Источно питање остали су отворени све до данас.

Положај српског народа у Санџаку

Положај српског народа у Санџаку постојао је све тежи што потврђује низ буну у првој деценији XX века, а посебно 1905-1906. године. Турска, почев од краја 1903. године, уводи нове порезе, а приликом њиховог убирања дешавале су се бројне злоупотребе. На српско становништво, које очекује од младо-

турског режима да одредбе устава спроводи у живот, врши се снажан притисак. У Санџаку поред Срба има и доста Муслимана који се противе новом режиму. Велику улогу одигравају муслимански прваци аге и бегови који ради заштите личних и отоманских интереса распиреју мржњу према српском народу. Не малу улогу у томе одиграле су муслиманске избеглице из Босне, које се после Берлинског конгреса 1878., доселише на територију Санџака. Били су озлојеђени и свој бес су искаљивали према хришћанском живљу. У народу су били познати као мухаџери. Нетрпљивост која је владала између Срба и Муслимана у Санџаку довела је до тога да су страдале не само српске већ и муслиманске сељачке масе. Прилике у којима је живео српски народ у току петстогодишњег робовања под Турцима утицале су да се код њих развије мржња не само према турским властима као окупатору, него и према муслиманима, који су сматрани туђином, иако су добили да су њихове крви.

Србија и Црна Гора се политички ангажују покушавајући ублажити положај свог народа. Њихова политика ишла је затим да код Порте дипломатским путем обезбеди личну и имовинску сигурност припадника српског народа а на српски народ утицало се да извршава све одредбе предвиђене турским уставом и законима и да не диже буне. Тим покушајима требало је да допринесе и доношење младотурског устава којим је проглашена једнакост свих народа и вера у Турској царевини. Срби и Муслимани у Санџаку очекивали су спровођење устава у живот и гарантовање свих права како је у уставу и писало. У том циљу Срби настоје да Устав искористе како би се политички организовали и уз помоћ парламента дошли до својих права. Зато Срби у Турској у Скопљу 1908. године сазивају конференцију представника из сва три вилајета ради оснивања своје организације. Од српских представника конференцији су присуствовали Сретен Вукосављевић из Пријепоља, Лазар Јакулковић из Пљеваља, Велимир Прелић из Сјенице, Милан Борисављевић из Нове Вароши. После завршеног рада конференција је издала проглас свим „Србима Османлијама“ у коме се каже шта доноси и каква права даје нови устав са предлогом да

се организује и оформи једна политичка организација која ће у новонасталој ситуацији, поштујући устав, штитити права и интересе српског народа. Предлог је прихваћен и та нова организација је добила име Српска демократска лига. Као прво Лига је морала истаћи „признање потребе за одржавање целокупности данашње Отоманске Царевине“. Њен најважнији задатак, због чега је и настала, био је окупљање и очување националног идентитета, пружање помоћи у развоју школства, просвете, очувања културне баштине, привредног развоја Срба у Турској.

Зулум и терор младотурака

Ситуација се променила са окончањем анексионе кризе када су Срби у Турској, а и сама Србија, доживели велико разочарење младотурском револуцијом од које су, ипак, очекивали побољшање свог положаја. Српски обавештајни извори су очекивали да ће наредни догађаји довести до потпуног распада отоманске власти на Балкану. Већ 1909. године „Политика“ пише да су Србија и Црна Гора забринуте за судбину својих сународника због „буне“ у Турској. Србија се окреће догађајима и помно их прати, чекајући шта ће бити са њеним несрећним народом. Ситуација у Санџаку постаје све гора и гора. У допису из Прибоја октобра 1909. пише: „нови турски власници задржали су све особине старијих“ и јасно је било да разлике између старог и новог режима нема. Шта више младотурци показују већу нетрпљивост према хришћанима, себе називају модерним јаничарима који траже од хришћана данак у крви, „траже им да се одроде“. Указује се да младотурски покрет одступа од прокламованог устава, што се може видети по законима изгласаним у цариградској скупштини, по којима само Муслимани могу имати политичка удружења а не муслиманима се то изричито забрањује.

Обесправљеност хришћана уочава се на сваком кораку. Порез на просвету који су плаћали и хришћани и муслимани и који је износио 12 одсто наплаћиван је од летине и искључиво погађао Србе. Тај новац није ишао у заједничку касу, него њим управљају срески просветни одбори „меариф идаре“. И уместо да у тим одборима буду подједнако заступљени Срби и Турци, велику већи-

* Аутор је дипл. историчар, виши музејски саветник и директор Музеја у Пријепољу

ну чинили су ови други. Остало је забележено да су Срби из Пријепоља и Берана заступљени у просветним одборима али их је јако мало и не могу да спрече да прикупљени порез иде само за финансирање муслиманских школа. Због тога су представници из ова два места поднели оставке немогавши да поднесу неправду. Тако је остало да српске школе и даље издржавају црквено-школске општине које су управљале црквама, црквеним имањима и добротворним друштвима. Значај ових црквено-школских општина за Србе је био огroman јер су оне често били и судови који нису имали законску снагу али морална обавеза је била као и законска, зато што је почивала на старим традицијама и позитивним законима.

Зулум и терор младотурака ишао је дотле да је у периоду од 1908-1912. године било случајева отимања имања манастирима, која су они држали стотинама година, на које су имали црквене фермане, уредно заведене у катастарске књиге и на која су плаћали порез. Забележен је случај 1909. године када су власти покушале да одузму топла купатила манастиру Бањи код Прибоја. На тај покушај Срби из околине су се одлучно успротивили наводећи да ће пре сви изгинути него дозволити да се отимају манастирска имања. Ни то није помогло јер један допис говори да су турске власти крајем 1909. године узела топла купатила и дале их просветном одељењу из Пријепоља. Забележено је и наредних година, 1910. и 1911, да су турске власти покушале да отму имања манастира Милешеве, Свете Тројице и још неких манастира који су имали велика имања. Да би испало да је све законски регулисано и отимана имања легално, применили су један законски пропис по коме земља која се 12 година обрађује и на коју се не плаћа порез, постаје државна својина. Насиља се дешавају у појединим местима Санцака где је долазило до убиства која нису кажњавана, као када је у Бијелом Пољу убијен митрополитски намјесник Ристо Поповић.

О обесправљености Срба у Старој Рашкој говори и један допис из Пљеваља из марта 1909. године у коме се каже да Срби из Санцака нису имали ни једног представника на неком вишем положају. Поред представника Срба у цариградској скупштини нема ни Муслимана. А онај који их је представљао био је постављен од младотурака и никаквог увида информацијама није имао о крају који је заступао и можемо замислити како се „борио“ да се постојеће стање промени. Да им се не би приговорило, у Сенату су изабрали по националности и Србина али он није уопште познавао ситуацију у Санцаку. А када су Срби покушали да истакну свог кан-

Аустро-турска царина на Лиму

дидата кога је већина изабрала као виђеног и поштеног човека, Филипа Ђурашковића из Пљеваља, то Турци нису прихватили.

Гушење националне свести

Кршење устава посебно је изражено у области просвете и школства. Очување националне свести, корена српског националног бића, очување традиција, све је то требало зауставити и спречити. Трбало је узети једном народу оно што нико на овом свету не даје. Урадили су тако што су турске власти 22. маја 1910. године одлучиле, да на подручју Рашко-прозренске митрополије затворе све основне школе као и гимназију у Пљевљима. У једном допису из Пљеваља 24. маја 1910., између осталог, се каже, **„Међу прве бриге које су Младотурци наследили од старог режима а посебно од Хилми-паше, јесте угушивање националне свести српског народа у Турској а посебно у Рашко-призренској епархији, путем затварања школа у сврху отоманизирања нашег елемента“**. Српске школе у Старој Рашкој биле су патријаршијске а стајале су под надзором рашко-призренског митрополита. По завршеној школи сведочанства је потврђивао митрополит, уједно издавајући уверења (таздикинаме) учитељима да могу годину дана учитељовати у једном месту. Оваква привилегија сметала је и они су гледали да је на било који начин укину па су предлагали да убудуће турске просветне власти оверавају сведочанства учитељима.

Доневши одлуку о насилном затварању српских школа турске власти су изазвале велико огорчење код Срба.

Пишу се оштри протести турским властима и наглашава да ће своја права и привилегије бранити. У том отпору српске црквено-школске општине позивале су се на уставне одрдебе као и на законе из 1876. године, којим су им те привилегије дате а имају и даље пуну законску снагу, јер нису замењени нити их нико, а најмање власт – „не може и не смије обилазити и не придржавати их се“.

Аграрно питање није било решено. Српски сељаци нису имали сопствену земљу, она је припадала ага, била је агинска, а аге су били Муслимани. Односи између аге и корисника земље били су чивчијски, уређени Сеферским уредбом из 1859. године. Ага није могао отерати власника имања са земље све док му овај исправно даје законом прописане дажбине (хак). Међутим, турске власти су 1910. године покушале да аграрно питање у Старој Рашкој реше елиминисањем права које су власници земље имали по Сеферској уредби. Те исте 1910. године власти су почеле спровођење аграрне реформе само у две нахије, пријепољској и нововарошкој. Сматрали су да треба са реформом ићи постепено, да се народ не побуни а када сломе отпор сељака у те две нахије онда ће далеко лакше ићи са осталима. Да би све имало потпору силе и власти установили су војне судове како би се на лицу места онемогућио могући отпор народа. Постоје подаци да су из Житина и Жупе у пријепољској нахији протеране неке српске породице које нису хтеле прихватити нови уговор о коришћењу земље. Због оваквих поступака према становништву српска општина у Пријепољу жалила се Цариграду на кајмакама због бруталног гоњења

српских породица а као одговор и заштиту власти из Цариграда за учињено недело кајмакам је унапређен за пашу.

Исељавање српског живља

Све ове околности и наведени узроци натерали су српски живаљ да се стално исељава из Старе Рашке све до 1912. године и почетка балканских ратова. У једном допису из Пријепоља из маја 1910. године каже се, „исељавање је сада најзначајнија појава нашег овамошњег народа“. У допису се тврди да је оно узело приличне мере и да је осетно променило однос становништва на штету Срба. Било је јако изражено исељавање Срба из градова. Дописник који се није смео потписати пише „да у Црној Гори има онолико омладинаца из Пријепоља, колико их има у самом Пријепољу“. Исељавало се углавном у Црну Гору и Србију и то у групама. Даље се у допису каже „у Босну се прелази гомилама“. На место исељених Срба, усељавали су се Муслимани. „Тиме се процес турцизирања двоструко убрзавао“. Промену етничке карте убрзали су мухаџери доласком на ове просторе после Берлинског конгреса.

Сретен Вукосављевић. Њега нарочито интересује исељавање српског народа. У кретању српског народа у Санџаку он запажа пет струја: „исељавање у Србију, исељавање из мешовитих крајева у чисто српске и повлачење са додирних линија ка средиштима, одлазак на рад у Србију, Босну и Црну Гору, исељавање из планина у околне жупе и исељавање из села у градове“. У узроке овог исељавања Вукосављевић убраја несигурност, насиље турских власти и појединачна, као и сиромаштво нарочито у планинским подручјима. Он запажа да се у Србију исељава народ из свих крајева Старе Рашке, нешто више из пограничних крајева, а уочава да се становништво из мешовитих средина такође сели, нарочито Срби. Становништво из унутрашњости сели се ближе србијанској граници да би ту остали само привремено. У Србију се нарочито селило ранијих година, али су власти како наводи Вукосављевић, једно време то биле потпуно зауставиле а разлог је био у том што у Србији није било више слободне земље. Пошто је смањено исељавање у овом правцу, појачава се у унутрашњости самог Санџака, где Срби напуштају мешовите средине, насеља-

јевима у којима се ти насељеници настањују, јер гушће насељавање у сточарским крајевима и крајевима са примитивном привредом само увећава сиромаштво“. Даље у једном од својих извештаја он каже: „због горе поменутих узрока рожајска нахија, Пештер и вранешка нахија – крајеви који су недавно били мјешовити – већ су изгубили српско обележје. Нагло губе српско обележје: бјелополска нахија, Сјеничко поље, југоисточни крај митровачке нахије, Пазарска ријека: села у горњем сливу Тотине, села поред Лима у пријепољској нахији, јужно од Пријепоља и села пријепољске и сјеничке нахије на ограницама Јадовника. Срби имају надмоћну већину само у беранској и нововарошкој нахији. Већину имају и у пријепољској (са прибојском) нахији. У новопазарској нахији их има нешто мање од половине а у пљеваљској и митровачкој око две петине. Слабу мањину чине у сјеничкој, бјелополској, вранешкој и рожајској нахији. Кад се не узму у рачун градови, Срби имају већину и у новопазарској а половину, или скоро половину и у пљеваљској и митровачкој нахији. У градовима су свуд у мањини. У Новој Вароши имају скоро половину а у ниједном другом граду осим Берана немају ни четвртину. У Новом Пазару ни једну десетину. Турци су гушће насељени у крајевима поред Црне Горе него поред Србије“.

По оцени Вукосављевића, исељавање због сиромаштва јавља се већином као последица насиља. Он наводи примере да су се породице које су имале женску децу селиле из мешовитих крајева да им се деца не би исламизирала. „Таквијем су се исељавањем у пријепољску, пљеваљску и нововарошку нахију проредили Срби у вранешкој нахији“. Та исељавања су условила да се гранична линија српских села из пљеваљске и пријепољске нахије повуче назад, под навалом Муслимана из вранешке нахије. Даље, он каже да је „плодност становништва и сиромаштво узрок, те планине у Санџаку увек имају сувише становништва, којима насељавају жупније крајеве од себе“. По његовом мишљењу и Срби и Муслимани су подједнако распоређени у планинама, те у том погледу „наше кретање није мање повољније од њихово“.

Због свих наведених догађаја, марта месеца 1911. године, председник српске народне скупштине поднео је интерпелацију о поступцима према чифчијама у суседству Србије. Стање не да се поправило него, напротив, погоршало. Срачунато и према добро утврђеном плану бирајући стратешка места, исламизирају их као што је био случај са Сјеницом. Да би остварили своје планове не бирају средства а не питајући за

Беледија (општина)

Заустављали су се близу градова и ту насељавали у њиховој околици, повећавајући број муслиманског живља. Касније се насељавају поред путева, касарни и у крајевима са мешовитим становништвом. Током 1910. и 1911. године насељавају се и у чисто српским селима. За њихово насељавање турске власти отимају српским селима испаше и шуму. Тако приморавају српски народ да се сели.

О тешком животу српског народа у Старој Рашкој документовано говори и

вају чисто српске, тражећи чисто етничка насеља где је живео њихов народ. Исељавање Срба у унутрашњост Старе Рашке Вукосављевић је окарактерисао као веома значајан, много више него исељавање у Србију. О значају и последицама исељавања он каже: „због њега губимо позиције и то врло важне. Крајеви који су били мешовити губе српско обележје и чисто српски крајеви добијају изглед острва. Врло је сумњиво да ли се тијем исељавањем наш положај појачава и у оним кра-

цену а она је била отимање шума и пашњака на које су српски сељаци имали тапије и на њих доводе мухадере који се брутално понашају а у свему томе имају подршку државе. Наоружане чете исламских разбојника крстаре селима пљачкајући, отимајући и претећи виђењим људима, а ко им се замери платио је главом. Тако је у јулу 1911. године убијено неколико истакнутих Срба из околине Сјенице. Наводи се пример села Гробница из околине Бродарева када су истеране неке српске породице које су ту живеле стотинама година и имале тапију на земљу која им је отета. Њихове су куће срушене, имовина опљачкана а земља подељена. Било је случајева насилног одвођења девојака што је посебно утицао на и онако тежак живот поробљеног српског народа. Незадовољство достига врхунац када по новом закону чифчије морају да склапају неповољне уговоре са власницима земље. Јасно је било да овај закон оних који су обрађивали земљу даје могућност да само напусте земљу коју су вековима обрађивали и они су то масовно и радили.

Нису сви Муслимани благонаклоно гледали на постојећи устав, поготову школовани људи који су сматрали да је зло у самом систему. Народ је у основи био против младотурског режима и једва је чекао да га се ослободи „те да тако добију одрешене руке за лична разрачунавања“. Безвлашће у Старој Рашкој посебно долази до изражаја у 1912. години. Нису били поштеђени чак ни Муслимани него су и они малтретирани како од власти тако и од појединца. У једном допису из јула 1912. године констатује се да „безвлашће царује на све стране“. За непун месец дана од Митровице до Прибоја убијено је 10 Срба.

Почетак ратних операција

А онда су почели и ратни окршаји. Августа 1912. године дошло је до тешког сукоба Црногораца и Турака на граници. Почело је тако што су Црногорци на сектору Мојковца порушили и запалили 11 турских караула, а у једној од њих уништена је цела посада од 33 човека. На то су Муслимани из бјелопольске и доњоколашинске казе, њих око 2.000 извршили напад на црногорске положаје код Мојковца, али их је црногорска војска разбила. Сукоб на црногорско-турској граници и устанак Доњовасојевића изазвали су огорчење код Муслимана у Санцаку, које су још више распиривали њихови локални прваци. Муслимани у Сјеници отимају оружје из магацина и нападају голоруче и незаштићене Србе. Тај покољ у Сјеници а сличан се догодио и у Бијелом Пољу – изазвао је праву метеж, а страх се раширио целим Санцаком. Уочи бал-

Пријепољска чаршија

канског рата констатовано је да се Санцаком кретало двадесетак муслиманских разбојничких чета. Школе су престале са радом, а у Страњанима је запалена школа. Народ је почео масовно да бежи у Црну Гору и Србију. Рат је био на помолу, док је у Санцаку царевала анархија.

И док црногорска војска већ увелико води борбе на турској територији за ослобођење своје поробљене браће, Србија објављује рат Турској 18. октобра 1912. године и наређује Ибарској војсци и 3. армији да пређу границу и предузму покрет ка Новом Пазару и Приштини. Према операциском плану српског Генералштаба на крајњем десном крилу, поред Ибарске војске, била је концентрисана Јаворска бригада са правцем дејства према Сјеници. Задатак Ибарске војске био је да наступајући правцем Рашка – Нови Пазар – Косовска Митровица – Пећ – Ђаковица, а Јаворска бригада преко Јавора, Сјенице и Пријепоља, разбију турске снаге у Санцаку и на тај начин обезбеде позадину главних српских снага. Ослобађање овог коридора било је од изузетног значаја пошто је раздвајао Србију и Црну Гору. Заинтересованост Аустро-угарске за овај простор била је очигледна зато је постојала реална опасност да Аустро-угарска војно интервенише у Санцаку, јер његовим заузимањем обезбеђивао се продор у Метохију а преко северне Албаније на Јадранско море.

О ступању Србије у рат краљ Петар је известио краља Николу следећом поруком:

Његовом Величанствиу – Подгорица.
У иренуику када моја војска њлази у сшау српску земљу, где је жељно очекују најћена браћа, ја хийћам њослаићи

В. Величанствиу, свом милом њасићу, у име браићке Србије, најћоћлије њоздраве и најискреније ћесћићићање на усћесима храбрић Црноћораца у велићком делу, које српски народ данас њочићње. Црна Гора и Србија су заједно и ћић слоћа исћућује моје срће најћелићим наћдама у буюћћностћ нашећ њлемена.

Молим Ваше Величанствио да њрими моје најсрдачниће жеље за добро своје и своје њородице и за срећу Црне Горе.

Петћар с.р.

На ову поруку краљ Никола му је одговорио:

Његовом велићанствиу – Нићи.
Раћосна вићестћ В.Велићанствића, да је храбра српска војска њрешла у сћићару српску земљу, где је жељно очекују најћћена наша браћа, дубоко ме њоћрешла и са усћићењем видим како већ мећа браићска рука брише браићску сузу, а вјекови Српске исћићорије њраиће са њоуздањем и оћравданом ћордоћићу славна дјела њвоје војске, из којих ће моји јунаци ирпсћићи нову снаћу, за нову славу и њобједе, које ће их ако боћда брзо довећићи у ћићићи заћраљај њвојих соћолова.

С ћобом заједно, граћи зећиће, идем с несћирћљењем у сусрешћиће дану молећи Свевићићећ за њвоје добро и ћвоћа дома и браићске Србије.

Цећићиће, 6. окћобар 1912. г.

Никола с.р.

У тренутку објаве рата Србија је имала 2.945.950 становника од чега је мобилисано нешто више од 400.000 способних за оружје, док је Црна Гора од 258.000 становника мобилисала преко 45.000 војника. Да би се супроставила балканским савезницима Турска је

рачунала да мобилише око 600.000 војника али се рачуна да их се одазвало око половине. Турске снаге које су се супроставиле Ибарској војсци и Јаворској бригади бројале су око 6.000 војника у рејону Новог Пазара, 2.000 у рејону Сјенице, а око Нове Вароши било их је око 500. Однос снага у пешадији апсолутно је био на страни Срба скоро за три пута, а артиљерских оруђа Срби су имали скоро дупло.

Наређење Врховне команде Јаворској бригади било је да се задржи на Јавору и врши извиђања у правцу Сјенице пратећи покрете турских снага. На овом делу фронта уочено је да је граница напуштена од турских граничара осим мерђеза на Калипољу. Српске комите прелазе границу и запоседају Јастребовац, стратешку тачку. Поштујући наређење Врховне команде главнина снага Јаворске бригаде остала је у позадини али јаке извиђачке снаге врше притисак на утврђени мерђез на Калипољу и са мештанима Србима нападају поједина турска утврђења у селима.

Овакви снажни притисци условили су да се турски браниоци утврђеног Калипоља повуку ноћу 20. на 21. октобар према Сјеници а мерђез исте ноћи запоседају српски ослободиоци. Команда бригаде добија податке да се у Сјеници налазе четири батаљона и 200 граничара, да су прилично слабо наоружани и да им морал није на завидном нивоу. Покушавајући да подигну морал и изненаде српске борце, 22. октобра један турски батаљон изводи противнапад и за тренутак успева да оствари замишљени план, потискујући једну српску чету која се у нередовној повлачи. Командант бригаде успева да поврати дисциплину и чета у противнападу успева да поврати изгубљене положаје и потисне турски батаљон према Сјеници. Потискујући и померајући турске јединице према Сјеници главнина Јаворске бригаде нашла се на непријатељској територији, тражећи од Врховне команде одобрење да се нападне Сјеница. Одобрење у првом тренутку није добијено да би 23. октобра Врховна команда наредила да се пређе у општи напад и заузме Сјеница. Све турске јединице које су се налазиле на предњим положајима и на граници нашле су се у утврђеној вароши.

Сјеничка битка и ослобођење Пријепоља

Сјеничка битка по интензитету, ратној жестини и самом трајању, представља највећи подухват који је извела Јаворска бригада приликом ослобођења Рашке области. Сам податак да је Јаворска бригада у операцијама за ослобођење Сјенице имала 17 погинулих, 90 рањених, 26 несталих бораца говори о великом окршају и великој победи. Турска одбрана имала је 54 погинула војни-

ка, 80 заробљених, док број рањених није утврђен али се поуздано зна да је био велики.

Заузимањем Сјенице отворен је коридор према Пријепољу и Пљевљима са брзим ослобађањем ових територија. Врховна команда оценивши ситуацију као веома повољну, наређује команданту Јаворске бригаде да са главнином снага изврши продор на запад према Пријепољу и Пљевљима. Оставивши један батаљон у Сјеници, Јаворска бригада врши покрет према Пријепољу и у току дана без борбе избија на Кобиљу главу. Колико турских војника има на прилазу Пријепољу и шта их очекује, говори извештај извиђачког ескадрона Јаворске бригаде:

„На Хисарцику се налази око 150 турских војника који су заузели положај. Пошто је већ била ноћ да нисам погао извиђати даље, па сам се задржао десно од друма Сјеница – Пријепоље. Лице које смо овластили да носи писмо Паши у Пријепоље потврдило је моје извиђање да се заиста на Хисарцику налази око 100-150 турских војника али вели да неће да наступају даље од Хисарцика док им Паша не нареди. Једна сумња због његовог причања и распознавања за наше војне операције, друго што сам целог дана имао муке око наоружавања тог становништва јер су неки давали оружје а други бежали са оружјем и пуцали док сам изашао на Кобиљу главу. У село такође турско био сам принуђен да се вратим из села Каћева и да заноћим десно од друма за Пријепоље а у висини Кобиље главе да би био што сигурнији од ноћног напада. Од становништва узимао сам оружје а оружје су узели наши сељаци који су пристизали уз пут за ескадромом. Сутра зором продужујем извиђање у датом правцу. Командир Панто Лукић.“

Ујутру 27. октобра са Кобиље главе Јаворска бригада спрема се за покрет према Пријепољу. Време како је забележено, беше мутно и облачно. Пред полазак стиже изасланство из Пријепоља које моли за услове о предаји вароши. Услови су дати и одмах прихваћени. У самој вароши више није било турских војника. Оно мало редица што је било распрштало се по околини. Наређен је покрет и у колони која је марширала налазило се око 11.000 српских ослободилаца Јаворске бригаде. На челу дуге колоне на коњу командант, пешадијски пуковник Миливоје Анђелковић. Улазе у варош уз клицање и неописиво одушевљење народа. Група девојака сплела венац од цвећа и ставља око врата команданту. Фотограф овековечује снимак, за историју. Муслимани уплашени, повукли су се у своје куће, затворили дућане. Српске патроле иду од куће до куће и наређују да се дућани отворе, га-

рантују сваком сигурност, говоре да је слобода за све стигла. Одржаше реч.

И док је раздрагана маса народа славила победу, бригада је после краћег одмора од сат времена наставила марш према Јабуци и Пљевљима...

Значај балканских ратова у нашој историографији ни до данас није на прави начин описан нити му је дато место које му припада. Наведени догађаји третирано су као маргинални и безначајни и као такви презентирани јавности. Балкански ратови за област Старе Рашке представљају један од најзначајнијих догађаја који се десио на овим просторима, са чијим завршетком се завршава петовековна епоха османлијске тираније над српским народом.

Владислав Петковић
- Дис

ЦВЕТОВИ СЛАВЕ

Они спавају сви до једног, редом,
С комотним гробом, нескрштених
руку;
Ко умор да их обузео грedom,
И туну мирно као у сандуку.

Они спавају несебични, благи,
С ранама живим и мртвим очима.
Велике душе као камен драги
Вечита песма коју им отима.

Они спавају, ти наши синови,
У својој крви, безбрижни, ко тићи,
Високо као црвени кринови,
И поносити ко стари племићи.

Они спавају по Балкану целом
За добро туђе, за спас свог
племена:
Никад не беху са заставом белом
Ти млади момци великог времена.

Они спавају прости, без украса,
И њине груди густе црви плаве;
И док се губе из лепога стаса,
Хумке им расту у цветове славе.

ПАД ВЕКОВНИХ ОКОВА

Сама помисао на ослобођење простора, на којем се некада налазила српска држава Рашка, од Турака, различито је доживљена код становништва које је у тој области живело. Ова подела је настала сплетом несрећних историјских дешавања током вишевековне турске окупације ових простора. Без обзира да ли се ради о становницима муслиманске или православне вероисповести, наука је доказала да је становништво ове области истог етничког порекла. Међутим, муслиманско становништво, иако је већином било свесно свог словенског порекла (скоро да не постоји муслиманска породица која не зна за своје рођаке који су православне вероисповести, нарочито они који воде порекло из Црне Горе: Ровчани, Бошковићи, Ђурђевићи, Гојаци, Прљевићи, Кујовићи, Брајанци, Баковићи, Шљукићи, Обућине, Вељовићи, Дедовићи, Лончаревићи, Чичићи, Кајевићи, Зековићи, Ђатовићи, Кордићи, Веснићи, Бајрактаревићи, Башовићи, Кукуљци, Зорнићи, ...), под утицајем својих верских вођа, који су заступали интересе Османлиског царства, а не самих овдашњих муслимана, и стално вршили пропаганду и застрашивање, је себе поистовећивало са Турцима, те су многи од њих у одбрани османлијске власти били већи Турци од етничких Турака. Страх од одласка Турака са овог простора, код муслиманског становништва, подгревали су и сви они који су у оваквом систему имали привилегије: аге, бегови и разни службеници у турској власти. Тачно је и то да су се многи муслимани, интелектуалци и угледни људи, са ових простора, без обзира на непријатности које су имали од турске власти, па и своје средине, јавно изјашњавали као Срби и стављали се у заштиту своје православне браће, али њихов утицај код муслиманског становништва су турске власти успевале да разним методама ефикасно сузбију. Такве људе су проглашавали издајницима свог народа, верским отпадницима, неверницима, за срамоту итд.

Положај православног становништва на простору Потарја и Полимља за време турске власти је био изузетно тежак. Опште је познато да је хришћанско становништво у Османлијском царству било политички обесправљено и изложено насиљу и разним дажбинама, а нарочито они који су живели у жупним деловима и местима близу турских насеља и насеља где је живело муслиманско становништво словенског порекла. Као у већини територија на којима је била турска власт и овде је владао чипчијски систем, у којем чипчија није поседовао своје имање, већ је зависио од

са тог имања отерати, ако нису били задовољни њиховим радом, и довести друге. Такав пример је случај породица Лучић и Томашевић са Ждријела (засеока Велике Жупе) када су им аге Ђатовићи, у сарадњи са другим агом, заменили имања. По причању мог комшије Шемса Ђатовића, његов деда или отац, који је био ага на Ждријелу, је био незадовољан чипчијама Томашевићима, који су обрађивали плодна имања у Подкрајници (део Ждријела које се у великом делу налазило у равничарском делу Велике Жупе). На њихово место доведени су са имања на Ждријелу, где је била мање плодна земља, Миле Лучић и његов син Средоје, који су били вреднији и задржнији. Сличан догађај је везан и за нашег братственика из Мораче, Неша Радовића, који се са братом Радуном населио у село Радулиће у Бихору, али га је ага из Радулића отерао на мање плодно имање у суседно село Јагоче, такође незадовољан Нешовим радом.

Такође, било је случајева да су чипчије биле незадовољне агом, или им је била мала и неплодна земља, напуштале дотадашњег агу и прелазиле код других бољих ага, а понеки су одлазили у Србију, те је земља остајала пуста, па су аге молиле ко ће да им обрађује земљу у скоро никакву накнаду. Такав случај је био и са Новоселима из Страњани, који су пореклом од Радовића из Мораче. По причању Милојице Новосела, његов предак Милован Радовић се у првој половини деветнаестог века из Мораче иселио на Стожер где је живео све док једног дана није дошло до сукоба Миловановог сина Милете и муслимана Каљића. Тада је Милован решио да са својих пет синова: Лалом, Нешком, Јоком, Милетом и Гледом (од прве четворице воде порекло Новосели из Страњани, а од Гледа Гледовићи из Косенице код Пљеваља), крене пут Србије. Кад су хтели да пређу Лим код Бродарева, зауставио их је бег Јајабеговић из Пријепоља, који је кренуо да обиђе свја имања у Горњим Страњанима, и понудио им да се уз симболична давања населе на њега, што су они и прихватили.

Поред политичке обесправљености и плаћања регуларних дажбина, хришћанско становништво је било изложено и самовољи појединаца из турске власти, који су наметали и додатне дажбине. Такође, често су били изложени безакоњу и насиљу турских силника, тако да су се дешавала појединачна насиља над појединим фамилијама. Бројни су примери злодела турских насилника, која су се у већини дешавала без икаквог повода, а завршавала се у неким случајевима и трагично. Један од таквих догађаја је и убиство Милете Новосела.

То се догодило на месту Клисуре у Горњим Страњанима, где су га Турци пресрели, заједно са Радованом Новоселом и једним Ивановићем. Том приликом Милету убију, а Радован и Ивановић се спасу. У таквим случајевима понеки су и пружали отпор, као што је то урадио Радован Новосел, када су га, после овог догађаја на Клисури, на кошењу у Јадовнику напали Турци, али се успио косом одбранити. Једног Турчина је тешко ранио. Поменућу овде и пример једне храбре жене Гледе (непознато ми је из које породице потиче), која је била удата у породицу Несторовић из Јелава (засеока Велике Жупе). По причању брата мог деде Михаила Морачанина његова супруга Гледа, која води порекло од Несторовића из Јелава, је добила име по њеној баби Гледи Несторовић, која је, када је у њихову кућу дошао неки обесни Турчин и почео без разлога да малтретира њеног супруга, зграбила кубуру и убила насилника. Поред свега овога било је приморавања на разне кулуке, па чак су појединци били присиљено регрутовани у турску војску, као што је то био случај са сином Средоја Лучића из Подкрајнице Милосавом.

Поред ових појединачних било је и организованих насиља већих размера, која су се нарочито дешавала после буна Срба са овог простора, као и већих упада Срба из црногорских Брда на простор Потарја и Полимља, где су вршили пљачке и разарања муслиманских села. Нарочито се положај Срба у Старој Рашкој погоршао за време Првог српског устанка. Током 1807. и 1808. године чете из Мораче и околних српских племена, у споразуму са српским устаницима, су не само нападале околину него су и продирале дубље у Стару Рашку, у околину Пљеваља, Пријепоља и Нове Вароши. Из Мораче су дејствовале чете под вођством војводе Мине Радовића, сердара Мијата Дуловића и попа Андрије Драгојевића у јачини и од преко 100 људи. Када је Карађорђе 1809. године дошао близу Сјенице, њему у сусрет полази чета Морачана, у којој је било и Ускока, Дробњака и Ровчана, јачине од око 70 људи, под вођством војводе Мине Радовића. Поред ове чете у сусрет Карађорђу су кренули и Васојевићи. Устаничке чете из Брда, Васојевића и Мораче нападале су турску војску у позадини и знатно допринеле катастрофалном поразу турске војске на Суводолу 8. јуна 1809. године, а после те битке стигле су у Карађорђевог логор код Сјенице. Чете Брђана су пошле према Лиму и Тари као претходници Карађорђевог главнине, са задатком да пале муслиманска села и катуне. Том приликом Морачани, Ровчани, Ускоци и Дробњаци су се крваво обра-

чунавали са Турцима и муслиманским становништвом из Потарја и Полимља, које је био захватио страх од српских устаника. Међутим, неуспех српске устаничке војске у јуну 1809. године на фронту према Нишу приморао је Карађорђа да прекине ове операције и хитно се врати на Мораву, да спасава ослобођену Србију, па су се и Морачани и остали Брђани вратили својим кућама. Због врликог страдања муслиманског становништва (по неким подацима само у Сјеници је побијено око 3.000 људи), после повлачења ове две српске војске, у наредних неколико месеци уследиле су међусобне одмазде између православног и муслиманског становништва на целом простору Старе Рашке. У овим сукобима православно становништво је било у неповољнијем положају, тако да је више страдало.

Следећи догађај који је довео до великих међусобних сукоба је била разура Колашина. Удружени Морачани, Ровчани, Братоножићи, Васојевићи, нешто Куча, Ускоци, Дробњаци и Шаранци су 28. јула 1858 године напали турски град Колашин. Напад је био изненадан, силовит, и збунио је Турке. Изненађени нападом, Турци су се затворили у куће и куле. Али дим и пламен запаљених кућа слабили су одбрану Колашинаца. За рушење утврђених кула била су формирана специјална одељења – секираши. Колашин је страховито разорен. Спаљене су све куће и зграде. Турци који нису побијени или заробљени побегли су у Доњи Колашин. Заробљени, жене и деца – одмах су пуштени. Међутим, Брђани се у Колашину нису задржали већ су се истог дана из њега повукли. По историјским подацима том приликом је убијено преко 2.000 Колашинаца, док је Брђана погинуло 220, највише Куча 100. Васојевићи војвода Миљан Вуков је после битке изјавио да је учествовао у многим биткама, али да ниједна битка није била ни близу овако сурова и жестока као ова за разарање Колашина. Због разарања Колашина и великог страдања муслиманског становништва у њему, Турци и муслимани Горњег и Доњег Колашина су упали у православна села Потарја и Полимља и вршили освету над недужним народом. Нарочито је страдало православно становништво Потарја. У нашем породичном предању познат је случај братственика Радовића, који су се из Мораче населили у потарско село Вашково, када је група од десетак турских војника „аскера“ наишла на њихове куће, како би вршила освету због Колашина. Том приликом су аскери насрнули на њихове жене, па је дошло до сукоба у којем су побијени сви турски војници. Радовићи су те војнике закопали у мочила за конопља, али из страха да не буду откривени у року од годину дана су се сви из Вашкова раселили на разне стране, највише по сели-

Србија и Црна Гора пред Балкански рат

ма бјелополске општине, а понеки су отишли чак у Босну (село Потоци код Глашинца на Романији).

Нарочито страдање православног становништва се десило у време Бабинске и Раоничке буне. У овим сукобима поједнако су страдали и Срби у Потарју и они у Полимљу, јер су ове буне поједнако биле захватиле оба подручја. Наравно, ништа боље није прошло ни становништво муслиманске вероисповести, јер за време ових буна поједнако су уништавана села у којима је живело православно, као и села у којима је живело муслиманско становништво.

Врло је разумљиво зашто је православно становништво желело да са себе скине вековно ропство. На то их је терала обесправљеност, разни намети, пљачке од стране турских хајдука (који су, чим им се за то укаже прилика пљачкали имовину Срба, нарочито су на мети била стада, која су отимана), несигуран живот у економском смислу, незакоње, као и многа пребијања, па и убиства православних Срба, која нису била

санкционисана од стране турске власти. Све ово српски народ није могао да трпи, тако да су сви православни Срби, Старе Рашке, с нестрпљењем чекали да до ослобођења дође, а уједно су били и спремни да активно учествују у борби да се ти циљеви остваре. Не само народ са овог простора, већ и државе Србија и Црна Гора су биле спремне да 1912. године отпочну ослободилачки рат, тако да су почеле тајно наоружавати становништво Полимља и Потарја, како би узели учешће у овим ратовима. У пријепољском крају, пред сам Балкански рат, у ту сврху су формиране добровољачке јединице. Тако је 1912. године, група Страњанаца на челу са Васом Новоселом, а уз помоћ проте Церковића из Сјенице, преузела 50 пушака од Царинарнице на Јавору као помоћ Србије.

Као што је Србија формирала од православног становништва Полимља добровољачке чете, исто тако је урадила и Црна Гора на подручју Потарја. Па је уочи Балканског рата формиран Тарски одред, који је био у саставу Источног

одреда. Тарски одред имао је задатак да ослободи пљеваљски крај и град Пљевља. Командант Тарског одреда био је командир Машан Б. Божовић. У саставу Тарског одреда била је једна чета из Пренђана и Вашкова, њих 120, чији је командир био Петар Н. Ђурашковић, у којој је био и мој прадеда Милан Мијајла Морачанин (иако је живео у Великој Жупи није ступио у добровољачке чете из пријеполског краја, већ је отишао у Пренђане одакле се 08. јуна 1906. године доселио у Жупу, међу своје некадашње комшије и другове).

Када је 08. октобра Црна Гора објавила турској рат, за операције на црногорској источној граници од Левер Таре до Плава одређен је Источни одред црногорске војске. За његовог команданта именован је бригадир, седар Јанко Вукотић. Одред су сачињавале бригаде: Колашинска, Дурмиторска, Горњовасојевићка, Доњовасојевићка (формирана на турској територији) и три батаљона Срба добровољаца из бијелопољске и пљеваљске области.

Задатак Тарског одреда је био врло тежак, јер се наспрот њих налазио седмоструко бројнији непријатељ, који је неупоредиво био боље снабдевен тешким наоружањем. Поред тога требало је заузети 12 добро утврђених караула ојачаних опкопима на десној обали Таре и унутрашњости. Пошто су Турци очекивали црногорску војску да пређе преко мостова или места где је Тара била лака за прелазак, они су своју војску управо сконцентрисали ту. Због тога је командир Машан Божовић донео одлуку да се Тара пређе на местима где је она била врло неповољна за прелазак и где је она била изузетно брза. Тарски одред је 26. септембра 1912. године у 9 часова прешао преко Таре (по причању Милана Морачанина, они су то урадили уз помоћ врљика и конопаца) и кренуо у напад на турску војску у три правца: преко Тепаца, Левер Таре и Пренђана. Прво је требало заузети јака турска утврђења на: Орашцу, Вашкову и турски доминирајући шанац на Лисцу и главне касарне преко Лисца на Катабун а затим од Тепаца на утврђења у Бобову и Ограђеници. После врло жестоких борби, ова утврђења су пала. Затим су уследиле борбе за заузимање осталих утврђења са несмањеном жестином. По причању Милана Морачанина, колико су се Турци у овим утврђењима жилаво бранили, говори и догађај да је у утврђењу у Крупицама изгорело 45 Турака који се нису хтели предати. У Пренђанима су Турци пружили врло снажан отпор, али под снажним налетом Тарског одреда и после жестоких борби до 30. септембра турска војска је потиснута са десне обале Таре према Потпећу и пљеваљској вали. Делови тарског одреда уз борбу, посебно на простору Илина Брда, стигли су на леву обалу Ђехотине, оче-

кујући наређење да заузму Пљевља. Међутим, из страха да Аустро-Угарска не крене да заузме Пљевља и околину и на тај начин угрози напредовање црногорске војске према Пљевљима и њено спајање са српском војском, Врховна команда је успоравала брзо напредовање Тарског одреда. Овакав став Врховне команде омогућио је прегруписавање и стабилизовање турске војске на новим положајима, и велико незадовољство бораца Тарског одреда. Тарски одред је са великим нестрпљењем чекао да добије наређење за напад на Пљевља. Међутим, пошто се то није догодило, под притиском војске командант Божовић је и прије наредбе врховне комаде наредио напад на Пљевља. У овом нападу Тарски одред није наишао на никакав отпор, јер се у току ноћи турска војска непожажено повукла из Пљеваља у правцу аустријске границе, па је без борбе ушао у Пљевља 28. октобра 1912. године.

Док је Тарски одред водио борбе за ослобођење Потарја и Пљеваља ка Полимљу и Пријеполу се незадрживо кретала Јаворска бригада, која је била у саставу српске војске. Јаворска бригада, којом је командовао потпуковник Миливоје Анђелковић Кајафа, предузела је наступање општим правцем Јавор-Сјеница, разбила тамошње турске снаге и 22. октобра ослободила Сјеницу, одбацујући турске трупе у правцу Пештера, Дуге пољане и Пријеполја. Напокон, 27. октобра 1912. године, Јаворска бригада и устаници и добровољци пријеполског краја, су ослободили Пријеполје. У град је као претходница ушла извидница од три коњаника који су носили српску заставу. Извидницу је предводио мајор Илија Радивојевић.

Улазак спске и црногорске војске на простор Старе Рашке, која је том приликом протерала Османлије, довело је до коначног пада вековних окова, не само за православно становништво него и за муслиманско, мада ови други то у том тренутку нису тако осећали. Православно становништво је ове две војске доживело као ослободиоце, док већина муслиманског становништва је на њих гледала као на стране окупаторе и према њима се опходило са веома великим подзрењем. Многи муслимани су за време овог рата, па и у послератном периоду побегли или емигрирали у друге делове Османлијског царства, у страху да ће бити изложени малтретирању и дискриминацији. Овај страх је био неоснован, јер се српска војска, према историјским подацима и народним сећањима, врло достојанствено понашала током овог ослободилачког рата, тако да није било неких већих инцидената према муслиманском становништву, сем појединачних случајева. Међутим, тачно је и то да то није био случај са црногорском војском, која је у овом рату исказала већу суровост од српске, што је донекле

било и разумљиво, јер је то последица међусобних сурових борби, током целог XIX века, између црногорских Срба и Турака, уз које је било и муслиманско становништво са целог простора црногорског дела Старе Рашке.

Одмах по завршетку Првог балканског рата, Србија је спровела радикалну аграрну реформу у којој је укинула феудалне обавезе према муслиманским земљопоседницима и све намете уведене хришћанима и конфисковала земљу од земљопоседника и уступила кметовима, који су је и иначе обрађивали. Ова реформа је била прекинута за време Првог светског рата, али по његовом завршетку је настављена и довршена. Наравно, ова реформа је била врло повољна за обесправљене кметове (у највећем делу то су били православни Срби), док су велики земљопоседници, па и средњи (међу којима је било и хришћана који су се обогатили за време турске власти), који су били обухваћени овом реформом, били врло озлојеђени. Многи од њих су после овог били и осиромашени. Међутим, огромна већина муслиманског становништва, који су били ситни поседници и којима није одузимана земља, овим реформама није ништа изгубила, сем што су једну власт заменили другом у којој су политички били равноправни са православним становништвом, што није био случај за време владавине Турака (неким муслиманима је та равноправност сметала, а и данас смета), тако да по овом питању нису могли бити незадовољни.

Ослобођањем Старе Рашке нису скинути окупи само са православног становништва већ и са муслиманског, јер су створени услови за вођење равноправног живота у сваком погледу, без обзира на вероисповест. Онако како су наши преци заједно градили манастире: Милешево, Сопоћане, Ђурђево Ступове, Студеницу и др. данас можемо и нешто друго заједнички да градимо, што би нас поново зближило. Религија је једино што нас дели, али она је лична ствар тако да не треба да буде сметња. Убеђен сам да је на овим просторима могућ заједнички живот једног те истог народа, раздвојеног по вери, и да би требало потенцирати оно што нам је заједничко (порекло, језик, народни обичаји а не верски), а не од онога што нам је заједничко насилно правити разлику и клицу будућег сукоба једног те истог народа. Докле ћемо бити у међусобном сукобу због интереса страних сила? Мучно је гледати када данас дођу странци, који силом (строгим законима и репресалијама) у својим државама држе људе у наводној толеранцији, и уче **Нас** (чији су преци, упркос свим несрећама који су нам они вековима доносили, и у најтежим тренутцима, знали толерантно живети) томе.

Зоран Морачанин

ОСЛОБОЂЕЊЕ БЈЕЛОПОЉСКОГ КРАЈА 1912. ГОДИНЕ

Црногорској влади било је 1912. године јасно да је рат с Турском неизбјежан, јер преговори о стварању балканског савеза текли су повољно. Зато је са Цетиња у тој години подстицао отпор становништва Старог Раса (Санцака) турским властима; вршене су припреме за предстојеће догађаје и тражени поводи за рат. На ово су Црну Гору, поред сентиманталних обзира и моралних обавеза према својим поробљеним сународницима, чије је ослобођење било завјетна мисао више генерација Црногораца, гонили и унутрашњи проблеми. Радило се о унутрашњо – политичким и економским проблемима који су били појачани и приливом избјеглица. Сем тога, неразвијеност привреде и недостатак обрадивог земљишта условили су знатну економску емиграцију, што је пријетило опстанку Црне Горе као државе. Зато док су још делегати Црне Горе и Србије преговарали о ратном савезу (ради тајности преговора, делегације су се састале у Луцерну, у Швајцарску, гдје су склопиле уговор о савезу и одлучиле да се објави рат Турској најкасније до 14. октобра), уговор са Бугарском био је закључен, Црна Гора је утврдила ратни план, мобилисала војску и (споразумно са савезницима) објавила Турској рат 9. октобра 1912. године (26. септембра по старом календару), када су црногорске трупе на свим секторима прешле турску границу.

Пошто је Турцима предстојао рат с коалицијом балканских земаља, било је јасно да ће главнина њихове војске бити концентрисана према Бугарској и Србији, као најјачим и најопаснијим противницима и да ће у Васојевићима и у Старом Расу (Санцаку) моћи да ангажује само мање снаге.

Од групе бригада Четврте дивизије (дивизијско сједиште било у Колашину) и придодате Дурмиторске бригаде из састава Треће дивизије формиран је Источни одред црногорске војске, за операције у правцу Старог Раса и Метохије од Андријевице, Колашина и Жабљака. За команданта Источног одреда постављен је најспособнији црногорски официр – бригадир сердар Јанко Вукотић. Главнину одреда чиниле су: Колашинска бригада (командант Милош Меденица), дурмиторска бригада (командант Јоко Адић) и Прекотарски одред под командом Машана Божовића. У почетку, Источни одред је имао задатак да штити границу од Плава до Челебића и тако обезбједи дејства главних снага на правцу Скадра, а у погодном моменту, ако командант одреда оцијени да за

то постоје услови, да предузме офанзиву у Старом Расу, Васојевићима и Метохији.

Одзив турских обвезника на мобилизацију био је слаб, а офанзивне могућности турских снага према Источном одреду веома скромне. Истина, Турци су на том дијелу фронта имали 17.000 војника, али су били развучени од Пљеваља до Ђаковице. Командант Источног одреда је сматрао да су те снаге малобројне. Осим тога, расположење становништва у овим неослобођеним крајевима обећавало је брз прилив устаничких снага (Прошћенско – барички и Брзавски батаљон) у црногорске јединице. Укупна снага Источног одреда била је око 12.500 војника са 4 митраљеза и 32 артиљеријска оруђа. Због свега тога

Источни одред на правцу наступања према Бијелом Пољу очекивао је окршај с око 2.000 низама и редифе и снаге башибозука. Снаге низама и редифе биле су стационаране у Мојковцу, караулама на том подручју и у Бијелом Пољу, с тим што се број резервиста могао повећати. Турске снаге око Мојковца, на правцу наступања главнине Источног одреда, имале су врло подесне одбрамбене положаје. Зато је командант одреда упутио једну групу (Колашински и Доњоморачки батаљон) да овлада доминантним положајима Бјеласице и настави наступање ка Лиму. Ова група батаљона имала је задатак да координира своје акције са јединицама васојевићким које је требало да заузму Брзаву, чије су становнике дан раније растјерали Турци и куће им

Црногорски Црвени крст у ослобођеном Бијелом Пољу

командант одреда је одлучио да одмах пређе у офанзиву.

На правцу Колашин – Мојковац – Бијело Поље рат је почео 9. октобра 1912. године. Пошто је с главнином одреда, Колашинском и Дурмиторском бригадом стигао у Штитарицу, командант Вукотић се ноћу између 8. и 9. октобра обратио писмом команданту турске посаде на Мојковцу, обавијестио га да се Црна Гора и Турска налазе у ратном стању и позвао га на предају, гарантујући да ће част и живот свих официра и војника бити осигурани. Истовремено се обратио командном особљу и војсци свога одреда и упозорио их да је њихов задатак ослобођење од Турака и увођење реда, а не да чине зулуме, забранио освету, упозорио на обавезу хуманог поступка према народу и заробљеницима, забранио пљачкање, и у противном запријетио оштрим казнама. Турски командант није прихватио позив, па је око десет часова отпочео напад.

попалили, а потом Обров, доминантни положај Бијелог Поља.

Мојковац је ослобођен 9. октобра, послједне два и по сата борбе. Затим је главнина, подијељена у четири колоне, наставила наступање према Бијелом Пољу и првог дана ослободила знатан дио бјелопољског краја. Увече 9/10. октобра је заноћила и то: одјељење које је наступало преко Бјеласице и Раките у Бојиштима, друга и трећа колоне на линији Лепенац – Рогов Крш, а четврта (лијево крило групе) у селу Ободу. Губици првог дана рата на том сектору били су пет мртвих и 13 рањених војника. Извјештавајући Врховног команданта о свом почетном успјеху, командант одреда је то вече јавио да се његови „... официри и трупе изванредно ... понашају“.

Напад је настављен сјутрадан, али су киша и магла успоравале и отежавале кретање јединица. Овога дана дошло је до жестоке борбе са турском војском на

линији Цер – Лијеска – Вранеш и на линији Жари – Пали – Јабучно. Тога дана Црногорци су ослободили и Шаховиће, док је кула у Вранешу заузета наредног дана (11. октобра). Турска војска у Вранешу се предала 12. октобра, а дио је побјегао у правцу Пријепоља и Пљеваља. Турска војска која је пружала отпор на линији Жари – Пали – Јабучно повукла се са свих положаја 10. октобра и одступила у правцу Бијелог Поља, јер је варош још увијек добро брањена нарочито са Оброва одакле су дејствовала и два турска топа.

У ноћи између 10. и 11. октобра у штаб Источног одреда дошли су двојица Срба и један Муслиман и донијели писмо, које је потписало 15 грађана обје конфесије у ком се тражило „да пуцњава до изјутра престане када ће доћи изасланство ради преговора о предаји вароши“. Молби грађана је удовољено и доносиоцима писма сопштено да ће их сјутрадан чекати преговарачи у селу Крушеву, 4. км од вароши. Међутим, када су предњи дјелови Колашинске бригаде сјутрадан из штаба Источног одреда пошли ка вароши на њих су Турци отворили жестоку ватру, али, захваљујући обазривости команданта Одрета, та могућност је предвиђена, па су се трупе кретале у борбеном поретку. Пошто су отпали изгледи предаје вароши без борбе, извршен је општи напад на турску војску у Бијелом Пољу, које су Црногорци последије краћих уличних борби ослободили 11. октобра око 16 часова. Томе је предходио муњевити јуриш Црногораца на Обров. Наиме, Доњоморачки и Колашински батаљон и три чете Дробњачког батаљона с водом брдске артиљерије, прегазили су набујали Лим и силовитим налетом разбили турске снаге на Оброву, што је омогућило општи напад на Бијело Поље. Турске трупе повукле су се из вароши и одступиле преко Расова. При уласку у варош неке јединице прекршиле су заповијест команданта одреда, па је према Вукотићеву извјештају краљу Николи, „мало таламара кроз варош учињено“, али су пљачка и други изгреди били брзо прекинути.

У борбама за ослобођење Мојковца, Шаховића и Бијелог Поља и околине погинула су 23 црногорска војника и један официр, рањено 82 војника и 3 официра. Турска војска је имала знатно више губитке.

Иако је сада имао повољне изгледе за шире захвате у Старом Расу (Санцаку), командант одреда је добио наређење Краља Николе: „... мимо Бијелог Поља ни корак даље у Санцак, макар све вароши слале депутације за предају. Ја мислим – наглашавао је краљ – не треба ти то разјашњавати но ћеш се сјетити зашто, јер ми је неопходно узети у обзир осјетљивост Перушина“. Сердару Вуко-

тићу је, наравно, одмах било јасно да је у питању Аустро – Угарска. У ствари, тога дана је италијански посланик у Цетињу посетио краља Николу и, по налогу акције у Санцаку, због осјетљивости Аустро-Угарске, која је свим силама тежила да Санцак остане тампон зона која ће и даље раздвајати Црну Гору и Србију. Краљ је рекао да то не улази у план његових операција, али је напоменуо да ће бити принуђен на неке кораке у том правцу, ако и Србија то учини. Италијански амбасадор га је, међутим, ватрено убјеђивао да треба да одустане и од те „условне намјере“. Стога је краљ Никола одлучио да дјелује опрезно.

Командант одреда Јанко Вукотић је предузео потребне мјере да се живот у ослобођеним мјестима нормализује. На Мојковцу је оставио једну чету Црно-

У ослобођеним Беранама

раца да одржавају ред, а капетану Пољске капетаније наредио да канцеларију и телеграфску станицу пресели из Поља у Мојковац.

Послије ослобођења Бијелог Поља Вукотић је издао „Повјерљиву наредбу“ у којој је својој војсци изразио захвалност и честитао јој „улазак у Бијело Поље гдје се налазе многи важни споменици некадашње српске величине“. Вукотић је издао и „Проглас становницима Бијелог Поља и Колашина“, упозоривши их да од сада потпадају „под власт Господара Црне Горе Његовог Величанства Краља Николе Првог и Његових напредних закона“ и позвао их да буду „мирни, послушни, лојални и исправни грађани“.

Истог дана командант Источног одреда је посебном наредбом образовао војне и грађанске установе за подручје Бијелог Поља, Мојковца и Шаховића, и за обласног управитеља поставио Мила Дожића, члана Државног савјета; за предсједника војног суда капетана Саву Анђелића; за чланове Стефана Подпарића и команданта Ибра Булатовића а за секретара учитеља Алексу Поповића; за шефа жандармерије потпоручника Николе Ђиласа, док је за команданта Војног округа поставио команданта Павла Вујисића.

Вукотић је 11. и 12. октобра обишао варош, о којој је писао краљу да је лијеп и доста велика, јер „кажу да има 6-7 хиљада душа“, док је наследнику при-

јестоло јавио да је околина Бијелог Поља чаробнија од свега што је видио. У вароши Вукотић је разговарао са варошанима, послао је у Шаховиће (Томашево) Божа Анђелића, „с једном четом да држи ред и попише и уреди војни материјал“, упутио Прошћенски устанички батаљон Секула Бошковића са једном четом Пољана као помоћ Машану Божовићу; дао задатак Вујисићу да приступи организовању нових добровољачких јединица. Вукотић је примио и представнике муслиманског становништва, међу којима и изасланство из Вранеша („Код мене су били Мушовићи и остали Никшићи, а (Х)Асанбеговић је писмо послао“, јавио је Вукотић краљу).

Преко ових представника Вукотић је поручио избјеглицама да се поврате, јер у противном ће им се „сво имање узети у касу“, тј. огласити државним. Избјеглица је било прилично (међу њима и потписник понуде о предаји вароши, муслимански првак Амир – бег Кучевић). Наиме, како је наступала црногорска војска муслиманско становништво је масовно бјежало к вароши и даље. Муслимани из Обода, Лијеске и Вранеша бјежали су Пријепољу („племе Каљићи готово цијело побјегло је пут Пријепоља“, стоји у једном извјештају). Затим, турска војска,

дио муслиманског становништва вароши и нешто избјеглица из околних села повукли су се у правцу Сјенице, Рожаја и Новог Пазара.

Тринаестог октобра (увече) командант одреда је издао наредбу за покрет трупа наредног дана ка Беранама. Циљ покрета била је Полица. Међутим, киша и јака магла наметнули су успореније кретање, па је командант одреда 14. октобра преноћио у Лозној. Из Лозне је послао извјештај краљу Николи да се „Доњи Биор, тј. од Бијелог Поља доведе скоро цио предао“, да су из Лозне избјегли бегови Ћоровићи и нешто аскера, да се остало становништво масовно предаје и да Турци само мјестимично пружају отпор.

Од момента када је Црна Гора објавила рат Турској, 9. октобра до 15. октобра Источни одред под командом сердара Јанка Вукотића ослободио је цијели бјелополски крај. Због осјетљивости Аустро – Угарске, краљ Никола обуставио је операције дубље у Санцаку, тј. према Пљевљима и Пријепољу и усмјерио Источни одред према Беранама и даље према Метохији. Уз минималне жртве за ослобођење бјелополског краја добит је била значајна, прије свега у мобилисању добровољаца: без мало 1500 војника који су били расположени за даље борбе.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КЛАДНИЦЕ И СЈЕНИЦЕ У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ

Већ у пролеће, а посебно у лето, 1912. године Србија и Црна Гора вршиле су припреме за наступајући рат против Турске. Формиран је и Балкански савез 1912. године који су склопиле балканске државе (Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска) за рат против Османске империје како би се Турска коначно потиснула са Балканског полуострва. Тиме би се створили услови за завршетак стварања националних држава на Балкану које су већ постојале, али не са заокруженим националним простором. У Кладници суседним селима са српским православним становништвом (Буковик, Љепојевићи, Трудово, Тисовица, Акмачићи, Радијевићи, Дебелја, Штитково, Божетићи) формиране су устаничке јединице, а активирани и попуњене раније постојеће комитске групе. Допремани су оружје и муниција на јаворски гранични прелаз и постепено пребацивани преко јаворске границе на, тада, турску територију и дељено устаницима.

У септембру 1912. године у Србији је већ била извршена мобилизација. Српска Врховна команда је одредила Јаворску бригаду, под командом пуковника Миљивоја Анђелковића Кајафе, за борбена дејства на операцијском правцу Јавор-Сјеница преко Кладнице и њених села. Даљи правац њених дејстава били су Пријепоље и Пљевља, тј. западни део Рашке области. После ослобађања Кладнице и Сјенице Јаворска бригада је требала да у садејству са црногорским трупама, којима је командовао командир (мајор) Вујисић, ослободи Пљеваљски санџак и сам град Пљевља. Трупe Јаворске бригаде су и ослободиле Пљевља 28. октобра 1912. године.

Коначну концентрацију својих јединица Јаворска бригада је завршила у селу Кушићима са североисточне стране планине Јавора недалеко од Кладнице. У саставу те бригаде су били 4. пешадијски пук другог позива и 3. прекобројни пук и формацијски припадајуће пратеће јединице. Јаворска бригада је имала укупно 12.000 војника. После концентрације њене јединице су заузеле одговарајуће положаје према турским караулама и фортификацијама у реону Јавора (Василијин врх, Јанков врх и Троглав) наспрам тзв. групе Кладница (утврђења на Калипољу и шанчеви на Јастријебцу, Огоријевцу, Љесковцу, Пашиној табљи, Греди, Урсулама).

Са турске стране јаворске границе пред Први балкански рат биле су тврдо озидане карауле Трудово, Штитково, Тисовица, Умка, Дивља Ријека, Машатлук и Суви Рт. У позадини је била кршла на Калипољу у којој је била команда Другог

турског граничарског батаљона. Турска команда је повећала бројно стање у тим караулама људима из локалног турског, заправо муслиманског, становништва тзв. кордунима, а башибозук је већ био организован и спреман за борбена дејства.

И српска војна команда је слично поступила са својим пограничним караулама и припремама борбено способног становништва за вођење ратних дејстава. Тежње српског народа и Србије као државе за ослобођењем Старе Србије од османлијске власти и успостављање заједничке границе између Краљевина Србије и Црне Горе могле су се реализовати само једним победничким ратом против Османске империје. За тај ратни циљ обе наше државе су биле спремне. Било је прибојавања и реалне могућности од војне интервенције Аустро-Угарске, јер она није желела целовит војни успех балканских држава против Турске, а посебно Србије и Црне Горе. Хабзбуршка монархија се плашила могућности да те две наше државе добију заједничку границу чиме се створила могућност уједињења и националне консолидације. Тиме би се онемогућила њена даља пенетрација у унутрашњост Балканског полуострва и све до Солуна, односно Белог (Егејског) мора. Постојали су и далекосежни планови тзв. "Drang nach osten", тј. продор на исток.

Србија је објавила рат Турској 18. октобра 1912. године. Циљ Србије и Црне Горе у Првом балканском рату је био ослобођење Старе Србије. Међутим, наши муслимани, тадашњи Турци, су схватили да се ради о отимању те територије од Турске и окупацији тог простора древне Рашке па ће се одлучије и храбрије борити против српске војске и од саме турске редовне војске. Они су сматрали да бране своја огњишта. Српско православно становништво веровало је да је дошло време коначног ослобођења од турске власти. У прокламацији краља Петра I говори се о доношењу слободе свима, а не само Србима, па се у њој, између осталог, каже: „Моја ће војска у Старој Србији поред хришћана заћећи и Србе муслимане који су нама исто тако драги, а са њима и Арбанасе, хришћане и муслимане... Ми им свима носимо слободу, братство и једнакост у свему са Србима...“. У ту витешку краљеву прокламацију муслимани нису имали много поверења због велике пропаганде екстремне и полуписмене улеме, анахроног феудалног слоја и неких криминалних елемената. У свему томе је и те како имала своје прсте Аустро-Угарска преко својих конзуларних представништава, добро плаћених агената, са-

радника и пословних људи везаних за њихову економију.

Већ 19. октобра 1912. године турске посаде ће напустити карауле на јаворској граници. Аскер је напустио своје положаје на Радешковини и повукао се ка Дивљој Ријеци, Сугубинама и Љесковцу. Тиме је практично била онемогућена одбрана Калипоља и Кладнице. На јаворској граници изнад Кладнице прве успешне борбене акције предузели су 20. октобра устаници и комите под командом војводе Вука Поповића (чувени војвода Вук из Сјенице) и војводе Срете-на Вукосављевића из Пријепоља. Жесточе борбе су вођене на Градини и Буковичком вису (Чуке) које су бранили башибозуци из Кладнице и Урсула, али су били поражени. После тог успеха устаници и комите су заузели доминирајућу и утврђену коту Јастријебац у Љепојевићима. У борбама на Чукама и по Буковику учествовала је и комитска група у којој су били Симеун Гагрица, Радивоје Чкоњовић, Раде Обућина, Новица Нешовић и др. Приликом повлачења из Буковика кладнички и урсулански башибозук је починио велике паљевине, плачке и злочине. Следећег дана су устаници и комите под командом војводе Срете-на Вукосављевића после тешке борбе заузели велико село Урсуле. Село је било спаљено, али се у човечности према недужнима истакао војвода Сретен Вукосављевић.

Претходнице српске војске су запоселе напуштене турске карауле дуж границе. Турска одбрана Калипоља са нешто преосталог аскера и 400 кордуна и норужаних Кладничана напустила је утврђене положаје и у току ноћи одступала према Сјеници. Турска редовна војска и није бранила Калипоље и Кладницу ни близу као што је то чинила у Јаворским или Калипољским ратовима 1876-1878. године. Малобројни турски аскер, кордуни и башибозук су се повлачили према Сјеници са намером да у Сјеници са осталом турском војском и Сјеничанима пруже одлучујућу одбрану. И цело неборбено муслиманско становништво са неопходним пртљагом се повукло у Сјеницу. На простору Јавора, Кладнице, Нове Вароши и Сјенице борбе су биле ипак краткотрајне, јер су турске главне снаге биле распоређене на Косову и у Македонији па је главни отпор пружало локално муслиманско становништво.

Муслиманско становништво подручија Кладнице, може се рећи самоорганизовано, под руководством цивилних старешина (мухтара) Мухарема Ибровића и Хамзе Зорнића и буљубашама Кујом Зорнићем и Нуром Рожајцем настојало је да са људима способним за бор-

бу организују одбрану, али су се и они морали повлачити под снажним налетом српске војске према Сјеници. Ипак је у Кладници било људи који нису били за то да се српској војсци пружа отпор. Међу њима се посебно истицао Адил Тарић, некадашњи мухтар (цивилни старешина једног великог или више мањих села), али је већина била да се супротставе уласку српске војске у Кладницу. Кордуни, малобројни аскер, башибозуци и сви способни муслимани са целог подручја Кладнице пружили су жесток отпор јединицама Јаворске бригаде на линији Папиће-Брежђе-Греда-Кањевско брдо. Турска команда је са свим тим снагама извршила самоубилачки контранапад на положаје Јаворске бригаде 22.октобра. Колико су борбе биле жестоке говори и податак да је у тим борбама био рањен и начелник Штаба бригаде потпуковник Душан Трифуновић. Тада су и Кладничани имали велике губитке. Од Брежђа па до Белог камена турске снаге су се повлачиле у тзв. одбрани у повлачењу. Са Кањевског брда и Белог камена поново су Турци 23.октобра извели напад на јединице Јаворске бригаде да би на тај начин обезбедили неко време за ефикаснију одбрану Сјенице. То је уствари био контранапад очајника који је донео само нове и непотребне људске жртве, јер је друга колона српске војске напредовала ка Сјеници преко Сугубина и Бачије. После неуспелог турског контранапада српска војска је потиснула Турке са тих положаја према Сјеници. Тако је цело подручје Кладнице било ослобођено 23.октобра 1912.године после три дана жестоких борби и великих жртава и на једној и на другој страни.

После сламања турског контранапада 23.октобра на линији Кањевско брдо -Бели камен јединице Јаворске бригаде су запоселе Лупоглав, доминирајући положај према Сјеници из правца Јавора и Кладнице. Са тог положаја је српска артиљерија могла да веома ефикасно бомбардује Сјеницу. Друга колона српске војске се са Бачије спустила се у село Вапу и долину реке Вапе чиме је спољна одбрана Сјенице била разбијена. Сутрадан 24.октобра од раног јутра вођене су борбе на прилазима граду: Бабињачи, Шушурама, Дубници, Радишића брду, Дубињу и Пети. Турске снаге у јачини од око 3.000 војника и артиљеријом од шест спорометних топова су биле разбијене и у нeredу су се повлачиле према Пештери, Пријепољу и Дугој Пољани. После тога је делегација грађана Сјенице по други пут дошла у штаб Јаворске бригаде и замолила да се град не бомбардује понудивши и предају града. Понуда делегације је била прихваћена и српска војска је ушла у град око 14 часова 24.октобра 1912.године. Тако су Кладница и Сјеница биле дефинитивно ослобођене.

Ратна дејства Јаворске бригаде

У одбрани Сјенице осим турске редовне војске учествовали су и скоро сви муслимани способни за борбу како из града тако и из ближе и шире околине. Са ширег подручја су се у борбама нарочито истицали Кладничани, Сугубљани, Урсулани и Фијуљани. Остаци разбијеног турског аскера, кордуна, башибозука и сувише експонираних домаћих муслимана са породицама повлачили су се према Пештери и Новом Пазару. После предаје Сјенице 24.октобра и велики број цивилних избеглица је био кренуо преко Медара ка Пештери, али су их стигли српски војници и убедили да се враћају кућама, јер им се гарантује живот, вјера, част и имовина иако је међу њима било много и оних који су учествовали у борбама против српске војске. У Кладници и Сјеници су остале одређене посаде српске војске, а у Кладници је било стационарирано и превијалиште за рањене српске војнике. Остале јединице Јаворске бригаде су наставиле са ослобађањем западног дела бившег Новопазарског санџака, заправо Пљеваљског санџака. Србија и Црна Гора су биле победнице у овом ослободилачком рату и успоставиле су заједничку границу која је добила међународну верификацију склапањем мировног уговора између балканских држава и Турске у Лондону што је прихваћено и на конференцији амбасадора великих сила који су заседали у исто време, такође, у Лондону 30. маја 1913. године. Србија и Црна Гора су поделиле некадашњи Новопазарски санџак својим интерним међудржавним споразумом. Турска је изгубила европске територије осим већег дела Тракије после склапања мировних уговора са балканским државама у Лондону и Букурешту 1913.године.

На крају овог прегледа борбених дејстава Јаворске бригаде српске војске приликом ослобађања Кладнице и Сјенице треба рећи још нешто. Ни у Кладници ни у Сјеници није било никаквих убијања после завршених борби, паљевина и пљачкања. Чак су биле поставље-

не страже које су чувале дућане и куће наших угледних муслимана, тадашњих Турака. Грађани и Сјенице и Кладнице су били веома пријатно изненађени таквим односом српске војске и нове власти чак и према онима који су учествовали у борбама на страни Турске. Када су се избегли Кладничани вратили у Кладницу нису могли да верују својим очима видевши да су све куће читаве и да ниједна није опљачкана. Све је било на свом месту. Никавих стрелања и освета није било.

Осим консултоване доступне литературе о Првом балканском рату на овим просторима посебно су ми била драгоцене казивања најстаријих Кладничана за време теренских истраживања 1990. и 1991. године. Међу њима се посебно захваљујем Емру Тарићу (1909.), Алији Тарићу (1894.) из Кладнице и Меду Зорнићу Лемичу (1914.) и Адему Никшићу (1916.) из Понорца. Овом приликом изнећемо делове интересантног казивања Емра Тарића из Кладнице које је он саопштио аутору 1988.године, а нешто касније и Миодрагу Радовићу. Он је тада имао 3 године, али су о томе причали одрасли и он је све то запамтио. Емро је био синовац Адиле Тарића који ће бити први муслиман који постављен за председника општине Кладница после ослобођења 1912.године.

„ Као избеглице били смо побегли у Сјеницу где смо провели 3-4 дана, а по доласку српске војске још два-три дана. Српска команда је објавила наредбу да се све избеглице врате у села својим кућама. Када смо дошли у Кладницу просто нисмо могли да верујемо својим очима да је код куће све било онако како је и остало. Српски војници су чували и село и наше куће. Према нама су се војници понашали као према људима и пријатељски. То нас је и зачудило и изненадило и помишљали смо да ће то трајати кратко, али је и касније тако било. Све смо се мање плашили нове власти и полако смо се на њу навикавали, на њене наредбе и законе. Ми смо тада сматрали да нас је српска војска окупирала, људи из нове власти су нам говорили да смо ми сада грађани Србије исто као и Срби широм Србије и да и ми имамо иста права и обавезе.

Српска власт чинила све да се ми стварно осећамо као грађани Србије. За првог председника кладничке општине био је постављен Миле Новковић из Љепојевића, али он није остао дуго. После Мила војна власт је поставила мог амицу Адиле Тарића који је некада за време Турске био мухтар Кладнице. Ми смо се сви у Кладници томе чудили, јер нисмо могли да верујемо да српска власт за председника наше општине поставља муслимана. То нам је доста помогло да се ослободимо страха и неповерења у нову власт“.

Салих Селимовић

ОСЛОБОЂЕЊЕ НОВОГ ПАЗАРА 1912. ГОДИНЕ

После ослободилачких ратова и стицања самосталности Србије, да би се и преостали делови Балкана ослободили од Турака, формиран је Балкански савез 1912. године. У овај савез ушле су Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка. У још неослобођене крајеве спадала је и Стара Србија чији саставни део је био и Новопазарски санџак. Занимљиво је да се на овом подручју, где је био центар прве српске државе, турска власт најдуже задржала. За Новопазарски санџак, као коридор који преко Косова и Метохије води према Солуну и целој Грчкој, животно је била заинтересована Аустро-Угарска, која је имала своје освајачке планове на Балкану и даље према Блиском истоку.

Ослобађање Новог Пазара и његове околине поверено је Ибарској војсци, док је Јаворска бригада требала да ослободи Сјеницу, Пријепоље и друга места у Новопазарском санџаку. Простор са ког је наступала Ибарска војска у борбама за ослобођење града, обухватао је граничну линију Новог Пазара према данашњим општинама Рашка и Лепосавић, а чиниле су је природне теренске тачке погодне за одбрану. Оне су образовале врло јак одбрамбени фронт, а положај међерица и караула вешто је распоређен на погодним тачкама.

Дејство српске војске са наведених граничних положаја из града Рашке кретало се у три правца. Први преко Сулња, Бисине, Граба и Винорога, а одатле западно од Дебељака на Нови Пазар, јужно на Меденовац и Рогозну, преко које је пролазио пут Нови Пазар – Митровица. Други долином Рашке, теснацем који су штитиле јаке тачке на Глушачком брду и Соколовици, а трећи крак водио је преко карауле Кути и Гребена између Дежевске и Људске реке.

Нови Пазар је тада био јако утврђен град, али са доласком Аустријанаца још више је ојачан подизањем нових фортификационих објеката. На Ђурђевим Ступовима била су постављена три-четири топа „старинског типа“, а у граду је била једна чета жандармерије и нешто мобилисаних обвезника и грађанства, званих башибозук. У помоћ Новом Пазару дошли

су делови турских јединица из Сјенице, Пећи, Ђаковице и Митровице. Град је брањен на линији којом је требало да напредује српска војска. Источни фронт одбране налазио се на линији Хотково - Подбијеље. Западни и југозападни фронт чинила су јака утврђења Ђурђеви Ступови, Мецедија и Тепе, где су на појединим местима изграђени стрељачки закони. Северни фронт је био веома јак и пружао се косом од Ђурђевих Ступова до Петрове цркве. На овој линији је на Дубљу и Ђурђевим Ступовима било по једно јако утврђење – шанац. Најјачи одбрамбени објекат био је манастир Ђурђеви Ступови са својим зидинама и кулама.

Генерал Михаило Живковић налазио се на челу Ибарске војске која је требала да ослободи Нови Пазар, а њу је чинило 17.500 бораца, што је био завидан број без обзира на чињеницу да је мобилизација била доста мањкава и са мноштвом пропуста. И снабдевање војске било је неприпремљено и оскудно. Већина јединица је у саставу имала другопозивце који нису били довољно увежбани за предстојеће борбе. Међутим, све мањкавости надокнађивао је патриотизам и жеља да се избори победа.

На другој страни, Турци су на граничној линији имали, као и у мирно доба, само страже по караулама и међерицима. О стању у самом Новом Пазару белешке је оставио Омер Конићанин, општински службеник који је ту функцију обављао пре, али и после ослобођења града. „Можда на два месеца пре Балканског рата Турци су почели да мобилишу војне обвезнике првог позива. Један део је упућен ка Сјеничком срезу, а у Новом Пазару је од ове војске остало нешто мало. Примећена је концентрација српске војске дуж граница.

Наше муслиманско грађанство и сељаштво располагало је оружјем – мартинкама и брзометкама. Неки су гарије имали, а неки су дошли до њега разбијањем дебоја (магацина у граду). Ово разбијање није могло бити спречено од власти. Не сећам се колико месеци пре Балканског рата, једног јутра освануо је Исо Бољетинац са већом групом Арнауца, наоружаних

српским брзометкама (добијеним од српске владе преко Воја Танкосића, четничког мајора) и посели су све улице у граду Новом Пазару, а Исо дошао у зграду општине, где је позвао виђене грађане и са њима нешто већао. Тога дана пустио је све затворенике из судског затвора, а такав случај се десио и у Приштини, као окружном месту. Ондашњи командант батаљона у граду, који је са једним батаљоном војске био у војној касарни, хтео је да изврши напад на ове Арнауце, али на молбу виђених грађана, да се не би пролила крв невиних људи, одустао је од те намере. Исо је сутрадан са својим Арнаутима нестао из Новог Пазара“.

На основу извештаја којима је располагала команда Ибарске војске, до 18 (5). октобра 1912. године Турци су на самој граничној линији имали појачане страже, а јаче снаге прикупљале су се код Новог Пазара, где је могло бити 10.000 до 12.000 војника, низама и редица са десет топова. У Новом Пазару телал је неколико пута објавио позив да „сви који се Мухамеду клањају треба да се лате оружја и боре против ђаура, који сада нападају на турску царевину“. Подаци су говорили и да су Турцима у помоћ дошли и Арнаути, да су слабије наоружани, али да имају брзометну брдску артиљерију и добре Крупове топове са убрзаним дејством.

Битка за Нови Пазар трајала је од 19. до 23. октобра 1912. године. Конићанин бележи: „Предност је била на страни српске војске, како у погледу броја војника и технике наоружања, тако и у погледу морала потребног за борбу. Борба се водила на граничној линији код Батњика. У првим борбама овога дана гине Ариф ага Коматина, председник новопазарске општине, са још око 15 до 20 Турака и Муслимана из града. Толико је било приближно и рањених. Већи број турских војника и цивила из града увече би напуштао положаје и враћао се на конак код својих кућа и жена. Сутрадан би рано поново одлазили на положај да наставе борбу. Српски топови били су на положајима око Батњика. Сећам се да се прочуло како српска војска има седам топова“.

Другог дана борби турска војска, коју су чинили углавном Арнаути, према потесу на Голици и Змињаку, наставила је са паљењем свега до чега је дошла „уз снажно халакање“. Ослободилачка војска је све више напредовала и обруч око Новог Пазара све се више стезао.

Жестоке борбе вођене су 22. октобра, а војска је наступала од Соколовице према Ђурђевим Ступовима. Турци су поред саме цркве имали једну батерију топова који су се пунили с грла. Било је немогуће прићи граду с те стране док се не уништи овај ватрени положај. А да би се он уништио, требало је оштетити још добро очувану цркву на Ђурђевим Ступовима, тако да су топови са Соколовице били уперени у ову Немањину задужбину. Врховна команда је тога дана замерила генералу Живковићу што се, по њеном мишљењу, борба на овом фронту не одвија успешније. О томе пише војвода Живојин Мишић у својим мемоарима: „Још исте ноћи начелник штаба Врховне команде лично је издиктирао телеграм команданту Ибарске војске и оштро му замерио због слабог рада његових трупа у часу кад остале наше трупе победоносно продиру према југу и гоне непријатеља. Начелник штаба Врховне команде наредио је команданту Ибарске војске: да под личном одговорношћу, у току сутрашњег дана, мора да заузме Нови Пазар“.

О догађајима тога дана, Коничанин пише: „Кад је пао мрак, цивилно становништво које се борило и бранило град напустило је положаје и повукло се у град. Обруч око Новог Пазара се стезао и затварао. Српска војска била је на линији Рогозна – Избице – Постоње – Прћенова – Видово. Било је јасно да је даља одбрана града узалудна. Истог дана увече окупили су се у згради новопазарске општине угледнији Муслимани и Срби из града. То су били: Салих-бег Расовац, Ризах-бег Муратбеговић, Ђилердићи, Агушевићи, Нокићи, Перо Мирковић са још неколико Срба и неким свештеницима. Скуп је сазван да предузме мере и предложи предају града.“

Што се српска војска више приближавала граду, муслиманско ста-

новништво је све више хватала паника и бројне породице почеле су да се повлаче према Лукарима, једином слободном правцу. С друге стране, српски живаљ, који је чампо пет векова под Турцима, радовао се успесима српске војске и прижељкивао да је што пре види у свом граду. Последњи покушај за одбрану Новог Пазара учињен је када је група Муслимана дошла до оружја из напуштених турских магацина и безуспешно покушавала да сама пружи отпор. Ни пролазак неког Бахтијар-паше с четом низама од Сјенице према Косовској Митровици није изменио ситуацију. Остале су белешке савременика да у

Генерал Михаило Живковић

тим доста хаотичним данима у граду није било никаквих неприлика између Муслимана и Срба, већ су и једни и други сачували разум и присебност.

Како је исход ситуације био јасан, то су грађани Новог Пазара одредили једну делегацију која би извршила предају града. Предаја је извршена у селу Постоњу, а потписали су је Салих-бег Расовац и Омер-бег Омербеговић, с једне и генерал Михаило Живковић с друге стране. Генерал Живковић је био врло љубазан приликом пријема делегације и саопштио јој заповест краља Петра I, која је поред осталог садржала следеће речи: „Моја

ће војска у старој Србији поред хришћана затећи Србе и муслимане, који су нама исто тако драги, а с њима и Арбанасе, хришћане и муслимане... Ми њима свима носимо слободу, братство и једнакост у свему са Срби-ма...“.

Делегација је одмах по повратку обавестила грађане о исходу своје мисије и апеловала на становништво да се улазак српске војске прими нормално, да јој нико не прави неприлике, а да она неће правити никоме било какве неугодности. Смиривању ситуације знатно је допринела и чињеница што је генерал Живковић наредио муслиманским војницима, које је заробио, да иду и врате породице које су напустиле своје домове. „Идите и реците им да се враћају својим кућама; да се деца и жене не мрзну и гладују. Реците им да их нико неће узнемиравати и да ће мирно и слободно живети“.

О уласку српске војске у Нови Пазар, Омер Коничанин је забележио: „У среду, 10. октобра (23. по новом календару) на свим брдима око Новог Пазара видела се српска војска. Била је распоређена на положајима око града као заштитница јединица које су биле одређене да уђу у град. Око три сата после подне српска војска је ушла у град поред касарне. Српску војску дочекали су на Шестову свечано грађани Новог Пазара, Муслимани и Срби. Однос и понашање војске били су врло коректни. Њено понашање у целини оставило је одличан утисак, посебно на Муслимане. Муслимани су се почели мирити са тим да је Турска изгубила рат и да је ово сада држава Србија. На то је у знатној мери утицало примерено владање српске војске и нових органа, као и постављање за првог председника новопазарске општине Муслимана, Салих-бег Расовца.“

Ипак, и поред крајње коректног понашања, долазак ослободилачке војске у Нови Пазар код већине Муслимана примљен је са доста резерве. Без обзира што је већина од њих била свесна свога словенског порекла, они су као припадници муслиманске вере вековима живели у посебним условима, изградили своје специфичне навике и схватања; обичаје и многе друге

особине које су биле туђе војсци која је ослободила Нови Пазар. Због тога је у њиховој психологији остало да долазак српске војске за њих значи ропство. То се убрзо манифестовало, нарочито код бегова и ага, у јадиковању за „старим добрим временима“.

Свој коректан однос према Новопазарцима српска војска није мењала ни приликом успостављања власти. Одмах по доласку српске војске престали су да раде турска полиција и жандармерија, а у општини је извршена реорганизација. Генерал Живковић је за председника општине именовao Салих-бег Расовца, вероватно зато што је још за време турске управе, већ од 1900. године одржаваo трговачке везе са Србијом. Био је у контакту са угледним људима Србије и Београда и члан делегације Новог Пазара за предају града. За заменика председника изабран је Петар Мирковић, новопазарски трговац. Од пет кметова, који су тада бирани у граду, четворица су били Муслимани: Ахмед ага Коман, Мехмедалија Хамзагић, Мурад ефендија Бихорац, и још један Муслиман, као и Србин Перо Кулагич. Срески суд је без промена остао да ради још пола године, како би завршио започете послове.

Од дана уласка у Нови Пазар, српска војска је била распоређена по свим улицама, тако да је, у интересу очувања јавног реда и мира, на сваких 20 до 30 метара стајао по један стражар. Коничанин каже: „Желим овде нарочито да истакнем поштење ондашњег српског војника. То су били домаћини људи, привлачни, поштени и приступачни. Кад би неко од грађана дао хлеба и смока стражару пред његовом кућом, он би тако учтиво захвалио, што је било за дивљење. Рекао би: „Не бој се никог, ја сам пред твојом кућом“. Такво стање је трајало око три месеца. После је завладао потпуни ред и мир.“

Другог дана након ослобођења наређена је предаја оружја и то је у граду спроведено у потпуности. Наређено је и да се све радње поново почну да раде. Занимљиво је да се тада у радњама затекло доста крижаног дувана, који се продавао на слободној продаји, што је условило да његова продаја буде незапамћена. Српска војска трошила је само српски монопол дувана, који је коштао један грош од пакла, док је овде могао да се купи за марјаш (пет пара) дувана, колико је било једно пакло од гроша. На дан ослобођења једини инцидент у граду био је тај, што су неки војници, свака-

Шанац на Паричком брду

ко по наговору неких наших Срба из града, свезали неколико грађана Муслимана за надгробне споменике на српском гробљу у Потоку. Али, чим је то команда сазнала, упутила је ондашњег капетана Тихомира Шарковића и он их је ослободио.

Док се највећи број Муслимана постепено прилагођавао новој ситуацији, један број ага и бегова и даље је сањао о турској власти, њиховим економским и политичким позицијама и привилегијама. У вези са тим занимљив је Коничанинов податак: „После ослобођења Новог Пазара неки аге и бегови по кахвама су водили политику и чекали да се врати турска власт. Причали би како Турска и даље води борбу и како ће она победити. Да би ту причу поткрепили излазили би из кахви неколико њих, ослањали уво на земљу и послушкивали да ли се из даљине чују турски топови. Онда би се враћали у кахве и причали како су чули турске топове и како ће се турска власт вратити. Уместо да се почну мирити са судбином и прилагођавати новој ситуацији, нешто радити, да би се могло живети, доста ага и бегова изгубили су драгоцену време у нади да им се врати турска власт и све друго што им је она давала. Када се та нада изјавила, почели су се окретати Аустро-Угарској и од ње чекати помоћ и повратак старих привилегија. И тако редом, док добар број њих није дошао до просјачког штапа. Таква је била њихова судбина“.

Нова 1913. година донела је и нове проблеме на Балкану. Односи међу чланицама Балканског савеза су се реметили. У новом рату против Бугарске, Турска се приближила Србији, а то је у Новом Пазару оставило позитиван утисак, нарочито код муслиманског света. Тада је овде први пут извршена мобилизација Срба и Муслимана у српску војску. Неки од њих су заједнички погинули у борбама против Бугара на Брегалници. Те године отворена је гимназија у Новом Пазару, а Никола Пашић, као гост Новог Пазара, довезао се првим аутомобилом и остао на ручку код Салих-бега Расовца.

Година 1913. за историју Новог Пазара значајна је по два догађаја – исељавања у Турску и Други балкански рат. На позив владе, у Турску одлазе породице турских чиновника. Заједно са њима из Новог Пазара и његове околине исељава се и један број муслиманских породица. Највише је било мухаџера, Муслимана из Босне, који су били у Новом Пазару. Тада се иселила и већина Муслимана из Циганске махале. Из града се те године приближно иселило око 100 кућа. Исељавање је све више узимало маха, али је заустављено изненадним Другим балканским ратом између Бугарске и Србије.

НОВА ВАРОШ И ПРЕКОУВАЧКА СЕЛА У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ

Пуне 453 године, нововарошка села „про воде“: Буковик, Љепојевићи, Тисовица, Штитково, Трудово, Божетићи и Дебелја, су робовале под турском окупацијом, све до коначног ослобођења октобра 1912. Као и у целој Старој Србији, и народ ових села није се мирио са ропским положајем већ се, кад год би улучио прилику, дизао на устанке, еда би живео као остали слободни хришћански народи. Само је чемеран живот покретао те мученике на буне, устанке и сеобе, са поруком: „Слобода или смрт“.

Одвојена од остале Старе Србије дубоком клисуром реке Увца на југу и високим планинским венцем Јавора на северу, кроз читав 16, 17, 18 и почетком 19 века, ова села су била нека врста оазе слободе, у коју су многи паћеници бегали испред разјарених турских крвопија. Није се без разлога међу бегунцима говорило: „Само да се дочепамо Увца“ а међу гониоцима: „Само да вас саћерамо у Увац“. Ипак и ова села су била на мети турских зликовачких ордија, особито после какве буне или устанка, кад су и оно мало с муком изграђеног растурали не оставивши ни камен на камену а народ растеривали у сеобе. Сејали су пустош али Стари Влах никад нису раселили и опустили. На место старих долазиле су нове породице и пропиривала ватру на загашеним огњштима, да би се опет, кад за то дође време, дизали у борбу за слободу.

Од 1516. кад је основана као турска караван станица и дербенџијска стражара, Нова Варош се поступно претварала у центар Старога Влаха и насељавала, не само Турцима и домаћим муслиманима већ и Србима из реда трговаца и занатлија, па се кроз неколико векова изградилa у богату и угледну трговачку варош, са дућанима и магазима бројних знаменитих фамилија. До тридесетих година 19 века овде су конаке имали кнезови Рашковићи и надалеко познати трговци: Борисављевићи, Цуцићи, Орловићи, Стевовићи, Томићи, Тановићи, Сарачевићи, Мичијевићи, Видојевићи, Кулићи, Аночићи, Јовичићи, Трипковићи, Драгојловићи, и други, као и свештеничке фамилије Протићи, Поповићи, Лазовићи (чувени зографи) и Пурићи. Њени житељи беху надалеко познати са своје отмености, памети и трговачке умешности. Свесни снаге и јачине турске царевине, опкољени одасвуд непријатељски расположеним иноверцима, они врло опрезно и промишљено према њима, обезбеђиваху себи мир, богаћење, развијање трговине, али и утицај код војне и цивилне власти. Иако национално свесни, није им се лако гу-

био стечени иметак а многима од њих и спахијски положај, па с тога испољавашу неповерење и сумњу у све подухвате за ослобођење од Турака. Јер ни један од устанака у 16, 17 и 18 веку не уроди плодом, а прогута многе жртве и разори многе домове и светиње. Кад је Карађорђе 1809. ослободио старовлашку нахију, и кад је у Буковику саставио војску са Васојевићким устаницима, искра слободе пробудила је наде сељана, јер су у ослобођењу од окупатора видели и ослобођење од феудалног положаја, пошто у Србији већ беше укинут. Нововарошке хаџије и трговци, „нерадо следоваху“ овоме покрету и одвраћаху сељане од придруживања шумадинцима. Можда су са разлогом сумњали у исход устанка, али се чини да су добрим делом страховали и од губитка спахијског положаја и богатства. Тек кад им устаници почеше палити чардаке и имовину на селима, чаршијски прваци се са својим подјаворским сељацима прикључише устаничкој војсци предвођени кнезом Максимом Рашковићем и Аврамом Обућиним, а свога суграђанина Тимотија Борисављевића, изабраше за команданта старовлашке коњице.

Али, нада у ослобођење и прикључење Србији исте године пропаде Чегарском и Делиградском трагедијом, војска се повуче у Шумадију и собом одведе велики број старовлашана који не смедоше чекати Турке. Кад Милош Обреновић поведе Други устанак 1815. опет се изјалови нада старовлашана. Србија доби аутономију и тзв. Моравички Стари Влах, Милош књажевско достојанство а нововарошани и подјаворци „кратке рукаве“. Да је било по мировном договору о разграничењу Србије са Турском „да удут буде куда је Карађорђевић шилбок стајао“ не само Нова Варош и подјаворска села с обе стране Јавора него би и скоро цела Пештер били у Србији. Кад је међународна комисија 1833. пролазила овим крајем сва села са десне стране Увца опет се понадше да ће у Србију ући, јер је граница требала да иде клисуром Увца. Али, рано с пролећа 1834. иста комисија дошавши на Василијин врх на Јавору, из непознатих разлога, окрете државну међу на север па у широком луку заобиђе Тисовицу, Штитково, Трудово, Дебелја, Божетиће, Буковику и Љепојевиће, и тек у Ојковици изађе на Увац те даље његовим током кроз Кокин Брод оде ка западу изнад прибојских села. Успостави се чврсти „кордон“. Поградише се карауле и диже се погранични „плот“, а граничари строго кажњаваху свако „кордонпреступленије“. Остадоше раздвојени пријатељи, рођаци, момци и

девојке. Тада је настала легенда о двоје младих, Василију и Василији, које је граница раздвојила, па су обоје излазили до ње, он на вис изнад српске карауле а она до чесме под караулом, све док једног дана Василије није погинуо а она и даље догонила стадо до чесме надајући се да ће га угледати и зачути његов глас, док није сазнала страшну истину. Од тада се вис прозва Василијев врх (или Василин) а чесма под караулом „Василијина чесма“.

Овај обрт догађаја уверио је нововарошане да су страхови од непромишљених подухвата били оправдани и да ће још много воде протећи Увцем до долазке слободе. Узалудна су била обраћања кнежевима Михаилу Обреновићу и Александру Карађорђевићу за помоћ у ослобођењу. Србија још није била кадра за ратовање, а старовлашани исцрпљени устанцима, спахијским и царским дажбама и глобама. Није им преостајало ништа друго но да се уздају „у се и у своје кљусе“ и србијанску новчану и дипломатску помоћ, да националне послове свршавају тихо – „усулом“, како каже Милан Борисављевић, припомажући се и хајдучко-четничком акцијом кад баш „догори до ноката“. Без новца то није било лако па су се нововарошки трговци дали у стицање капитала којим се могла платити свака „давија“ - жалба и тужба, подмитити власт, саградити или обновити каква црква или манастир, отворити школа и платити учитељ, купити пушка и муниција. И ту се завршавала национална мисија нововарошких трговаца и хаџија старије генерације. Више нису могли а ни смели поучени рђавим искуством из ранијег националног заноса. Јер, Турци нису затварали очи пред њиховим националним стремљењима а држава им је још била јака, па су и пре разграничења почели са ликвидацијом појединих носилаца ослободилачке мисли. Најпре у Буковику, на црквено народном сабору 1830. убише попа Јосифа Борисављевића, Јована Мандића, Ђока Дилпарића из Буковика, Павла из Комарана и Милију Мартиновића. Протераше из Нове Вароши кнез Милошевог повереника Сима Ја(н)ковића, родом из Буковика, који 1834. једва главу спаси бекством у Ивањицу. Децембра 1836. покушаше атентат на обер капетана надјаворске капетаније Аврама Обућину из Буковика у долини реке Злошнице, а већ следеће 1837. у Битољу, „монастерли паша“ похапси делегацију од дванаест старовлашана, Срба и муслимана, која је пошла у Цариград да султану преда „давију“ на зулуме домаћих власти. Он их предаде Ејуп паши Фератагићу из Сје-

нице који неке погуби а Аврама Обућину, старог војводу Тимотија Борисављевића и учитеља Михаила Вараклију, заочи код везира у Травничке казамате, где они скончаше отровани или задављени. Серију убиства народних перјаница старе генерације Турци продужавају и уочи и после тзв. Јаворског рата, кад 1871. уочи великог петровданског сабора код цркве у Буковику, убише на спавању Мића Борисављевића, једног од најпознатијих бораца и националних посленика овога краја, а у пролеће 1877. убише у њиховим кућама, Спасоја Дилпарића, оца попа Милуна Дилпаре и његовог пријатеља Јевта Поповића-Бобовића из Буковика под сумњом да су они „довели српску војску на Јавор 1876 године“. Тиме се, међутим, није завршило крваво коло које су повеле домаће аге и бегови из Сјенице и Нове Вароши под заштитом званичне турске окупационе власти. Њихово разрачунавање са српским националним прегаоцима наставило се све до 1912.

Од шездесетих година 19 века борба нововарошких Срба за опстанак у „проклетој авлији“ добија нове облике. Грађанство помаже обнову манастира Бање и Милешеве, обнову цркве у Штиткову 1879. и Буковику 1859/62. образовање црквено-школских општина у овим селима као и у самој вароши, чиме су допринели одржању и развоју српске националне свести и културе. Основна школа у Штиткову отворена је 1887. а у Буковику 1905. Значајан потез нововарошког грађанског сталеза било је стварање младе интелигенције, упућивањем својих синова на школовање у Београд, Беч, Трст, Пешту, Париз, Солун, Призрен, Скопље и Цариград. Повратком у завичај, млади трговци, учитељи и свештеници, у сталној вези са Београдом, енергичније иступају у јавности, тражећи чвршће повезивање са Србијом, набавку оружја и вршећи припреме да се на турски терор одговори оружјем, особито после неуспелог српско-турског рата 1876/78 године и Берлинског конгреса којим је Аустроугарска добила право да уђе на територију Новопазарског санџака, користећи притисак међународне јавности на званичну Турску да уведе и спроведе реформе. Почетком 20 века, нова генерација националних посленика из Нове Вароши и околних села, првенствено учитељи, активно учествују у организовању општег народног покрета против увођења пореза на крупну стоку (тзв. Раоничка буна 1904-1907) а 1907. оснивају српско певачко друштво „Зора“ чији је први председник био Дамјан Борисављевић а благајник Михаило Тановић (За њега је прота Јевстатије Караматијевић у протоколу умрлих записао: „Био је један од најистакнутијих омладинаца. Добар Србин. Члан свих културно-просветних установа и добар хришћанин“). На фотографији истакнутих младих нововаро-

шких трговаца Михаило Тановић стоји пети с десна). Друштво је имало своје огранке од којих је за предстојеће догађаје било врло значајно соколско друштво „Душан Силни“ на чијем челу је био учитељ Стеван Никшић. Тадашњи нововарошки учитељ Сретен Вукосављевић оснива 1905. стрељачку друштину са циљем увежбавања руковањем оружјем које је набављао из Србије преко јаворске царинарнице. Међу најактивнијим организацијама у Новој Вароши је „Српска омладина“ у којој су најактивнији свештеник Јевстатије Караматијевић и учитељ Стеван Антонијевић, а и учитељи оснивају своје удружење „Свети Сава“. Младотурска револуција 1908. и доношење „хуријета“ (устава) требали су да изједначе у правима немуслиманске народе са Турцима, што су Срби прихватили са одобравањем, мада, поучени вишевековним иску-

обавезних фесова на главама, сведочи о стремљењима Срба ка слободи, испољавању своје националне припадности и европском духу још те далеке 1908. у феудалној Отомаској царевини, а бојеве пушке у рукама, поручују да ће се, у крајњем случају, до слободe доћи и оружаним путем. У поздравима увођењу уставности био је запажен говор учитеља Сретена Вукосављевића из Пријепоља, Илије Поповића из Берана и попа Чедомира Чакаревића из Штиткова, на збору преко три хиљаде грађана и сељака у Пријепољу, а српска интелигенција и угледни људи користе ову прилику да се и политички организују у „Српску народну организацију Срба османлија“ на чијој је оснивачкој скупштини у Скопљу од 10 до 13 августа 1908. испред Нове Вароши присуствовао Милан Борисављевић, док је у новооснованом среском одбору ове странке у Н. Вароши

Млади нововарошки трговци 1908. - Из албума Предрага Коруновића и Зорана Смиљанића из Н. Вароши-

ством, нису никада у потпуности изградиле поверење према Турцима нити они према њима, како то каже у својим сећањима Алекса Борисављевић, трговац из Прибоја.

До данас је сачувана фотографија групе од 12 нововарошких младића из 1908. која више од речи говори о ставу младе српске интелигенције по питању уставних промена и признавања Србима статуса народа – „Срб милет“. С десна на лево, стоје: Милан Трипковић, Тихомир Аночић, Мишо Караматијевић, Мишо Стевовић, Михаило Тановић и Алекса Цуцић; седе: Раденко Кулић, Вуко Јовичић, Мирко Стевовић, Тихомир Цуцић, Алекса Томић и Нићифор Мичијевић, а са пушкама у рукама леже: Гојко Цуцић и Свето Драгојловић. Њихово фотографисање „под носом“ турских власти пред нововарошким саборном црквом - симболом српства и хришћанства, у одећи европског кроја и без

председник био Јово Борисављевић, Преко ове странке нововарошани учествују у организовању избора за Вилајетску скупштину Косовског вилајета у коју је као посланик изабран Гаврило -Гашо Борисављевић. Посебно питање којим се ова партија бавила је било решење чипчијских односа што је превасходно интересовало измучену сељачку масу која су се одвајкада а посебно последње две деценије осећала крајње несигурно на сопственим имањима, насилно претвореним у читлуке, а своју будућност и судбину везивала за ћудљивост ага и бегова. Младотурска револуција и завођење уставности у овим удаљеним пределима турске царевине нису много променили положај Срба. Са реформама се отезало, појавио се жесток отпор „старотурака“ тј. ага и бегова који су и даље наставили по старом уз увођење још горег односа према чипчијама кроз склапање „контракта“ тј. Уговора о XX

обради имања, по којима је ага имао право да отера чипчију са земље уколико овај не произведе и преда аги онолико колико се уговором обавезе, без обзира на околности које би утицале на годишњи род са имања. Осине аге и бегови, упорно игноришу уставност и настављају са старом праксом говорећи: „Треба прваке побити, пак је ласно са сиротињом и сељацима“. Септембра 1896. у Сјеници се формира тајни Одбор за истребљење српског становништва на челу са сјеничким гарнизонаром и командиром пограничних јединица, мајором Ејуб ефендијом и групом муслиманских првака из Сјенице, Новог Пазара, Нове Вароши, Бијелог Поља и извесних сељака, муслимана, који су се „раније доказали као српске крвопије“. Најзверскија личност био је Мустај ага Ђатовић, титуларни паша сјенички, који је уз савете браће Нушка и Муја Бајровића из Нове Вароши, ангажовао поједине насилнике, одметнике од власти и жандарме - заптије и официре војске (аскерије), чију су благонаклоност уживали, и примењивао старе методе застрашивања раје. Пре свега премлаћивањем и ликвидацијом угледних људи. Тако су 11 септембра 1903. аскери у сред нововарошке чаршије „из чиста мира“ тукли абацију Виторовић Ника и трговце: Борисављевић Велимира, док се са села враћао кући, Сарачевић Љуба и Мичијевић Јевта, који је уједно био члан „ућумата“ (општинске власти) јер је српску јаворску царинарницу обавештавао о турцима мухаџерима који отимају земљу српским сељацима а Главно школско тоторство о „дизању са земље чипчија који не потпишу уговор са агама“, док су сељака Гујаницу Петра из села Шиповика „низашта“ претукли 19 марта 1904. изнад касарне у Новој Вароши. Старог проту Јована Караматијевића су 1903. аскери засрели на сред чаршије вукући га за браду, а следеће 1904. тукли га на Браношеву јер је јахао коња док је пролазио поред аскерске страже, враћајући се из парохије, да би га најзад 1908. ухапсили због синова: свештеника Јевстатија и трговца Милорада и њихове активности у „Српској омладини“. Самог Јевстатија Караматијевића су те 1908. сачекали у заседи и ухапсили, на путу између Нове Вароши и Сјенице, кад је пошао у Приштину да Митрополиту реферише о стању српског народа и турским зулумима. Учитеља Перић Михаила из Нове Вароши ухапсили су марта 1908. јер се јавно противио и указивао властима на зулуме мухаџера, док су учитеља Михаиловић Тодора, једног од чланова управе „Српске омладине“ који је повремено извештавао српску Владу о стању у овом делу турске царевине, позивали на саслушање и одговорност због тога што су омладинци носили око руке српску тробојку дочекујући госте на светосавској прослави у Новој Вароши 1909. Турску тортуру због ис-

пољавања српске националне особености неки нововарошки млади трговци нису могли отрпети па су се одлучивали и на бекство у Србију. Тако је трговац Стевовић Коста, иначе члан нововарошког „идаре меџлиса“ (градска управа) оптужен да је јавно псовао турског свеца (Мухамеда) и братство које је прокламовао Хуријет (устав) па не хотећи да се одазове ноћном позиву кајмакама на саслушање, пошто му Турци опколе кућу да га ухапсе, успео да им побегне и 7. августа 1909. пребегне у Ужице. Ни оно фотографисање младих трговаца пред црквом 1908. није промакло оку турских чиновника и домаћих агалара, који су чекали удесну прилику да им се освете. Тако су Стевовић Мирка (на фотографији седи трећи с десна) једне јануарске ноћи 1909. док је ишао на „сијело“ код свог пријатеља муслимана, у мрачном сокаку сачекала тројица муслиманских младића – „качкина“ (силеџија) из кућа Шамановића, Ферхатовића и Ђоровића, и претукли разбивши му главу, при чему га је фес сачувао од смрти ублаживши ударац. Сина проте Јована Караматијевића, Милорада - Миша (на фотографији стоји трећи с десна) су августа 1912. мобилисали у „аскер“ славши га на одслужење рока у Анадолију. Непун месец дана касније, септембра 1912. Мишо је са још двојицом земљака успео да побегне, да се домогне Цариграда и да се као „слепи путник“ укрца на један руски брод и дође до Одесе, али га руске власти ухапсе због непоседовања личних докумената и ставе „под хапс“. Потуцање по „бијелом свијету“ сина угледне старовлашке породице исход је зулумћарске османлијске окупационе власти. Неподношљиво стање у последњој деценији турске окупације, довело је до бројних бекстава нововарошких грађана преко границе у Србију. Поред поменутог Косте Стевовића, само у периоду од 1896. до краја 1901. иселили су се или пребегли: Рочанин Ђорђе са породицом (у топлички округ), Бабић Јевто са породицом (у топлички округ), Тадија Ђурка, Јован Цуца, Иван Филиповић, Јулка Бабић, Ана Мартић, Вукашин Лекић, Милорад Цуцић, Ђоко Даничић, Димитрије Манастирћ, Михаило Крсмановић, Микаило Суботић, Јеврем Ковачевић, Христина удов.Новчића, Никола Вранић, Нешо Кукољац, Јела и Малиша Ивезић, Васо Г. Пауновић и Владо Томић.

Влада кнежевине и краљевине Србије је кроз цео 19 век па до 1912. помно пратила стање иза турске границе о чему је редовно извештавана од својих повереника што Турцима није могло промаћи, па су, готово без изузетка, сви они сносили различите али свакад сурове казне и разна злостављања, због којих су често морали бежати у Србију, мењати облике рада, а кад им запрети опасност по живот, одметати се у шуму. У границама могућности Србија је по-

магала отварање школа, обнову цркава и манастира, плаћање учитеља и набавку учила и уџбеника, посебно у последње три деценије 19 и у првој деценији 20 века. Све је то, углавном, ишло преко српске царинарнице на Јавору, која је, захваљујући снажљивим управницима и цариницима, успевала да новац, књиге, писма и поруке, пребацује преко границе поред турских стража и да их разашиле широм рашко-полирске области све до Митровице, Приштине и Пљеваља. Прекоувачка села, тик уз границу, тада су добила посебан значај јер је све, што је слато из Србије, најпре преношено на њихово подручје а потом даље; курири из Турске су ту завршавали свој пут па је било важно да их ова села дочекају, прихвате, сакрију и безбедно пребаце у Србију. Отуда су Влада и јаворска царинарница настојали да међу сељанима ових села, кириџијама и шверцерима, познаваоцима тајних стаза и богаза, пронађу најспособије и најоданије, да им буду „повериоци“ или „национални радници“ како су их касније називали. Међу најистакнутијим повериоцима били су: трговац Василије Чкоњевић и тадашњи учитељ а касније свештеник Чедомир Чакаревић из Штиткова и Мирко Рољевић из Божетића. Они су управнику јаворске царинарнице Ђорђу Радуловићу предложили да закурире узму способног а неупадљивог Василија - Васа Рољевића из Божетића, Мила Новковића и Јанка Ђурчића из Љепојевића и Ива Тошића из Божетића. Повремено су коришћене и друге кириџије из ових села као што су Ристо Рољевић из Божетића (брат Василијев који је током 1892. често долазио на јаворску царинарницу и сарађивао са цариником Ђорђем Радуловићем преносећи поверљиву пошту између царинарнице и Јована Борисављевића, трговца из Нове Вароши, председника среског Одбора српске националне странке отоманских срба); Василије М. Курђубић (Вуловић) из Буковика, који је као кириџија Рустем аге Русемагића-Ђаковца из Нове Вароши био веза са Фердинандом Креном хотелијером из Чачка и Милисав Курђубић (Вуловић) из Буковика. Пре њих, поверљивим и обавештајним радом, бавила је се и једна жена из ових села: Јована Новковић из Љепојевића (рођена Драгутиновић - Корићанац), мајка потоњег комите из времена аустроугарске окупације, Владислава-Влаја Новковића. Јована је живела у близини границе, имала је три овце са којима је сваког пазарног дана ишла пут Ивањице или на јаворски пазар, али их никада не би продала. Било јој је то покриће за одлазак из села како би преносила поверљиве поруке, пошту и сл. у јаворску царинарницу.

Због тога што су била погранична и у дослуху са српском царинарницом на Јавору, прекоувачка села и њени житељи су током целог 19 века били на удару

„аскера“ и „заптија“, муслиманског башибозлука, силеција, одметника и злочинаца, и свакаког олоша. Као и у нововарошкој чаршији, тако је и међу сељанима под Јавором, било више угледних фамилија из којих су потицали сеоски попови, учитељи, трговци, кметови и добри домаћини за које су и Турци, често с правом, веровали да сарађују са нововарошким трговцима или „шурују“ са српском царинарницом. Таква је била кућа кириција Рољевића, кућа ага Поповића, зидара Крстића, и кућа Тошића из Божетића, свештеника и учитеља Чакаревића, трговаца Чкоњевића и кућа Вјетровића из Штиткова, кућа Аничића из Дебеле и Гагрчића из Трудова, куће Татовића и Малишића из Тисовице, куће Поповића-Бобовића, свештеника Дилпарића, кириција Курђубића-Вуловића, Копуновића, Пауновића и Матовића из Буковика, кућа Обућина, учитеља и кириција Новковића, зидара Иванковића и кућа Корићанаца - Драгутиновића из Љепојевића. Турци су знали за важност ових села као споне Срба из Турске са Србијом, и да српски прваци из чаршије не могу ништа учинити без чврсте везе са сељачком масом, посебно у случају оружаног устанка. Због тога су према сељанима примењивали застрашивање: крађама, пљачкама, сумњичењима, шиканирањем, претресањем кућа, одузимањем оружја, понижавањем сваке врсте, премлаћивањем и убиствима. Такво стање се посебно заострило од шездесетих година 19 века да би превршило у последњих двадесет година окупације, кад су и Турци увидели да им се власт испод ногу измиче и да се ближи смрт „болесника на Босфору“. Много је примера турског острашћеног, губитничког, дивљаштва над неписменом и неуким, сиромашном и убогом чипчијском рајом ових села, исцрпљеном порезима и кулцима, која осим мало стоке, покућства и голог живота, није ништа више имала. Са њом је најлакше било обрачунавати се, по оној Његошевој: „Вук на овцу своје право има ка тирјанин на слаба човјека“.

На Цвети 1879. аскери са турске граничне карауле Трудово и Тисовица убијају Василија Копуновића на месту Рујишта изнад Штиткова, док је бранио одступницу синовима Ђорђу и Луки који су бежали у Србију. Једне јунске ноћи 1892. аскери са карауле на Жедној Главици из села Тисовице, из заседе убијају пред „Тугића кућом“ угледног домаћина Милисав Поповића из буковичког засека Јанковићи, по наговору грамзивог комшије. Кад су сазнали да је сестра погинулог, удата у фамилију Татовића, домаћица код које свакодневно једу и пију, они јој обећају освету и октобра исте године, по ноћи, у кућеру крај тора, убију Василија сина Милисав Вуловића - Курђубића, (обојица кириције и преносиоци поште за јаворску царинарницу), потом оду кући где му

закољу супругу Ристу (одиву Копуновића), а бешику са тек рођеним дететом преврну у огњиште. Септембра 1896. тајни Одбор за истребљење Срба из Сјенице прави списак за ликвидацију угледних Срба. На списку су били: Василије и Радоје Чкоњевићи, Илија Вучићевић, поп Алекса и учитељ Чедомир Чакаревић из Штиткова, Грујица Аничич из Дебеле, Н.Цекулић из Трудова и Јевто Поповић из Божетића. Серију потоњих убистава песничким дестерцом је описао учитељ Јеврем Чакаревић из Ужица, родом из Штиткова у песми „Бој на Сјеници прве половине месеца октобра 1912.“ Плаћени убица, Алија Гусињац убија Божидара-Божа Чакаревића, јединог сина попа Алексе из Штиткова, на дан свадбе, на спавању са тек доведе-

Српска караула на Јавору

ном невестом. По наређењу паше Татовића, Хасан Тарић, чауш и Ризван Зорнић из села Кладнице, 13 маја 1899. у селу Чедову надамак Сјенице, пред бројним народом који је ишао на пијацу, на зверски начин убијају, са 15 пушчаних хитаца, трговца, кмета села, председника црквено - школске општине Штитково и повереника јаворске царинарнице, Василија Чкоњевића, првог са списка. Потом му мртвоме размрскају главу и одсеку десно уво одневши га паши Татовићу као доказ убиства. И данас у фамилији Чкоњевића приповедају како је Мустаја паша послао везиру у Травник Василијево уво, а овај наредио да се прикује на зид његове трпезарије, па кад год би сео за обед, погледао би у њега и цинично рекао: „Бујрум Чкоњо“. Следећи са списка, учитељ Чедомир Чакаревић, спасао се побегом бекством у Србију па у Призрен, где завршава до-

пунске испите у Богословији и као свештеник се враћа у Штитково 1900. Али, све до 1912. био је сумњичен и хапшен а кућа му претресана. Следећа жртва је био Мирко Рољевић, брат од стрица Василија Рољевића из села Божетића, такође повереник јаворске царинарнице, а потом и Јевто Поповић кога убише 1909.

Шиканирања, понижавања, пљачки и крађа од стране муслимана из суседног села Кладнице као и турских цариника и аскера са пограничних караула било је на претек. Штитковачком пољару, Боричић Спасоју, 3 септембра 1901. аскери са карауле Таш Тепе, обили су врата на кући и однели му два пара чарапа, а марта 1903. турски пасошки чиновник на Јавору изубијао је, столицом, Мирка Корићанаца из села Љепојевића, јер није хтео да плати глобу од 2 динара, наводно због викања на граници. Августа 1903. турски „редифи“ (резервисти) су на путу пресрели и напали Влада Чкоњевића из Штиткова да би му скинули и отели са ногу опанке и чарапе. Почетком септембра 1903. аскери са карауле Тисовица напали су на тор Петрићевић Владимира и однели му три овце; 3. септембра 1903. аскери са карауле Трудовачке су Смајовић Периши из Трудова отели два јагњета на паши, испред чобана; Глибић Јову и Својић Илији из Буковика, 11 септембра 1903. ноћу, обили штале и украли четири вола, док су Ђоковић Миловану и Радишић Ђоку из Дебеле, такође ноћу, опљачкали 130 оваца, па кад су их сељани осетили они их отерају у Нову Варош под изговором да су стоку запленили да би спречили ову двојицу да беже у Србију. Било је то у време избијања тзв. Раоничке буне због које су се домаће аге уз помоћ турске званичне администрације светиле народу и његовим вођама као што су били Вук Аничич из Дебеле, учитељ Матија Новковић из Љепојевића, учитељ Симо Чакаревић и Новак Боричич из Штиткова. Матија се спасао бекством у Србију а остала двојица су трпели шикану и понижења или повремено бежали у Србију па се поново враћали на своја огњишта. Из тог периода јаворски цариници су известили Министарство иностраних дела Краљевине Србије о још неким турским и муслиманским злоделима над Србима из прекоувачких села. Тако је 7. јануара 1904. на празник Св. Јована, Медо Тарић из Кладнице заједно са Јусом Медовићем, дошао незван, на славу код Ђорђа Обућине из Љепојевића. Кад им домаћин није дао да једу и пију онолико колико су тражили, они направе неред и узнемире госте, а кад их Ђорђе некако смири, изведе напоље и замандали врата, они покушају да их извале псујући му, најпогрднијим речима, кћер - девојку, и при том ржући као пастува, око куће. Ђорђе дозове сеоског пољара те он обавести аскере на калипољском „мерћезу“ и они их једва отерају. Непун месец дана касније, 9.

фебруара 1904. Медо Тарић и Алил Прашовић из Кладнице напали су на кућу Дмитра Обућине из Буковика и с њим се целу ноћ „пушкарари“ док се село није узбунило и притекло Дмитру у помоћ. Три дана касније, 12. фебруара 1904. на пазарни дан у Сјеници, турски „редифи“ су, пред Ђатовића џамијом, претукли Јована Копуновића из Буковика, док се враћао кући са малолетним дететом и непродатом стоком.

Селјаке прекоувачких села притискао је тежак чипчијски однос према агама и беговима. У овим селима мало је било људи са сопственом земљом, па и оних који су имали нешто своје али недовољно, па су хтели или не, морали да постану чипчије. Тако је 1910/11. само у селу Буковику било девет потпуних власника земље (Ђуне и Митар Својићи, Ђорђе Дилпарић, Андро Кућубић - Вуловић, Војин Душкић, Тимотије, Љубисав и Лексо Обућина и Љубисав Палић) а са половином своје и половином агине земље четири породице (Ристо Дилпарић, Вукосав, Тимотије и Зарија Пауновић). Некадашњи сопственици земље лако су падали у чипчијски положај разним турским марифетлуцима и изигравањем прописа. Задуживањем код ага ради измирења пореза и немогућности враћања дуга морали су земљу дати аги у својину и постати чипчије. За оне који су поседовали турске тапије на земљу, тзв. „удтламе“ („удтнаме“) аге и бегови су смислили „удурму“ уз помоћ власти: власт би објавила да се тапије, раније издате, морају потврдити и оверити, а аге су то сељацима обећале учинити као услугу, „бива, јер смо писмени, учени и блиски властима“. Селјак би предао тапије аги, а кад их је касније тражио, ага би рекао да је власт загубила, или су пропале код њега, или чак дрско одговорио да селјак никад није ни имао своје земље нити тапија, нити му је доносио на потвду, али да ће му он код власти олакшати положај ако постане његов чипчије и сл. У другој половини 19 века Турска је покушала са аграрном реформом тако што је омогућила чипчијама да од пропалих ага и бегова откупљују земљу па су тако многе породице почеле да се баве кирицијањем неби ли сакупиле новац за откуп своје сопствене земље. Ипак, маса селјака је и даље била на агинским читлуцима. Почетком 20 века у прекоувачким селима читлуке су имале углавном српске али и неколико муслиманских породица. Само на подручју Буковика и Љепојевића били су то: Борисављевићи (Милан, Дамјан, Гашо и Лука), Виторовићи (Нико), Џуцићи (Алекса), Аговићи (Мехмед-Алија), Поповићи из Божетића (Мића), Мелентијевићи (Ђорђе), Бекиршићи (Муарем), Томашевићи (Остоја), Кукољци (Жарко), бегови Кучевићи из Бјелог Поља, Златанићи (Мехмед и Паша), Оца Чопра, Бајровићи (Нушко и Мујо) и други. Убирање „четвртине“

као и низ других државних пореза, давило је селјака, а дрскост и бешчашће ага, при убирању прихода и гошћењу код чипчија, превазилазили сваку меру људскости. Они су се и међусобно отимали о поједине читлуке, што је на крају пуцало преко леђа мучених чипчија. Типичан пример за то је случај Спасоја Ђурчића из Трудова који је јаворски цариник у извештају од 12.10.1905. назвао: „Шест ага а један чипчија“. Он каже: „Весели Србин Спасоје Ђурчић из Трудова, нововарошке казе у Турској. Он један има равно ових шест ага: Мехмеда Златанића, Пашу Златанића, Оцу Чопру, Муја Бајровића, Нушка Бајровића и још једнога коме имена не знам. Све ове аге узимају од њега четвртину. Али пошто је прва и највећа четвртину коју му од ових шест ага први узме, то међу агама, кад се среди летина, настане грабац, ко ће му је пре узети. И пошто оне друге редом четвртине бивају све мање и мање, то весели Спасоје уз њихово давање вуче у бој у обрнутој сразмери с величином четвртине: што мања четвртину, то већи бој зашто најпре није звао тога агу што га сад бије.“ Сличан случај је био и са чипчијом Перишом Смајевићем из Трудова. Јаворски цариник у истом извештају каже: „Кад је њему 15. прошлог месеца с једним аскером с куле Трудова дошао по четвртину његов трећи ага, Нушко Бајровић, онај исти што и Спасојев, па видео да му је четвртину, као трећем, исувише мала, он у накнаду за то затражи од чипчије Перише да му за кратко време уступи жену, с намером да је обешчasti. Пошто Периша као честит човек није хтео да се одазове овом гадном прохтеву свог „честитог“ аге, то га ага с оним аскером толико изударе, да и сад лежи од убоја“. И данас се у овим селима ретко где може чути прича о неком поштенем – „душевном“ аги. Младотурска револуција и „хуријет“ 1908. нису успели ни да начну питање аграрне реформе и решења чипчијских односа због оштрог отпора ага и бегова тзв. старотурака. Они су на крају, смислили још једну удурму: тзв. уконтрачење или склапање Уговора са чипчијом о обради земље и давању „четвртине“, при чему су услови уговора бивали толико зеленашки да је чипчија имао избор: или да га прихвати или да напусти читлук и бежи у Србију или каквом другом аги. Уколико није испуњавао услове „контракта“ чипчију је ага могао отерати са земље и на њу довести другога. Ова појава била је карактеристична за муслимане аге док је код Срба била реткост. У селу Буковику те 1910/11 године забележена су само два случаја „дизања са земље“ чипчија и то: Лекса Копуновића са читлука на Равни дизао је ага Мехмед-Алија Аговић, јер Лексо није земљу обрађивао како треба, а ага Мића Поповић из Божетића дизао је чипчију Уроша Копуновића са земље, без разлога, јер је имао доста своје зе-

мље за „обделавање“, већ из чистог каприца, иако му је Урош продао своју земљу и привремено остао у кући.

Турци су наслућивали да српски селјаци добијају оружје и муницију од српске царинарнице на Јавору али и да одлазе илегално у Србију и тамо купују оружје које потом кријумчаре само њима знаним стазама. Такав један пут водио је преко Чемернице и Тисовице у Буковик, познатији под називом „комитски пут“. Наши селјаци су обично одлазили у Ивањицу или Крагујевац за набавку пушака, често користећи везе међу својим земљацима, раније иселеним, који су се успешно снашли у новом окружењу и постали трговци и занатлије. Тако су многи буковичани до оружја долазили преко Луке Васића - Борчанина (старином Копуновић), трговца и бојације у Крагујевцу. Многи бегунци из старог краја нашли су уточиште код њега или код Велимира - Веља Копуновића, кафеџије из Крагујевца, који су им помагали у сналажењу у новој средини. Плашећи се селјачког отпора и устанка у ослабљеној држави, турске окупационе власти су почеле и са претресима сеоских домаћинстава и купљењем оружја од народа, макар оно било искључиво за одбрану од дивљачи. Претресе су вршиле чете састављене од домаћих муслимана из сјеничког краја (Кладница, Урсуле, Фијуље и др.) уз страховиту тортуру, али ипак у прекоувачким селима нису имали много успеха. У извештајима јаворске царинарнице из августа 1912. забележен је само један случај одузимања оружја и то « У Буковику од Антонија Романовића једна стара грчка пушка», због чега су га, по наредби јузбаше Хани ефендије, везаног спровели на «мерћез» на Калипољу и злостављали.

Конечно, прокламовање националног јединства свих држављана Отоманске царевине, и успостављање војне обавезе за све, турске власти су искористиле да многе Србе, могуће хајдуке, комите и устанике, удаље из завичаја мобилизацијом и упућивањем у далеке крајеве империје, као што је било слање „у Мисир“ (Египат). Као и у Новој Вароши, тако су и поједине селјаке прекоувачких села мобилисали у „аскерију“ одакле су неки успевали да побегну. Тако је Тодор син Николе Поповића из Божетића, мобилисан у „аскер“ 1911/12 са 19 година старости, али је успео да побегне и пређе у Србију где је приступио српској војсци и као њен војник погинуо 1914. на брду Бјеловешцу код Лучана. Сличну судбину имао је и Максим син Алексе Поповића из Божетића, кога су најпре Турци мобилисали у „аскер“ одакле је побегао али га потом мобилише српске војска са којом је прошао сву Голготу и вратио се у родне Божетиће после пуних седам година, са „Албанском споменицом“.

Уколико се примицао час обрачуна са Турском, овакво стање у прекоувачким селима бивало је све неиздржљивије. Не могавши да трпе турске зулуме многе породице и појединци су се одлучивали на иселјење или бекство у Србију, по угледу на своје земљаке који су то учинили много раније, населивши се у моравичким, ужичким, чачанским, таковским и гружанским селима а најчешће у топличком, врањском, лесковачком и нишком округу које су обично називали „под Нишом“. Тако се Алекса Јањић (Курћубић) из Буковика, још 1875 године населио у селу Атеница код Чачка; Милош Мариновић из Буковика пребегло преко Јавора у Ивањицу са намером да се склони дубље у Србију, Радован Копуновић 1901. године населио се у Горњи Милановац, а његова снаха од брата који је погинуо у Штиткову на Цвети 1879, са сином Јованом у селу Луњевицу под Вујном, док су рођаци им Ђорђе и Лука Копуновићи исте године и истим поводом пребегли у Србију населивши се у село Борач код Кнића у Горњој Гружи. Велимир - Вељо Копуновић из Буковика бежи у Крагујевац 1895. а 1896. у топлички округ насељавају се: Ђировић Тодор из Трудова, Мариновић Стојан и Остојић Илија из Буковика, Драгутиновић Вуле, Поповић Лјевто и Мијајило из Љепоејевића као и Зарић Петар и Ђорђе из Божетића. Исте године у Србију су пребегли Илија Својић и Милија Костић из Буковика и Млађен и Милван Зарић из Божетића али је остало непознато шта је са њима даље било.

Интензивно пребегаване преко границе у Србију бележи се првих година 20 века. Само у периоду од 1. марта 1900 до 25. новембра 1901 године из прекоувачких села је у Србију пребегло око 165 лица: из Трудова 46, Штиткова 19, Тисовице 16, Божетића 24, Буковика 37, Дебеле 11 и из Љепоејевића 15.

Од 1901. многи пребези траже од српских власти оружје да би се са њим вратили у завичај и пушком борили против зулумћара, а јаворска царинарница и караула на јавору је увек имала по коју десетину избеглица коју је повремено слала као комите у Турску. Од 1903. појединци из реда сељаштва, које је највише кињено и зостављано, повремено се одмећу у шуму и образују комитске дружине, праве заседе и убијају озлоглашене турске чиновнике, аге и бегове и одметнуте муслиманске хајдуке који су чинили насиља и пљачке српских села, па се поново враћају уобичајеним сеоским пословима и животу. У нововаршким прекоувачким селима формира се неколико таквих дружина на чијем челу или у саставу су: Новковић Миле, стари кириција, курир и поверилац српске владе, Новковић Љубо, Нешовић Новица и Радосав, Иванковић Ристо, Корићанац Радоје из Љепоејевића, Копуновић Ђорђе - Додо, Дилпарић Мојсило, Драгојле и Владимир, Обућина Ра-

доје, Раденко - Раде, Матовић Ђорђе, Поповић - Бобовић Божо и Војо из Буковика; Рољевић Благоје и Радишић Прокко из Божетића; Ђурчић Влајко и Гагричић Симеун из Трудова; Бјелановић Аксо из Дебеле и Малишић Јанко из Тисовице. Њима су се често прикључивали и поједини комити из других села као што су Тубић Вук из Лопижа и Пурић Урош из Радијевића.

Оснивање стрељачке дружине у Новој Вароши 1905. се подудара са појавом комитских дружина широм Рашке области па и у подјаворском крају. Очигледно, био је то илегални комитски одбор који би усмеравао и обједињавао комитску акцију. На овом подручју комитски одбор води учитељ Сретен Вукосављевић, који је заједно са свештеником Протић Владиславом оснивач нововарошке стрељачке дружине. Комите се повезују са јаворском царинарницом и њеним управницима Ђорђем Радуловићем и Радојем Вуловићем као

Чибук Мустај паше Ђатовића заплешен 1912.
- власништво породице Мила Новковића,
Пријепоље

и са капетаном Миланом Видојевићем, командиром пограничне карауле. Преко њих повезивање иде даље ка Ужицу где већ од раније постоји „комитски одбор“ надлежан за помоћ и збрињавање комита из Полиња и Старог влаха на челу са ужичким протом Миланом Ђурићем, старим обавештајцем. Сви чланови ужичког одбора су по разним основама раније боравили у рашко-полимској области и били добри познаваоци прилика у том делу турске окупационе зоне, али најбољи познавалац прилика и угледних људи обе вероисповести био је прота Ђурић. Он је у више наврата илегално прелазио границу и долазио у подјаворска села Штитково, Божетиће, Буковик и Љепоејевиће још уочи јаворског рата 1876. а касније, бежећи у Црну гору од освете Обреновићевског режима, боравио код попа Милуна Дилпарића. Остваривао је везу и са појединим беговима и агама а посебно са повереницима српске владе Васом Рољевићем и Милом Новковићем, попом Чедом Чакаревићем. Уз њихову помоћ организована је доста добра и широка мрежа комитских јатака код којих су коначили, обавештавани о покретима Турака и њихове банде, и код којих су се скривали. У предању фамилије Копуновића и данас се приповеда како је „учитељ Срето“ са својом дружином долазио кући Јована

Копуновића, некадашњег хајдука, у којој су „многа овчетине изјели“. Многе акције комити су извели на овом и другим подручјима рашко-полимске области управо упућивани са Јавора или из подјаворских села. У народу се памти покушај ликвидације злогласног Мустај паше Ђатовића. Акцију су, 22 августа 1903. извели Миле Новковић, из Љепоејевића и Вук Тубић, из Лопижа код Сјенице. Они у Ужицу добијају експлозив од проте Милана Ђурића и комитског одбора, и уз помоћ проте Вељка Танкосића, председника Одбора „Српске народне одбране“ за Ивањицу и сарадника комите Божа Поповића - Бобовића из Буковика, доносе га на Јавор и успешно пребацију у Сјеницу. Да би пришли добро чуваном пашином конаку, они копају „лагум“ до његових зидова и постављају експлозив са намером да га дигну у ваздух заједно са пашом. Због недовољне стручности у руковању експлозивом и слабе процене снаге динамитом, експлозија је само обрушила „хошак“ конака али пашу није убила. Нешто касније, паша је отишао на хаџилук у Меку, да се Алаху захвали што му је сачувао живот, али се тамо разболи од непознате болести и ускоро премине. Сумња је пала на Мила Новковића због чега је ухапшен и после крајње лоше истраге у Сјеници и без ваљаних доказа, био осуђен на 101 годину робије издражавши 3,5 године у Скопљу, одакле је пуштен на интервенцију српске владе и Николе Пашића, посредством руске дипломатије.

После анексионе кризе и поражавајућих резултата младотурске револуције, кад се увидело да је у односу према Србима у Отоманској царевини све било једна велика превара и обмана, српска влада обнавља привремено обустављено помагање и организовање комитског покрета у Старој Србији. Почине наоружавање српских сељака оружјем које је допремано на појдине пограничне карауле или царинарнице. За наоружавање сјеничког и дела нововарошког краја била је задужена јаворска царинарница. Ово је интензивирано у току пролећа 1912. када се у шуму одмеће и учитељ Сретен Вукосављевић и долази на Јавор одакле руководи обједињавањем свих комитских група. Током лета 1912. сви сељаци прекоувачких села, вични руковању оружјем, били су наоружани и према извештају Сретена Вукосављевића било је из магацина предато преко 500 пушака. Било је већ свима јасно да је рат неизбежан и да је час ослобођења дошао. Комите су распоређиване и њихове чете попуњаване добровољцима из унутрашњости Србије, великим делом студентима и средњошколцима. Неки од њих прикључују се комитским групама на југу Србије према Косову и Метохији, међу којима су била и три буковичанина: Обућина Раде, Дилпарић Драгојле и Матовић Ђорђе. Крајем септембра 1912.

(дати су по старом календару) извршена је мобилизација и концентрација српске војске. На фронту према Сјеници, Новој Вароши, Прибоју и Пријеполу, северно од Јавора, код Заскока и на Кушићима концентрисала се Јаворска бригада под командом пуковника Миливоја Анђелковића - Кајафе. У свом саставу је имала: Трећи прекобројни пешадијски пук I позива, Четврти пешадијски пук II позива, Трећу батерију дринског пољског артиљеријског дивизиона II позива, Четврту брдску (Дебанжову) батерију II позива, Прву Дебанжову позицијску батерију, Шесту тешку батерију и Први ескадрон дринске дивизијске коњице II позива, један вод пионира из Дринске дивизије II позива и три допунска батаљона, све укупно око 190 официра, 1434 подофицира и капла-ра, 10.596 војника, 24 топа и 8 митраље-за. Чекао се ратни проглас краља Петра I, објава рата Турској и наредба Врховне команде за општи напад и прелазак границе. На јаворским висовима на српској страни, испред регуларне војске чекали су комити и добровољци под командом војводе Сретена Вукосављевића.

Рат Турској објављен је 6. октобра 1912. године, али прва борбена дејства повели су «четници» - комити и пре објаве рата. У недељу 30. септембра, комити су прешле границу код карауле Дебело Брдо код села Трудова а први оружани сукоб са граничарима ове карауле имали истог дана изнад села Тисовице које су „кордуни“ (назив за војнике граничаре) напали за освету што су морали бежати са карауле. Напад на „кордуне“ у Тисовици предводио је стари комита Илија Поповић - Беранац успевши да их натера на повлачење ка Калипољу, док су комити занотиле у Штиткову код домаћина Радоја Чкоњевића. Упад комита преко границе изазвао је масован одзив домаћег становништва прекоувачких села. У рану зору 1. октобра, муслимани из села Урсуне и Кладница напали су на село Буковик правцем испод брда Чуке ка буковичкој цркви и засеоку Буковичка ма-ала, палећи и пљачкајући српске куће. Сељаци и једна чета устаника храбро су се одупрли нападу али су пред навалом бројнијих башибозлука морали да се повуку. Турци су тада заузели Буковичку маалу а буковичку цркву потпуно опљачкали и оскрнавили. Предвођени војводом Вукосављевићем комити су похитале у помоћ буковичанима нападајући аскере и кладничане и урсунане, са левог бока, утврђене на „Кулини“, врху брда Јастријебац у Љепојевићима. По заузећу Јастријебца, устаници и комити су прешли у напад на Чуке где су била два турска шанца одакле су пружали отпор све док их војвода са буковичанима и љепојевичанима није заобишао са јужне стране и изашавши на врх брда Градине почео тући с леђа. Турци су панично бежали у други прихватни шанца оставивши неколико својих мртвих и

„један велики бакрач пун меда, кога су опљачкали у Буковику“. У гоњењу Турака из другог шанца, низ падине Чука, погинуо је прекаљени комита Илија Поповић - Беранац погођен куршумом „по сред чела“. Комити су га са Чука пренели и оставили у буковичкој цркви да га мештани касније сахране. Посаде турских шанчева на буковичким висовима повукле су се у село Урсуне преко „Клисуре“ испод Својића кућа.

Српским јединицама на Јавору, 6 октобра придружио се и стари прота Милан Ђурић који је на том истом месту ратовао и 1876. Сутрадан, 7 октобра војницима Четвртог пешадијског пука II позива одржао је ватрен патриотски говор пред полазак у борбу, а исте вечери српска војска је освојила добро утврђену „Кршлу“ (касарну) на Калипољу. Аскери са Калипоља повукли су се ка Сјеници и ка Урсулама где су очекивали тобожњу одсудну битку. Протеривањем турских војника и башибозлука преко Увца, села Буковик, Љепојевићи, Тисовица, Штитково, Дебеља, Божетићи и Трудово су коначно ослобођени турскога ропства и у њима је почео нови живот. Прота Ђурић је у своме дневнику записао да је 8 октобра отишао у Штитково ради постављања нових сеоских кметова. Сутрадан, 9 октобра, са попом Чедом Чакаревићем обишао је касарну на Калипољу и цркву у Буковику где је нашао тело комите Илије Поповића те га је поп Чедо опојао а сељаци сахранили крај цркве. Тог дана он бележи да један српски батаљон води упорну борбу на Урсулама и да има 16 рањеника. Била је то борба коју су водиле комити и устаници из прекоувачких села уз помоћ пристиглог Другог батаљона Четвртог пешадијског пука „Стеван Немања“ II позива, који је имао задатак да продире правцем Божетићи - Урсуне - Љешница - Сјеница. После снажног отпора, Турци су разбијени и потиснути ка Сјеници. По једној верзији, Турци су, у повлачењу, спалили село Урсуне како Србима неби оставили ништа корисно. То тврди и аутор „Записа једног четника“, кад каже да су комити сутрадан, после битке, ушли у спаљено село. Међутим, по сећањима мештана села Буковика, Урсуне уопште нису спаљене нити неко друго село у околини, изузев једне куће Шабовића на Калипољу. По предању, њу је запалио један комита из села Тисовице због чега га је командант Јаворске бригаде хтео стрељати, држећи се прогласа краља Петра I да се муслиманима неће дирати у образ, светиње и имовину. Живот му је спасао комита Миле Новковић, који се кретао уз Миливоја Анђелковића Кајафу, молећи да му опрости, речима: „Зар ћемо сад кад је коначно дошла слобода пролити српску крв због једне запаљене муслиманске куће а они нас убијају и пале већ пет стотина година, па ни један од њихове власти не пострада због тога?“.

Напредовање српске војске и комита из прекоувачких села настављено је ка Сјеници где су се водиле борбе до 11. октобра када је Сјеница коначно предата од делегације сјеничких «Турака». Милу Новковићу, који је у Сјеници био хапшен и суђен на 101 годину робије због покушаја атентата на Мустај пашу Ђатовића, коначно се испунио сан да уђе у њу на челу ослободилачке војске. Још на Јавору га је пуковник Анђелковић позвао да му буде од помоћи обзиром да је добро познавао пределе, путеве и људе. Кад је делегација сјеничана изашла у сретање српској војсци са белим барјаком, рекли су Анђелковићу да се предају „војводи“. Анђелковић је показао на Мила рекавши: „Ево вам војводе“. Тако бели барјак уместо Анђелковића први у руке узме Миле Новковић. Из пашиног конака је узео само две ствари: пашин чибук и гвоздени војнички кревет, однео их у Љепојевиће и наместио у „Кули Кучевића“ коју је заузео за своју породицу а касније поставио мермерну плочу изнад улазних врата са натписом „Бијела вила Новковића Мила“. Пашин чибук се и данас чува у породици његовог праука који је за успомену на славног претка, понео његово име. Остварио се и сан комите Ђорђа - Дода Копуновића из Буковика, да слободно прошега Сјеницом. Могао је да се свети за брата Вука, младића од 17 година убијеног премлаћивањем у очевој воденици, или за глобу што је у Сјеницу ушао јашући свога коња натовареног цаковима брашна које је хтео продати и измирити дуг агама Поповићима из Божетића а „душевни“ Турци му је наплатили „што мучи јадну животињу“. Задовољио се тиме што је у муслиманским кућама, с пушком преко колена, као некада аге, наређивао женама: „Пеци, була, цицвару“. Никоме од њих није падало на ум проливање недужне крви, или наношење срамоте, као што је то Турцима било у „адету“.

У рату 1912. на подручју Рашке области нико од домаћих комита и добровољаца није погинуо изузев Илије Поповића - Беранца, који и није био родом са ових простора. Међутим, другачије судбине су били комити који су ратовали на Косову и Метохији. У првој борби, пре објаве рата, при прелазу у Метохију, на граничној караули Мердаре, погинуо је буковичанин Ђорђе Матовић, а нешто касније, негде у Метохији, комити Дилпарић Драгојле и Обућина Раде. Тела им никада нису пронађена нити пренета у родно село, а у њиховим фамилијама се и данас приповеда да су живи изгорели у једној арнаутској кули, не пристајући да се предају Турцима. Њихова имена данас су уписана у спомен списак цркве Св. Арханђела Гаврила и Михаила у Буковику на вечни спомен и подсећање потомака на јуначке претке.

Бошко Б. Којуновић

Вукота Војиновић

ЗАУЗЕЋЕ САНЦАКА

– Из бележака једног четника –

Глас о мобилизацији српске војске затекао ме је у Београду где сам био на студијама. Како је био силан тај глас, који је наговештавао да ће и мојој браћи у Старој Србији синуги слобода, које и мене топло греје у слободној Краљевини. У Хотел „Паризу“ нађох старог и уваженог проту г. Милана Ђурића. Он беше сав срећан; на лицу му се озараваше младићна свежина. Ја му рекох да сам готов да пођем у помоћ својој браћи. Прота ми благо, смећећи се, рече:

– Вукота, причекај мало док се изврши мобилизација војске па ћемо заједно у Санцак, тамо нас браћа зову“.

Нисам у стању исказати силно одушевљење у томе часу, кад видех старину Прота, како му сваки мишић игра од радости и дубоке наде у вечну правду. Обећах му да ћу причекати, али у себи помислих „Морам ја пре тебе, добри Прото“. Одмах после тога отишао сам у Ужице не јављајући о томе ништа Проти.

Тамо нађох своја два друга, који већ беху спремни за полазак. Истога дана је био спреман и IV пук Стевана Немање да отпутује на Јавор. Добротом г. Павла Вујића, професора и резервног поручника, добих и ја ратну спрему. С друговима се придружим војсци и нисам се од ње одвајао до српско-турске границе на Јавору. Истога дана увече стигосмо у Ивањицу у најбољем расположењу. Војска је била одушевљена и весела. Овде нађох Срету Вукосављевића, учитеља из Пријепоља и војводу усташа из Санцака, који је био овде на лечењу од задобивене ране. Рекох му да желим с друговима ступити као четник у његову чету, која је већ оперисала по Санцаку. Он ми одговори: „Хајде право на Јавор, а ето и мене кроз неколико дана, док се мало опоравим“. Сутра дан зором продужили смо заједно с војском пут на Јавор. Војска са својим официрима била је веома расположена, те нико није ни осећао умор од пута по врло рђавом времену. Увече тога дана били смо на српско-турској граници. Ту се војска улогорила и чекала час кад ће њен врховни командант Њ. В. Краљ Србије Петар I издати заповест да пође у свети бој за народ свој. Војводин долазак очекивао сам с највећим нестрпљењем.

Овде нам дођоше још неколико нових другова, студенти из Србије и Сан-

цака. Било нас је свега десетак. Сви смо с највећим нестрпљењем очекивали војводин долазак. У суботу 29. септембра испуни нам се и та жеља. Долазак војводин све нас је јако обрадовао те се сви скуписмо око њега, сваки је имао понешто да га пита. Он нам саопшти да будемо потпуно спремни, јер ћемо одмах прећи границу. Нашој радости није било краја. Скоро целу ноћ провели смо у ћеретању чекајући расвитак дана. Рано изјутра војвода нас је затекао све спремне па нас онда упозна са старим четником Илијом Поповићем из Берана. Око подне већ смо били у Новопазарском санцаку на караули Дебелом Брду. Тек што смо сели да се мало одморимо чусмо плотуне пушака, који су долазили с леве

Група комита пред 1912. С лева на десно: Раде Кијановић Крњо из Камене Горе, Сретен Вукосављевић из Пријепоља - комитски војвода, Раде Обућина-Кентић из Божетића и Јеврем Млађеновић из Бистрице

стране од нас. Стари четник Илија већ је био на свом послу. Узе пушку и оде мало напред. Затим се врати и извести нас, да су турски кордуни, који су се раније повукли с овога места од четника, напали на село Тисовицу. Војвода одмах нареди полазак ка селу у распоређеном стрелачком строју.

После једног сата трчећи изађосмо на једно брдо више Тисовице. Војвода нареди, да се одатле пуца плотунима преко села, да би дали Турцима на знање да смо и ми ту. После ове прве ватре Турци напустише село и повукоше се ка Калипољу. Ми се полако спустисмо у село и заноћисмо код виђеног сељака Радоја Чкоња.

Бој на Чукама

Пред саму зору стража нас извести, да се чују плотуни турских пушака у селу Буковику испод самих Чука Калипоља. Одмах се упутисмо тамо. На путу

нас извести један сељак, како су Турци из Урсула и Кладнице напали на Буковик; пале и пљачкају српске куће. Наши тамошњи сељаци с једном четом устаника храбро су се бранили од ових познатих зликоваца, али навала Турака била је велика, те су их Турци пре нашег доласка потисли и заузели буковичаку мџлу и цркву, коју су потпуно искварили. Војвода с десетак четника упути се иза огранка једног брега, који граничи Буковик с јужне стране да би напао Турске с леђа. Ми остали остадосмо да бранимо његов прелаз од Турака. Чим је војвода стигао на брег, поче нападати плотунима на Турке с леђа, а ми смо их били с бока. Турци изненађени овим вој-

водним нападом почеше се повлачити ка Чукама, где су имали два шанца. Сад смо ми могли наступати једном косом према шанцу, јер је војвода био на таквом положају да је гађао право у шанца и бранио нам наступање.

Наступање је било веома тешко због унакрсне ватре од Турака и наших али ипак успешно. Турци се морадоше и одатле повући преко кршевите висоравни Чука другом шанцу, који је био на самој падини те висоравни.

На левој страни ових положаја налазила се друга чета на вису Јастребцу, те је с бока обасула Турке ватром при повлачењу. Ми смо већ били на

рову шанца. Моменат је био свечан кад забрујаше звуци народне химне „Боже правде...“ У шанцу нађосмо неколико мртвих Турака и један велики бакрач меда, кога су Турци опљачкали у Буковику. Били смо гладни те нам то добро дође да се поткрепимо. Али стари четник Илија Поповић није губио време. Он је почео одмах наступати ка другом шанцу те смо и ми њему следовали. На једном Турци почеше искапати из шанца и повлачити се. Сви смо се питали: „Шта то би!“ Доцније нам је било све јасно. Турци су били изненађени нашим страшним дејством и одмах су почели искапати и напуштати шанца, али племенито и храбро срце Илијино престало је куцати за увек. Непријатрелско тане погодило га је по сред чела. Својом херојском смрћу оставио је вечан спомен међу својом браћом за чију је слободу и свој живот жртвовао.

Војвода са својима узео је од Турака један брег југоисточне од нас бранећи XXVI

наш положај од Урсулана, који су се налазили на вису Урсула, десно од њега. Турци с Чука бежали су безобзирце преко једне мале удољине ка Калипољу. У то време нам је дошло 5-6 четника од војводе у помоћ и отпочесмо их тући брзом палбом, да им онемогућимо даље бежање, те су се морали склонити у једну вртачу, која није била удаљена од ланца више од 150 метара. Из те вртаче почеше један по један да беже Калипољу, али сваки нам је давао мету, те смо их тукли као зечева.

Смркавало се, Турци се не чуше, војвода јави да се повучемо с тих положаја у Буковик на преноћиште. Са собом понесмо и тело покојног Илије и остависмо га у буковичкој цркви, у намери да га доцније саранимо. У тој бици сем Илије, погинула су с наше стране и три сељака из села Буковика. Турски губници били су несравњено већи. По причању самих Туракла погинуло их је тога дана око тридесет, рањених је било врло много. То је била прва борба мога четовања. Успех њен охрабрио ме је и дао ми више полета за нове битке.

Сутра дан зором по наређењу војводином кренули смо се, једни на Чекеревину, а други на Градину, који су положаји доминирали Калипољу. На повим положајима задржали смо се четири дана од 2. до 6. октобра, бранећи село и непрестано пушкарајући се с Турцима, јер су они преко ноћи поново заузели Чуке. Изјутра 6. октобра био сам с још једним четником одређен на Увац, да обиђемо страже. Нисмо били далеко одмакли кад чусмо јаку пуцњаву наших на Чекеревини. Помислих да су опет Турци напали на село па их наши приметили. Одмах се вратимо, али нам рекоше да је војвода добио извешће од команданта Јаворске бригаде, да је објављен рат Турској, те они у част тога праве шенлук. Нас двојица се поново вратимо стражи. Пошто смо их обишли јавимо им објаву рата.

Одједанпут петвековни робови дигосе поносно главу. „*Живео Краљ! Живела српска војска!*“ заори се из свију грла. Радости и клицању није било краја. Кад о том известише једног чичу, виде смо га како отрча кући. Одмах се затим врати носећи једну кошницу пуну меда. Ми га поздрависмо с „Добро јутро, чича!“

- Добра вам срећа, драга браћо, одговори он, па тресну ону кошницу о земљу.

- „Шта то уради?“

- Море, кад су ми Турци долазили и бирали најбоље за себе, можете и ви ову појести, узвикну чича сав цептећи од узбуђења и радости. По подне се вратимо четири и ту затекосмо капетана Јездића, који већ беше са својом четом упао у Санцак и требао да нападне на Калипоље.

Борба на Урсулама

У договору с војводом капетан Јездић посео је са својом четом вис Градину, а ми 7. октобра изјутра пођемо на Урсуле, где су се Турци били јако ушанчили. Урсуле су планински повијарац, благо се спушта у долину, кроз коју тече река Кладница, која их раздваја од Градине. Војвода је узео са собом око педесет сељака из околних села: Буковика, Тисовице и Дебеље. Наш прелаз преко реке Кладнице бранио је капетан Јездић с Градине. Тако заштићени ухватили смо један гребен у Урсуле и отпочели битку. Пошто смо на том месту били добро сигурани, војвода нареди да ја, Цемовић и Борисављевић са још 20 сељака пређемо једну долину и ударимо на Турке с леђа. Чим смо пошли преко те долине, Турци су сву ватру окренули на нас да нам спрече пут, али смо ми ипак срећно прешли преко ње. Сада су Турци неколико пута покушавали да нас потисну са положаја, али им то није испало за руком. Борба је трајала целог дана, јер су и Турци били распоређени на врло погодним положајима. Око 4 сата по подне чула се потпула грмљавина наших српских топова са Јавора. Тамо је наша војска наступала ка Калипољу. После тога осећаше се све слабији отпор од Турака. То нас окуражи и почесмо нападати све јаче. Увече се Турци почеше нагло повлачити палећи све на шта су наишли. Одатле су бежали пут Сјенице, где се налазила турска војска с артиљеријом. Сутра дан на место богатог турског села Урсула, стајаше још само згариште сагорених кућа.

* *Балкански рай у слици и речи*, Београд, бр. 5 (17. фебруар), 1913, стр. 79; бр. 6 (24. фебруар) стр. 92-93. Приредио и ауторство разрешио Добрило Аранитовић.

БОЈЕВИ ОКО НОВОГ ПАЗАРА*

Београдски „Балкан“ доноси овај извештај:
„На брзу руку хитам да вас обавестим о заузећу Новог Пазара, а по причању једног учесника у борби. Ево шта он вели: Још од наше границе ступили смо у борбу. Турци су одступали чим би наша артиљеријска ватра постала живља. Густа магла онемогућавала је често гађање, и доводила нас до борбе прса у прса. Наши војници су лудо јуришали, тако, да су Турци у паничном страху одступали, остављајући многобројне мртве, на које смо на сваком кораку наилазили. Само ја сам видео бар две стотине лешева до Новог Пазара. Колико их је пак остало на граници, у рушевинама караула, које је наша артиљерија са земљом сравнила, то би могли знати они, који су туда пролазили.

Пред Новим Пазаром имали смо највеће муке. Ту је била грозна битка. Нови Пазар има седам утврђења, четири напред, три са стране Новог Пазара. Морали смо једно по једно освајати и то стопу по стопу. Наша војска чинила је чуда од јунаштва, а наша артиљерија сипала је пљусак граната на утврђења.

Морам признати, да су Арнаути и Турци жилав и јогунаст народ. Ми смо јуришавали на утврђења, они су нас дочекивали на 200-300 метара, а потом одступали. Али кад бисмо ми ушли у утврђења имали бисмо шта видети: гомиле мртвих људи, један преко другог набацани лежали су ту, где су се живи борили. Штавише, Арнаути су лешеве употребљавали за заклон.

Дванаест пуних часова јуче, од 4 сата изјутра до 1 по подне наша артиљерија је бомбардовала утврђења. Тек у 2 часа били смо готови и потпуни господари вароши. Наши губици су сразмерно мали, али понављам Вам, турски су страховити, ужасни. О томе боље да и не говоримо. Свих седам утврђења сравњена су са земљом. Што су Турци бранили упорно Нови Пазар, и како веле са неких 50 000 људи, није никако чудо, јер је то једна најглавнија тачка у Новопазарском Санцаку.

А како се наша војска борила? Упитао сам га.

- Ја сад осећам ужас, тамо нисам. Обузело ме, а тако извесно и све остале, неко лудо одушевљење. Пуцамо, јуримо и не чекајући команду, не осврћући се што тек неки изостане или падне. Док прву ватру не издржасмо беше тешко. А сад... Ако их само официри пусте ја не знам шта ће бити. Не могу ни сам себи да објасним шта је ово. Знам да смо ми храбар народ, знам да је код нас за нож го ухватити ништа, али ово је нешто необјашњиво. Официри вичу да се стане, трубе пиште, нико то не чује од силне грмљавине. Сваки граби напред и гледа да се што пре сврши са заузимањем положаја, као да нас ту очекује Бог зна какав ручак.

- Је ли колико погинуло?

- То не бих знао колико, али рањено је доста, многи су рањени камењем, отпацама при удару зрна. Али ти сви продужују напред. У Новом Пазару су нас дочекали у правом смислу братски, и изгледа ми као да су се спремали да нас дочекају“.

* *Илустрована рајтна хроника*, Нови Сад, 1912. Приредио Добрило Аранитовић

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПРИЈЕПОЉА¹

Поводом 20-це ослобођења Пријепоља од Турака, која је свечано прослављена на Петковицу ове године, желео бих да освежим успомене на тај радосни догађај, који ми савременици никада нећемо, нити можемо заборавити. Ове успомене потребно је освежити нарочито данас у ове тешке дане.

Од објаве рата Србије Турској ми Срби у Санцаку живели смо у вечитом страху кад ће над нама бити извршен покољ. међутим, захваљујући трезвеним Муслиманима никоме од нас се није ништа догодило.

Тих дана највећи део времена проводили смо код куће. У чаршију смо излазили само толико да се види да смо ту. О догађајима на војишту нисмо ништа знали. Видели смо да долазе у Пријепоље турске породице са црногорске границе, по чему смо судили да Црногорци напредују. Предосећали смо и надали се да тако дуго, вековима очекивано ослобођење више није далеко.

Као и свако вече тих дана и уочи Петковице, мисмо сви у кући легли у осам сати. Још нисмо заспали кад је неко испод прозора моје куће почео да ме зове. Хтео сам изаћи на прозор да видим ко је, али ми мајка не даде, бојећи се да ме ко не убије. И нити се знало кад је пре отишла да види ко зове, нити кад се вратила нама у другу собу. Још са врата викнула је из свег гласа;

- Устајте, долази Србија!

Као наелектрисани ми смо сви поскакали из постеље и почели се облачити, а мајка је одмах пред иконом Св. Ђорђа запалила кандило. Рекла ми је да ме зове Хусејин-бег Хашимбеговић да дођем у Беледијански хан, јер је српска војска дошла на Кашан. Обукао сам се и отишао у хан који је био преко пута моје куће, а који је тада држао покојни Симо Богдановић. У хану сам нашао Хусејин-бега и Сима који кад ме је угледао повика: "Христос воскрес! Сретна нам слобода!" Ту се изгрлисмо и један другом честитасмо слободу. Хусејин-бег, коме смо дали да пије колико хоће, исприча нам да је те вечери дошло писмо Мурат-бегу Хашимбеговићу и другим угледним Муслиманима од проте Милана Ђурића у коме их у име команданта Јаворске бригаде позива да предају Пријепоље без отпора, обећавајући мирном грађанству сваку заштиту. Муслиман са Кашана је донео писмо и чекао на одговор. Одмах по пријему писма Мурат-бег је позвао угледније Муслимане у хуђумет, где су

се саветовали и донели одлуку да варош предају без отпора о чему су одмах известили проту Ђурића. Овај радостан глас брзо се пронео кроз град. Нестало је Турака са улица куда су наоружани крстарили и дању и ноћу, а наши су почели да се скупљају и веселе по улицама и кућама. Кајмакам, кадија и други турски цивилни и војни чиновници још у току ноћи побегли су коњима за Пљевља.

цима је био веома дирљив. Ми смо били ганути до суза, а многи су плакали. Поздравили смо их:

- Помози Бог јунаци. Добро нам дошли.

- Бог вам помого. Добро вас нашли! - одговорили су нам громко. Затим су настали френетични узвици: Живели наши ослободиоци! Живео краљ! Живела српска војска! Ти моменти среће и узбуђења остаће трајно у нашим сећа-

Пук. Миливоје Анђелковић Кајафа, командант Јаворске бригаде улази у Пријепоље, октобар 1912. год

Сутрадан на Петковицу освануо је диван, ведар дан. Још од ране зоре сав наш живаљ обучен у свечано рухо био је на ногама. Многи нису спавали целу ноћ. Једва су чекали да виде ослободилачку српску војску. Турци су се ретко виђали. Ми смо се организовали на одржавању реда, док војска не дође. Прикупљали смо оружје од Турака, јер су га сами предавали. Одлучили смо да једна група млађих људи пође на коњима у сретање ослободиоцима. И док смо се договарали пред општину је стигао на коњу мајор Илија Радивојевић са два коњаника. Било је тек 9 часова, пре подне. Њихов изненадни долазак тако рано изазвао је буру одушевљења. Они су се задржали свега пар минута па су се одмах вратили натраг. За њима је у сусрет војсци кренула повећа група грађана. Војска је ишла од Сјенице. На три километра од Пријепоља срели смо чету пешадије пред којом је ишао са суканом сабљом поручник др Драгиша Ђурић, син проте Ђурића. Позади чете на коњу је јахао командир, капетан Зарија Ђоковић. Сусрет са ослободио-

њима. Пошто је чета наставила за Пријепоље, а ми смо желели да дочекамо и осталу војску, као и штаб бригаде, ван вароши, то смо продужили до Бјелобаба, одакле се гро војске свију родова спуштао ка Пријепољу. У граду је војску дочекало све грађанство, без разлике пола и године старости. Све је било пијано од среће и задовољства што смо дочекали да се оствари оно што су вековима наши преци очекивали. Грљењу и љубљењу није било краја. Војска је била чашћена тако како само наш народ уме да почаста своје драге госте. Небројено венаца и букета од хризантема и другог јесењег цвећа добили су официри и војници од девојака и госпођа, а велики мост на Лиму куда је цела Јаворска бригада прешла, био је сав посут цвећем тако да се патос уопште није видео.

Командант бригаде Миливоје Анђелковић са штабом и целом бригадом продужио је одмах за Пљевља, а у Пријепољу је остао четврти прекобројни пук другог позива.

Дико Зиндовић

1 Сјећања Дика Зиндовића, објављена у предратном "Санцак"-у, 1932. године

Милка Бајић Подерегин

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПЉЕВАЉА

(Одломак из романа)*

Пред зору се зачуше кораца на сокаку. Јелка се у чарапама прикраде авлијским вратима и поче вилити кроз рупе од чворова на канатама. Прислушкивала је. Чули су се гласови, али су били нејасни, губили се. Причекала је мало. Неки човјек је прошао с друге стране сокака, није га могла видјети, али је чула да је мушки глас рекао: „Ушла у Пријепоље србијанска војска и упутила се Пљевљима“. Она утрча у кућу ван себе од радости. „Устајте сви! Долази слобода, фала милостивом Богу, долази српска војска!“

Сви поскакаше и почеше се љубити, само Ђана бризну у плач.

„Мој Раде неће доћи. Сад знам да је погинуо, да је жив поручио би он мени па макар по тици“.

Јелка је одведе у страну. „Како да ти поручи кад се нико из села није усудио слазити? А ко зна ће је он у Црној Гори? Немој тако, јадо моја, чека се овај дан пет стотина година“. Окрену се осталима и рече узбуђено: „Ајдете да се све распреди и уреди. Сад ће народ нагнати једни другима на честитање“.

Уто се зачу лупање на авлијским вратима и она брзо сиђе да их отвори. Пред њом је стајао задихан младић, сав у зноју.

„Добро ми дошо са аирли абером“, поздрави га Јелка. „Сигурно објављујеш долазак наше војске, нек су јој сретни пут“.

„Јес, дошо сам јавити да ће дочек бити под Трлицом. Нек сви изиђу, нарочито млађи свијет, ђаци и сва дјеца“.

„Причекај да ти дам муштулук и да те заштитим цвијећем“.

„Немам кад“, насмија се он и оде да јавља од врата до врата.

Јелка и њене кћери пожурише да се свечано обуку, па почеше спремати Милену и Ђанине дјевојчице да и оне изиђу на дочек војске. Једино је Ђана још увијек плакала. Кад угледа дјецу да су пошла са Миленом, она покуша да их задржи: „Моје неће ићи, њима је отац погинуо“.

Јелка се наљути. „Не расплакуј дјецу, кумим те Богом. Немој да слутиш кад не знаш сигурно да је погинуо. Ако бидне истина, имаћете вакта за плакање и ти и оне. Не цвијели данашњи дан, не квари радост другима“. Оте јој се уздах и помисли: „Камо среће да је мој чоек у овом рату погинуо, него да се нако мучи“. Понесена радосним вијестима, тога јутра је отишла у његову собу и рекла му: „Устај, Јанко, дошла

нам слобода! Ти си желио и ево дочекао си“, а он је само ћутао. Од сјећања на тај призор сузе јој навријеше на очи, али се уздржа да не заплаче, па се обрати Ђани блажим гласом: „Кажем ти да се смириш и надаш. Могла би се обући и отићи са свијетом, биће ти лакше. Да ми није Јанко наки, и ја бик отишла. Погледај кроз прозор, кренуло је све, и старо и младо. Ајде и ти, бона не била, па шта ти Бог да“.

Одасвуд су стизали радосни гласови и пјесме. Дан је био сунчан, топао, јесење благ. Јелка пође из собе у собу и широм отвори све прозоре да би са сунцем ушла и нова срећа и нова нафака. Поно-

Црногорска војска у маршу

во је обузе неодољиво осјећање наде и радости које је само у младости осјетила. Понављала је у себи: „Сад мора доћи Нико, и све ће бити добро. Бог ће дати да ми се Јанко ускоро излијечи. Неће више бити ни страховања, а ни море“.

*

Милену је са својим сестричинама Магдом и Добрилом пошла на сокак. Авлијска врата су била широм отворена. Народ је улазио у њихов цвијетњак, газио рунделе и брао цвијеће у нарамцима, па се чудила како то мајка дозвољава, не грди их, него се смеје и више с прозора: „Са срећом и добријем часом!“

Кад је изашла на сокак, запањила се. Никад до тада није видјела толико свијета, такву гужву. Довикивало се, трчало, грлило се и љубило у заносу. Поред ње је пузао један старац коме су ноге биле одузете, а он их вукао за собом ослањајући се на штаке. С времена на вријеме се заустављао, крстио, љубио земљу и стално понављао: „Фала ти, Боже, што сам дочекао овај дан“. Плакао је од радости и пузећи наставио да се спушта низ камење Дубура.

У тој вреви и гунгули Милену није могла да се снађе и да се одлучи куда да крене са својим сестричинама пошто нису знале ни шта је Трлица, ни гдје се налази. Најзад се упутише према бара-

кама за свијетом који је тамо ишао. Кад су стигли до пекара наставише поред Турског гробља у правцу Јалије. Наједном неко повика: „Ево иг!“ Све се поче склањати преко јарка уз ограду гробља. Уто се зачу топот коњских копита. Галопом је јахало педесетак коњаника одјевених у мрко сукно, с реденицима укрштеним преко прса и с пушкама о рамену. На глави су им биле црногорске капе. Први пред њима је носио тробојну заставу.

Народ поче клицати: „Живљели јунаци! Живљели ослободиоци!“

Они су им весело отпоздављали: „Сретна вам слобода, браћо!“ и прохујали као вјетар.

Свијет је задивљено гледао за њима. Неко рече: „Ја виђок попа Рада са Илина брда“.

„И ја сам га позна“, додаде други. „Па тамо има и нашије сељака с друге стране“.

„Јес, они су пребјегли црногорским устаницима. Ово су онда устаници! Алал им вјера, први уђоше“.

„Можда ће одма за њима црногорска војска, може стићи прије србијанске. Њима је ближе, они ће пречицама преко врлети, а Србијанци иду у маршу“.

„Нека су им сретни пут и једнијем и другијем“.

Тек сад народ потпуно схвати стварност дана, сваког још силније обузе радост и захвати талас узбуђења и журбе. (...)

Све живо потрча ка Чаршији. Из сваке куће, из сваког сокака и сокачића извирало је свијет и сливао се у једну масу која се поче ваљати као широка ријека кроз Чаршију, према Вароши и Трлици. Зауставише се код Гасане и почеше распоређивати са обје стране пута. Напријед су стајали ђаци, учитељи и професори, а поред њих дјевојке, све у бијело одјевене, са великим букетима цвијећа у рукама. С друге стране српски и турски представници града, до њих попови с камилавкама и хоце с чалмама. Иза уређеног шпалира, народ прекрио њиве и ливаде с једне стране, а с друге се успео уз стрмине Трлице (...).

Наједном се иза окуке појави сива трака војника. Све се ускомеша, поче се викати, клицати, заори се пјесма, поремети се шпалир. Учитељи и редари почеше да грде и једва успјеше да поново успоставе ред. Милену није могла одвојити очи од сиве масе која је текла низ цесту, док су иза окуке стално навирали нови одреди и стварали нову траку. Кад

су се приближили могли су се разабрати војници појединачно.

Све полуди од среће. Људи почеше љубити једни друге, бацати капе увис, многи заплакаше од радости, пјесме се помијешаше. „Радо иде Србин у војнике“ заори се с једне стране пута, а с друге „У ранама на бојишту“. Милена је знала прву пјесму, па је и она почела пјевати, дерати се из свега гласа као да ће тиме изразити све узбуђење које је осјећала, ту неизмјерну радост, одушевљење. На све стране летјело је цвијеће којим су засипали војнике, као да је небо сручило цвјетну кишу. Орило се: „Живљела српска војска! Живио краљ Петар!“

Кад се стопише са умором, магом, официри сиђоше с коња и почеше се љубити с учитељима и представницима града у првим редовима. Дјевојке притрчаше њиховим коњима да их заштите цвијећем и помилују им вратове. Милена угледа старца којег је већ видјела пред својом кућом како сада пуже по ивици цесте, склања се да га коњи не згазе, диже руке према војницима и благосиља их. Занос среће преплавио је цијели народ. Једино се на лицима војника није промијенила ниједна црта. Зној им се сливао низ озбиљна лица, опањена сунцем и посута бијелом прашином. Марширали су по неколико у реду, прави, под пуном ратном опремом, са ранчевима на леђима и с пушкама о рамену. О бок им је била објешена кратка лопата. Бат њихових цокула одјекивао је по каменом путу и Милени се чинило да одјекује у њеним грудима. Крену и народ поред војске. Милена се помијеша са свијетом и несвјесно поче и сама марширати по ритму добоша. У ушима јој је брујало од пјесме, од клицања, од бубњева. Била је као опијена од неке до тад недоживљене и свеопште радости. Ишло се низ Чаршију, па Јалијом, те иза Турског гробља до Пекара. Ту је народу речено да се врати, а војска је наставила према Богишеву.

Милена је са осталом дјецом кренула за војском. У подножју Богишевца дадоше војницима „вољно“. Они се зауставише, поскидаше пушке и сложише их у купе, поскидаше ранчеве с леђа и спустише на земљу, отпасаше и кратке лопате, па сједоше на траву, уморни. Тада неко рече да се на врху Богишевца већ улогорила црногорска војска. Сва дјеца и Милена са њима кренуше да их виде. Успут наиђоше на групу црногорских војника и официра који су се спуштали према србијанској војсци. И они су на себи имали сиве униформе, али су им капе биле црногорске, од истог сукна. На официрским капама су сијали метални грбови са орлом крсташем.

* Одломак из романа *Свиџање*. Београд, Југославијапублик, 1987, стр. 234-238.

Приредио: Добрило Аранитовић

КАКО СЕ ПРЕДАО ПРИБОЈ

- Успомене једног четника -

Када је наша победоносна војска заузела Пријепоље и Пљевља наш војвода Сретен Вукосављевић доби наредбу да распусти своју чету. Кад нас је војвода о томе известио свима нам би жао што ћемо се растати. Неколико четника је тог истог дана отпутовало својим кућама а ми остали остадосмо да преноћимо још једну ноћ у Пријепољу, па и ми сутра морамо да идемо својим кућама. Сутрадан се купимо у једној кафаници да проведемо заједно још неколико другарских часова. Ускоро дође и војвода. Сви скочисмо на ноге, а војвода нам рече:

- Сад добих нову наредбу да се кренемо низ Лим, него да сте одмах сви спремни за полазак.

Дотле напуштена чела четника за један секунд се разведрише. Били смо одмах спремни и кренусмо се низ Лим. Путовали смо полако и опрезно јер је Прибој био у турским рукама, а Турци из околних села били су сви добро наоружани. Кад смо били низ Бистрицу сретосмо једну турску девојчицу која чуваше говеда. Чим нас угледа поче да бежи и плаче. Војвода је зовну, даде јој нешто ситних новаца и рече јој да се не плаши, јер ми не кољемо децу. Сирото дете ућутало је, али нас је гледало уплашено. Одатле продужисмо пут и око 10 сати ноћу стигосмо у манастир Бању. Ту преноћимо и добро се одморимо благодарећи усрдном дочеку старешине манастира Бање оца Теодосија Призренца и његовог братства. Изјутра рано донесе један сељак писмо војводи. Пошто га прочита војвода се мало уозбиљи па нареди да се одмах крене даље. Свима нам беше жао што остависмо добар доручак кога калуђери спремају, али на једно војводино „Напред“ сви смо га одмах прежалили. Из Бање војвода поведе неког механцију Пају. Кад стигосмо на вис Јармовац близу Прибоја војвода нас запита:

- Ко ме је најжалије да да своју брзометку овоме Паји?

- Ја своју пушку не бих дао ни своме оцу док сам жив! - упаде му у реч четник Влада Борисављевић.

- Е то сам и чекао, баш ћеш ти да даш своју - па узме пушку од Владе и даде је Паји, а Пајину стару кокинку даде Влади.

Влада беше као убијен, а ми смо му се сви смејали што се истрчавао. Затим војвода предаде управу над четом Никодиму Цемовићу, правнику, и нареди му да се одатле чета не сме никуд удаљавати нити сме нападати на варош у случају ако нас тројицу Турци нападну.

Мени је заповедио те сам скинуо капут, а обукао војничку блузу и тада смо се нас тројица поздравили са дружином и пошли право у Прибој. Наши другови су били запрепашћени и многоме се засијала суза у оку. Веровали су да ћемо обојица погинути јер су знали да се Прибој још није предао.

Идући путем ја сам премишљао како ће све ово испасти. Био сам више него сигуран да ће нас Турци напасти чим уђемо у варош. У памети сам пратио разне комбинације, да ли ће покушати да нас ухвате живе или ће нас убити из заседе. Највише сам се плашио да нас не убију иза каквог ћошка кад наиђемо кроз варош, али сам се надао да ме неће баш први куршум погодити у главу, те бих у том случају могао бар један метак испалити и бацити бомбу, да се заменим. Поред свега тога ја сам сматрао за особиту част што ме је војвода повео са собом и почех да певам и да се шалим с Пајом, који је стално ћутао. У почетку је трпео, а после се почео да љути на мене, али кад му војвода рече да ја исто тако певам и за време најжешће борбе са Турцима, он се одобровољи и даде ми једну цигару да запалим. Било ми је загонетно зашто војвода води са собом Пају кад не зна ни да рукује са брзометком нити да баца бомбу. Тек доцније ми би све јасно. Кад смо стигли пред саму варош војвода нам саопшти:

- Ми ћемо сад право у Прибој. Ја ћу се Турцима представити као грађанин из Пријепоља и рећи ћу им да долазим у нарочитој мисији од команданта Јаворске бригаде.

Мени па рече:

- Ти ћеш бити војник кога ми је командант дао ради сигурности а Пају познају сви Турци као доброг и исправног царског човека. У случају да нас Турци нападну пуцајте одмах а бомба нека ти је спремна.

У варош смо ушли у потпуној ратној спремности. Доцније ми је један Србин из Прибоја причао о нашем уласку у њихов град ово:

- Био сам пред својим дућаном. Слушајно се окренем десно и на велико запрепашћење угледах сокаком у турској мали три наоружана човека, два грађанина и у средини један војник. Кад приђох ближе познадох механцију Пају. Испрсио се, али у лицу пребледео као крпа. Ишли су право кроз варош гледајући само напред. Прођоше поред мене и не погледаше ме. Осташ стојећи пред дућаном као прикован, гледајући за њима, а и Турци где се који задесио у

том моменту остадоше као окамењени од чуда.

Упутили смо се право ућумату. Ту нађосмо једног полицајца коме војвода нареди да позове мудира. После неколико минута дође мудир и поздрави се с Пајом и војводом. Ја сам га поздравио војнички. Затим војвода оде с мудиром у ућумат, ја остадох на капији с једним полицајцем. Турци као да се прибраше од чуда и почеше се скупљати у омање гомилице. Једна таква гомилица Турака упути се право у ућумат. Ја им рекох да није слободно унутар улазити нашто ме они погледаше попреко и вратише се. Ускоро се и ови вратише из ућумата те сви одосмо у хотел „Прибој“. Ту смо ручали заједно с мудиром, наравно држећи пушке преко крила. Војвода је за дуго разговарао нешто с мудиром, а Паја је за другим столом уверавао Турке да ће и њима бити много боље под Србијом него што им је било под њиховим султаном, јер ће Србија дође ту нема качака итд. Доцније, кад Турци изађоше, војвода нам рече да ће после подне у 2 сата доћи сви виђенији Турци у ућумат да им он саопшти поздрав од команданта Јаворске бригаде, а нама препоручи да будемо озбиљни. Мало после дође полицајац и позва нас у ућумат. Ја сам кришом отшарафио моју бомбу, да бих је могао одмах бацити међу нас, ако буде потребно.

Кад смо ушли у ућумат било је око 150 Срба и Турака. Међу њима мудир и газда Лексо Борисављевић. Ја и војвода сели смо један до другог крај мудира, а Пајо одмах до врата у ћошак одакле се није ни видео, јер су га Турци опколили и нешто запиткивали. Тада војвода устаде са свог места и рече:

- Браћо Срби и Турци, мене као и овога војника (показујући руком на мене) послао је командант Јаворске бригаде да вас упитам хоћете ли се без боја предати победоносној војсци Краља Петра I или не?

Турци се само згледаше, па један између њих рече дрхтавим гласом:

- Ми ћемо се предати војсци краљевској али комитама нећемо никад, док је један жив.

- И не треба да се предате комитама - додаде војвода, што код мене за мало не изава смеј.

По војводином налогу они у том смислу и написаше писмо команданту и предаће га њему. Сад се Турци почеше жалити војводи на комите како од њих не смеју изаћи из вароши. Ту војвода начини са њима неку врсту уговора по коме је сваком слободно изаћи ван вароши на своје имање, али без оружја, а исто тако је слободно и Србима силазити у варош.

За то време чула се око ућумата нека галама. Како сам с војводом био

близу прозора ја видех једну гомилу Турака. Један од њих је држао брзометку у рукама, а други су покушавали да му је отму. Кришом сам мунуо војводу да му то ставим до знања, а своју бомбу која ми је била у џепу на блузи још сам више извадио и чврсто држао у једној руци, а у другој шраф тако да сам је за један секунд могао бацити међу нас.

Тада газда Лексо рече:

- Ви Турци нисте никакви људи, овде сте на вјеру довели ове људе у ућумат и жалите им се на комите, а сад оћете на вјеру да их побијете.

Ниједан не рече ни речи, а војвода се правило као да није ништа чуо. Како је овде било Турака из Пријепоља и Пљеваља, како су дошли овима у помоћ па су се хтели вратити својим кућама, то су питали војводу смију ли ићи

данту батаљона со и хлеб у име добродошлице. Клицању: Живео Краљ! Живела војска! није било краја. Интересантно је поменути да су сами Турци обрисали и очистили касарну у коју ће се сместити српска војска. Војска је заноћила у касарни, а нас су примили грађани на конак. Сутрадан сам, сад већ у оделу четника, срео мудира са једним Србином на улици. Пошто их поздравих Србин упита мудира.

- Познајеш ли ти овог младића?

- Вала, чини ми се да сам га неђе виђео - одговори мудир.

Србин му објасни, да сам ја онај војник што сам пре неколико дана долазио с оним грађанином из Пријепоља.

- Па ће му је војничко одијело додаде мудир.

Прибој 1914. године

кућама и шта ће са оружјем. Мудир је предлагао да останем ја као војник српски да примам оружје док дође војска, чему сам се ја много обрадовао, али на то војвода није пристао него је одредио газда Лексу да он прима оружје и издаје цедуљице онима који предаду оружје и да може сваки слободно са том цедуљицом ићи кући. После тога вратили смо се истим путем на Јармовац, задовољни својом мисијом. Наши другови очекивали су нас с нестрпљењем и кад су нас угледали сви су нам потрчали у сусрет те се изљубисмо као да се нисмо видели годину дана.

С Јармовца је војвода послао један део чете преко Лима, други на Увац према босанској граници да чувају села од Турака до доласка војске, а ја сам с војводом отишао на Бању. После четири дана стиже и српска војска опијена славом и победом.

Улазак у Прибој био је свечан. И мало и велико беше изашло да дочека војску. Људи беху обучени у свечано одело а жене, девојке и деца са тробојкама око руку обасипали су нас цвећем. Општинско часништво изнело је кома-

- Море није то војник, већ комита, и онај грађанин то је његов војвода и да је онај Турчин гађао њих онда у ућумату он би бацио бомбу међу нас те бисмо сви погинули, па ми не би било жао нас то што бисмо погинули од Србина.

Турчин се запрепасти од чуда и додаде:

- Да није била бомба, оно жуто што је вирило из џепа?

Ја му одговорих да јесте, а он процеди:

- Комет божији те сви не изгибосмо.

Из Прибоја смо отишли у Нову Варош коју је српска војска заузела на дан раније пред наш долазак. Нова Варош је варошица у једној планинској котлини. Има око 2000 становника и већином су Срби православне вере. По улицама је била маса света која нас је поздрављала. Одушевљење је било неописано и сва је варош била искићена тробојкама. На све стране чула се песма која је означавала дан народнога васкрса.

*Драгиша Јаворац
(Зайис из 1912. године)*

Анонимни аутор

КАКО ЈЕ ЗАУЗЕТА НОВА ВАРОШ

(Преузето из *Полиџике*)

По наредби Врховне Команде, команант IV пука III позива народне војске потпуковник Миљко Поповић са три батаљона и једном позицијском батеријом опколио је Нову Варош и позвао њене представнике на предају. Нова Варош је дотле била мирна и не помишљајући на одбрану, али су се сада одједном неки Турци почели устезати и премишљати. Најзад је ипак превладала здрава памет и Турци су потписали акт предаје.

Пошто су турски војници, а тако исто и сви остали Турци из вароши и околине предали све своје оружје, и пошто су извршена сва остала осигурања, потпуковник Поповић је на челу својих трупа ушао у Нову Варош.

Иако је тога дана падала киша, улазак у варош не само да је био свечано и сувише дирљив. На свим кућама виле су се тробојке. Српске жене, девојке и деца са свих страна бацали су цвеће на нашу војску, тако да је изгледало да поред кише из неба пада и киша од цвећа. Народ је клицао поздрављајући српску војску и њеног врховног команданта Краља Ослободиоца.

После пријема заробљеника, потпуковник Поповић отишао је у цркву где му је председник школске општине поднео со и хлеб и где га је после тога дивним говором поздравила председница женског друштва госпођа Борисављевићка.

Благодарење је служио овдашњи протојереј молећи Бога за дуг и срећан живот и ратне успехе краља Петра и његове војске, а по благодарењу држао је беседу пуковски свештеник Страхинја Љубичић.

Заробљени турски војници, њих 284 на броју и пет официра, одмах су одавде под стражом одведени у Ужице. Нико, ни један Муслиман није за њима ни погледао, а камоли зажалио.

Потпуковник Поповић заузео је за свој штаб зграду турске кајмакамије, па је одмах почео издавати све потребне наредбе за увођење и одржавање реда. На првом месту постављени су наши привремене чиновници у свим надлештвима. Са свих надлештава скинути су турски натписи и грбови, па стављени наши.

Како су овамо сви путеви врло рђави, готово непроходни, у чему се најјасније огледа сва турска некултура и турски јавашлук, то је овде стигао познати инжењер г. Шевчик, пошто он трасира путеве, народ и војска прокопаће их и изградити.

Али и поред тога и сем тога наша војска и наши људи имају пуне руке посла око уредовања. И значајно је да се сви ти послови раде са хитрином и са преданошћу, каква се ни у рођеној кући не показује.

У вароши и у целој околини владају најпримернији ред и мир. Сав народ је радосно одахнуо после вековне анархије, која је била дозлогрдила чак и муслиманима. А каква је анархија владала ево вам само једног примера:

У Новој Вароши живи породица Борисављевића, једна од најстаријих, најугледнијих и најбогатијих српских кућа у целој бившој Турској. Кућа Борисављевића има преко 6000 ектара саме земље али Борисављевићи нису до сада могли да надгледају ни десети део својих имања. На сваком кораку их је чекала пушка турска или арнаутска, ту су били принуђени да приме оно што им донесу њихови настојници и наполичари. У једну своју шуму Борисављевићи нису смели завирити већ пуних двадесет година.

Приредио Добрило Аранићковић

ИЗ НОВОГ ПАЗАРА

– Телал виче: Ћуј и поћуј... –

Одмах по уласку наше храбре Ибарске војске у Нови Пазар, постављена је војно-полицијска управа, да уведе ред у вароши, и да осигура грађанима личну и имвину и безбедност.

Варошка управа отпочела је дејствовати, прво са издавањем усмених наређења а одмах за овим саопштавала је и писмену наредбу, у којој је препоручивала грађанству *оба две вере*, да је и код њих настала владавина Краља Петра, итд.

Прву усмену наредбу објављивао је „телал“ – дотадашњи општински служитељ, у присуству нашег полицијског писара.

Нардеба је саопштавана на раскршћу – средокраћи – улица. Телал, - *Мухамеданац*, - да би се показао као одани служитељ и новој варошкој управи, он је при издавању заповести заузео такву позу са којом је представљао себе као великог старешину, и тада са те своје висине незграпним гласом, - запео из све снаге – то јест, завикао *Ћуј, и поћуј, Ћово!... Царска више не вриједи! ... од селе, слушајте Краља Пејронија! А, ко његову, не слуша, ено му тамо напред касабе вјешала, па ће га бива објесит' ка' и маћку...*

Глиша

Балкански рај
у слици и речи,
Београд, 1913,
бр. 2 (27. јануар),
стр. 27.

Приредио
Добрило Аранићковић XXXII

Анонимни аутор

ОСВОЈЕЊЕ УВЦА

– Босански сељаци и српска војска –

Један од најдраматичнијих тренутака рата са Турима био је на граници Новопазарског Санцака и Босне. То је био тренутак када су босански сељаци, пошто су данима и ноћима чекали, угледали српску војску како заузима пограничка утврђења и истиче на караулама српску заставу.

Један од присутних са Увца, тај дирљиви тренутак овако описује:

Ово је већ друга недеља, како је малени Увац постао живо место, за читав овај крај. Чим се пронео глас, да ће се српска војска ускоро појавити с оне стране Увца и заузети турску караулу, навалио је свет из околине, да види тај улазак, кад ће се залепршати српска застава на новоослобођеној земљи, на неколико корака од босанске границе.

У караули је било остало свега неколико војника и један мулазим, а остало је било све побегло у Босну. Иначе је Увац био пун бегунаца из Санцака. Била је дошла војска из Вишеграда, са генералом, окружним управитељем.

На читава два дана пре него што ће и последњи аскер побећи из увачке карауле, била се искупила маса народа из околине. Није се скоро никако спавало. Ја сам мислио остати само кратко време, па ме неодржива жеља, да видим српску војску задржа неколико дана. У прошли уторак, неки бегунци из Прибоја донеше вест:

„Војска је дошла!“

После тога гласа, гомила пред увачким мостом била је још већа. Чудна је то била мешавина: војници, сељаци, жандари, финанси, попови и турски бегунци. Осећало се нешто велико у ваздуху... Срца су се грчила од осећања и под гуњевима и под капутима; а можда и под којим мундиром. Нисмо баш сви исто осећали, али смо били једнако нестрпљиви.

И кад се после једанаест сати диже магла, као завеса на каквој циновској позорници, - отпоче драма.

Почеше се по околним брдима појављивати некакве људске прилике, до зуба наоружане, одевене као српски сељаци. Примичали су се турској караули опрезно, као смрт. У мени стаде дах. Настаде тајан у гомили. Сва лица побледила и добила други, чудан из-

раз. Све се погнуло унапред и слути. Неки у пола зинули и не затварају уста. Осетих, како ми срце чисто стаје од навале крви; заборавих да треба дисати и трептати... А све нам је било пред очима, као у каквом огромном амфитеатру; караула тек неколико корака од нас.

Настаде нека ужурбаност у караули; опазили су их... Четири турска војника изађоше из карауле и притрчаше с пушкама у руди мазгалама. Јекну турска борија некако дрхтаво, осећајно и тужно, као да свира „Низамски растанак“.

То бијаше комадна „Пали!“ Осетисмо језу и лаку дрхтавицу... Цикнуше четири пушке и злокобни звиждук зрна пропара ваздух, Они, као по команди, полегоше по земљи и оборише плотун. Један куршум, близу нас, паде у Увац. Било је тачко једанаест сати и 52 минута. Пуцњава потраја четрнаест минута. Не опазисмо, да неко од њих погибе.

Турци се повукоше у караулу. Још су два пута после подне пуцали, али им они не одговорише.

Око шест сати увече, стиже глас да је редовна војска близу и да ће још те ноћи ударити на караулу. Решисмо се, да чекамо, па ма и сву ноћ. Гомила пред мостом прореди се. Остадоше већином сељаци.

Спусти се ноћ, ноћ језива, пуна мистике и чежње. Из велике даљине се чуло пушкарање. С времена на време, сељаци би легли по земљи и приклањали уво да чују топове и доказивали један другом, да се топови добро чују. Сви смо били окренули очи на ону страну одакле је требало да сине зора нашој браћи с оне стране Увца. Били смо толико напрегли слух, да нам је збиља изгледало е збиља пуцају топови.

Али, осим пушкарања, што је на махове престајало, ништа више не дочекасмо. У караули је био потпун мрак, а срца су у њој, у овој страшној ноћи, морала ударати – зечјим темпом. Јер очекивати читаву зимску ноћ страховиту експлозију динамита, која ће разнети и караулу и мозгове, јесте искушење, теже од онога, на белом хлебу...

Сутра дана, у среду, око један сат по подне, побегоше из карауле на босанску страну шест Турака: четири жандарма и два војника. Било их је стид да пређу преко моста, па су прегазили Увац и предали се. Око седам сати пребегоше још тројица. А око осам и по сати, пређе и мулазим, са још двојицом.

Мулазим је млад човек врло интелигентна лица; говори добро француски и немачки. На мосту га дочека један „оберлајтнант“ и одузе му оружје. Кад је „оберлајтнант“ вратио мулазиму сабљу, он је узе, извуче из корица и, пред очима читаве оне гомиле, која је била још шаренија него јуче, хтеде је сломити на колону. Сабља је била витка и он је само искриви, као гудало од гусала.

И сви ми видесмо, како мулазим, стојећи на средини моста, обасјан светлошћу петролеумског фењера, осећајући сву трагику велике империје, погледа у небо, као да призива у помоћ Алаха правоверних и чусмо га кад рече:

„Јадна моја домовино, шта си дочекала!!“...

Сутра дан у четвртак, око један сат после подне, спусти се с брда најпре један од оних који опрезно приђе караули, носећи бајонет на пушци пред собом; за њим дођоше још четворица, па онда још седам. Ми смо гледали не дишући и пажљиво пратили сваки њихов покрет. Не прође ни неколико минута, а кроз отвор на крову залепрша се српска застава, свилена и нова. Залепрша се поносно и сину као сунце кад растера тмину. Очи нам се замаглише, па је у први мах добро и не видесмо. Од једном се проломи с оне стране узвик, од кога задрхташе срца:

„Живео Краљ Петар!“

И, као одјек Ускршњег звона, одјекну и на овој другој страни...

„Живео!“

То одговорише неки из наше гомиле, а нарочито сељаци. Они то одговорише спонтано, инстинктивно и природно као да је то морало бити.

Сви су добили полициске позиве.

(*Балкански рај* у слици и речи, Београд, 1. децембра 1913, бр. 37, стр. 582-583).

Приређуо Добрило Аранићковић

СТРАЊАНЦИ У ОСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ 1912.

Села са подручја Јадовника, међу којима и Страњани са својим засеоцима, која су до турске окупације у 15. веку била у центру немањих државе, по тадашњој административној подели, припала су Сјеничкој кази. Ова села била су тесно везано за манастир Милешеву, у који су њени мештани долазили сваког већег празника, као што је било и приликом крунисања босанског краља Твртка на Митровдан 8. новембра 1377. године.

Овом територијалном поделом сва села на десној страни Лима, источно од Сопотнице до Озрена, све до почетка 20. века била су у тешкој ситуацији, јер су везе са Сјеницом, због удаљености и хајдучије биле несигурне и ризичне.

А крај је био у сваком погледу заоштрао. Заосталост и немањину поимагала је и турска власт која је од сељака само узимала, а никад му ништа није давала што би помогло његов напретак и подстигло промену у животи - наводи академик Петар Влаховић у своме аргументованом напису „Село у области Старе Рашке крајем 19. и почетком 20. века”.

О тешком животу српског сељака пише и савременик тога времена Сретен Вукосављевић, који истиче да санџачки сељак, поготову планинац, никада није био сигуран да ту живи, није правио ни боље куће, увек је тежио да иде на север. Турци су у последњој деценији боравка у овим крајевима, да би примирили рају и натерали је на послушност, појачали своје насиље. Навешћу само нека злостављања српског живља на овом подручју:

- На врх села Горњих Страњани турска патрола сретне Милету и Радована Новоселе и једног Ивановића. Без икаквог повода Милету убију, а друга двојица успеју да побегну. Ивановић се није ни враћао у село, пребегаво је у Србију и стањо се чак код Крагујевца.

- Илија Мандић и Васо Новосел нашла су се послем у Сјеници. Вршиоци турске власти затворе обојицу и без икаквог саслушања спроведу их у затвор у Новом Пазару, где је Илија и умро, а Васо се после извесног времена вратио.

Солунци Полимља и Старог Влаха

- Попа Милосава Поповићу ставили су на велике муке од којих је пореметио са памећу. Његову лепу и младу жену, ставили су на коња белца и отерали у Сјеницу.

- Старину Сава Мандића, док се враћао из Сјенице, код Ђосовића воде обесни Турци свалили су са коња и пребили на мртво име.

Но дешавало се да људима прекипи и ставе се у одбрану своје личности и достојанства без обзира на исход. Ево неких примера:

У хану у Сјеници заноће Страњанци Миладин Пушица, Ристо Чпајак, Ђоко Јањушевић и Ђирко Маринковић. Упадне изненада један од турских кабаџија и забије нож у астал за којим су седели. Најприбранији и најхрабрији је био Ђирко који је зграбио нож и забио га напаснику у стомак. Ђирко је затворен, али су га Страњанци откупили за злато.

Командир сјеничке полиције, неки Ајдин Бишевац Чауш, дошао је једном на Волице да види како се Турцима плаћају дажбине. Заноћио је код домаћина Вукадина Маринковића и док су седели поред огњишта вређао је домаћина и његове снаје. Снаха Станица није могла да трпи увреду и понижења, зграбила је угарак и запретила му да ће му њиме разбити главу и пријавити га у Сјеницу. Чауш виде с ким има посла, повуче се и извини.

Старадани су људи, деца и жене од турског зулума на разне начине. Вла-

дало је ајсолућно безакоње. Закон му је (Турчину) штио му срце жуди. У земљи где официри одобравају војницима да силују девојчице од десет година, где жандарми убијају без суда њих мртве вуку као дрва да зајлаше народ - владају варварски закони. („Стање Срба у Санџаку” Цетињски гласник бр. 74 од 23. септембра 1909).

Колико је био несносан живот у страњанским селима показује и овај пример: Удова Станица Новосел са троје деце остала је без игде ичега. Од глади јој је умрла кћерка Добринка. На сахрани мајка је стегла срце и рекла: “Хвала Богу кад ми умрије. Лакше ћу ово двоје прехранити!”

Жудња за слободом била је велика. Примичало се и то време.

Прота Василије Церовић, председник Црквено-школске општине у Сјеници, велики патриота и помагач Србима, посебно Страњанцима, којима је помогао да се 1900. године отвори основна школа, поручио је да што пре код њега дођу Васо Новосел и свештеник Владимир Пурић. Село је с нестрпљењем чекало њихов повратак. Кад су се вратили, организован је скуп првака свих страњанских фамилија. Новосел и Пурић су пренели народу поруку од проте Церовића да се припремају и наоружавају за борбу против окупатора - да разоружавају турске патроле и не дозвољавају мобилизацију коња. Оружје је Србија обезбедила на јаворској царинарници, а делиће га

капетан Видојевић. Јавио се велики број добровољаца, али је утврђен број од њих 70, који ће кренути на овај слободарски пут.

Пут Јавора кренули су у две групе. Путовали су ноћу, а дању се одмарали негде у скровитом месту. У освет прве зоре изненада се код једне групе појавио дечак Димитар Вранић. Рекао је да и он хоће са њима.

На царинарници су их примили са одушевљењем. Добили су пушке и муницију. Група од 38 Страњанаца кренула је назад. Уз пут их је приметила турска патрола, али су је они вешто заобишли и дошли на Јадовник са кога су се плотуном огласили да стиже ослободилачка војска.

Другој групи је наређено да сачека Јаворску бригаду и с њом крене у напад на Сјеницу. Стогодишњак Милун Вранић 1995. године испричао ми је како је текао тај напад. Са Радишића брда - причао ми је Вранић - нешто је страшно грувало. Топ ли је или што друго. Нисмо могли одмах да то приметимо, али га је један наш Страњанац убрзо уочио и јавио официру. Српска артилерија га је одмах ућуткала.

Сјеница је ослобођена 25. октобра 1912. године. После битке на Сјеница Јаворска бригада је кренула на Пријепоље. Са њима су као водичи била и два Страњанца. Једна колона Бригаде ишла је ка Пријепољу низ Сопотницу, Дивце и Ивање. И овде ћу поменути један интересантан детаљ који сам чуо од домаћина Средоја Дивца:

Кад су у нашу кућу ушли српски војници, а ми их послужили млеком, први ћући сам видео емајлирани шањир. Са војницима је за сваки случај пошло нас неколико Срба до комшија Мусабеговића, наших беџова, али није имало пошребе, јер су се српски војници према њима врло лепо понашали, као и према нама.

После ослобођења ових крајева, основана су два округа - Пљевалски и Новопазарски, а кад је 1. децембра 1913. године Пљевље припало Црној Гори, седиште округа премештено је из Пљеваља у Пријепоље.

Страњанци су дали свој пуни допринос ослобођењу Милешевског краја - самоиницијативно су основали оружану јединицу и масовно кренули у борбу за слободу. Тако су поступили и кад је наступио Балкански и Први светски рат у коме је учествовало 138 ратника, од којих је њих 63 оставило своје животе на бранику слободе.

Бранко К. Зејак

СВЕТЛИ ДАНИ

(Аутор текста Јован Скерлић, објављен 1912. године)

Наде које су у вековима таме и страдања одржавале српски народ, снови толико нараштаја српских, данас се увелико остварују. За три недеље дана Стара Србија и северозападна Македонија, драге земље наше славне прошлости, где је сваки камен за нас једна историјска успомена, ослобођене су; цео Балкан враћа се балканским народима, и у рици топова и у румени пожара одиграва се последњи чин величанствене историјске драме: борбе Европе и Азије, цивилизације и варварства.

Као у сну, муњевитом брзином, нижу се огромни догађаји који из основа међају судбину српског народа и цео Балканског полуострва, помичу међе европске цивилизације и из темеља тресе целу стару Европу. Дан за даном стижу крупни, невероватни гласови. Српске војске освојиле: Нови Пазар, Сјеницу, Пријепоље, Нову Варош, Бијело Поље, Пљевље, Криву Паланку, Приштину, Митровицу, Вучитрн, Феризовић, Ђулане, Кратово, Куманово, Скопље, Велес, Тетово, Гостивар, Пећ, Призрен, Прилеп, Ђаковицу, Кичево - и сваки дан листа се продужава! Над четири старе српске престонице, над Приштином, новопазарским Расом, царским Скопљем и Призреном поносно се вије тробојна застава српска. На косовском разбојишту, у белој Грачаници цркви, одслужен је помен завек освећеним косовским витезовима. Србијанска и црногорска војска састале су се у Новопазарском санцаку, Србија и Црна Гора најзад, после толиких напора, додирнуле се. Дивљи Арнаутлук, који је као крвав и отрован цвет никао на згариштима српских села и у локвама српске крви, саломљен је и подигао је увис белу заставу предаје и покорности. Долином Вардара као поамна горска бујица јуре ка класичном Југу победоносни пукови српски, и доживљује се оно што је наш песник сневао *На зрбу војводе Дојчина* у Солуну:

А и нашто црног кипариса грана?
Дан помена стиже. Тога славног дана,
одслужена биће, што окове кида,
страшна панахида.

О витези српски! пепелишта тавна,
походиће тада наши милијуни,
место тужних звона хориће се трубе,
и наши плотуни.

И није далеко дан када ће српски витезови избити на наше старо зетско

Приморје, и када ће се из њених пуних мушких грла захорити глас ослобођења зазидане и угушиване Србије: *Море! Море!*

За пет стотина година растрзани, гажени, злостављани Балкан није видео већих и судбоноснијих дана. За сто година Христовим мукама намучени српски народ није учинио већи и одсуднији корак у напред. Балкански народи били су доживели само делимично ослобођење, полуслободу, увек зависни од милости и интереса великих и силних. Оно што се зове Европа, а што је у ствари скуп међусобних суревњивих, грабљивих и бездушних силника, не могући да се погоди око поделе плена, налазило је свога интереса да вештачки држи у животу живу лешину што се зове Турска, која је била ругло и стална опасност по цивилизацију. Европа, која је данас зајмодавац, берзијанац и индустријалац, бачила се на експлоатацију Турске, која је од своје стране још бездушније и свирепије експлоатисала своје хришћанско робље. Одрекавши се свих својих традиција, Европа је слала своје флоте у турске воде кад год су били у питању бедни интереси њених концесионара и лифтераната у Турској, а остала је слепа и глува када су се вршили периодични покољи Старосрбијанаца, Македонаца и Јермена. И по хуманости хришћанске и цивилизоване Европе, која је лажним интересима мира покривала своју себичност и грабљивост. Балкан би данас био једно велико гробљиште.

Али балкански народи, изучени у великој школи патње, дигнути на ноге својим прегнућем, који су радили и напредовали, дошли су најзад до свог пунолетства. Они су увидели да се од Европе немају ничему добром надати, да њихове заваде само продужују живот свирепије и крвавој Турској, и да им спас може доћи само онда када удруженом снагом стану на браник својих права. Они нису више хтели да просе милост од оних који немају срца, нису хтели више голо сажаљење, празне утехе, јалова обећања, но су захтевали да буду господари своје куће и своје судбине. И они су своје право положили у своје руке. И што бирократи по европским кабинетима и спекуланти на европским берзама никада нису сневали, десило се: преконоћ створио се Балкански савез за ослобођење Балкана. За седамнаест дана балкански народи бачили су на своје границе 750.000 бораца, а то ће рећи, у суровом добу силе у

коме живимо, 750.000 добрих живих разлога за своје право, за своју слободу и будућност. Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка улетеле су у свети рат, најправеднији од свију ратова који су икада постојали.

Обе слободне земље српске, Србија и Црна Гора, ушле су у рат да продуже свој историјски задатак: ослобођење српског народа. Толико клеветана, понижавана, гњечена Србија стала је на своје чврсте ноге и поносито дигла главу. Они који су веровали глупим причама непријатеља о једној разривеној, завањеној, за отпор и живот неспособној Србији, добили су прилику да се увере о противном. Србија је изненадила и оне најбоље синове своје који су имали слепу веру у њу. Преко ноћ је нестало све што је ову земљу делило, и цео народ затреперио је као једна велика и моћна душа. На звук звона по сеоским црквама, једне септембарске ноћи, подигла се цела Србија. Села и вароши су остали без људи, хиљаде и хиљаде су похрлиле под заставу, и на јужној граници се за неколико дана слило 300.000 људи, да понесе слободу вековном робљу.

И отпочео је велики рат за слободу. као плаховити горски потоци у пролеће прејурили су српски витезови преко уских граница Србије, и елементарном силином којој се ништа на свету није могло одупрети, надрили су у земљу плача, у истинску долину суза, која се зове Стара Србија. Муњевитом брзином прегажени су арнаутски дивљаци и турски варвари, и расковани ланци вековноме робљу. И видело се чудо које у скептичној и меркантилној Европи давно се није видело: шта све може да учини један народ који се решио да мре за слободу. Српски војници су се борили као лавови. цели пукови, цели оружани окрузи, у страховитим бојевима на Мрдарима, код Куманова, код новог Пазара, код Велеса, код Прилепа, срљали су слепо у напред, у киши од куршума и шрапнела, пред разјапљеним челоустима топова и митраљеза, не уступајући никада ни стопу, скачући преко лешева, хватајући се за гушу, и ваљајући се по крви и благу са варварима. Онај дивни србијански сељак, који је својом крвљу и знојем пошкропио и створио данашњу Србију, потомак оних који су први на Балкану дигли крваву заставу буне, облагорођен школом и слободом, задивио је и оне који су знали његову неизмерну животну снагу и силно прегнуће. И скамењена Европа је са запрепашћењем видела чудо: како пред шумадијским сељаком у опанку и у суром сукненом оделу, бежи у дивљем топоту и од страха избеумљена турска војска, од које је некада свет дрхтао и која ужива глас једне од нај-

храбријих и најопаснијих војски које данас постоје. И гинуо је не само сељак него и варшанин, миран грађанин у коме је на бојном пољу проверела стара заспала хајдучка ћуд предака, интелегенција, школска младеж – сви они су гинули. Официри српски, родољубиви, храбри, честити официри, предњачили су примером, излагали се први пред смртоносном вагром, дајући снагу и пример хиљадама које су иза њих јуриле напред, падајући као снопље, тако да су цели пукови остајали без команданата и командира. Владалачка кућа, изникла из народа и која је везала сву своју судбу са народом, била је међу народом. Стари краљ, негдашњи усташ у Босни, доживео је да се оствари велики сан његовог великог деда, и крунисао је своју поштену, родољубиву и уставну владавину тријумфалним уласком у Душаново Скопље. И оба његова сина, и будући краљ Србије, који је био на челу победоносне главне армије, и краљев брат, који је водио српску коњицу у страховитом гоњењу Турака од Куманова до Велеса, и краљева кћи, која је са далеког Севера дошла као нова Косовка Девојка да вида ране косовским осветницима, — сва народна владалачка кућа чинила је своју пуну српску дужност. Цела земља, сви, сви, сви су чинили своју дужност. И младо и старо, и мушко и женско, и колибу и престо, и село и варош, и војска и грађанство, и црква и школа, све је било на свом месту и дало све што је могло дати. И свет је могао да види шта све значи и шта је све у стању да учини један народ одрастао у слободи, који хоће да живи и који је у стању за свој живот да мре.

Велико дело народног ослобођења, херојски започето пре сто година, примиче се свом крају. Када је 1804. године у Шумадији метнут први угарак у турске ханове и агинске конаке, и када су пропланци Венчаца, Букуље и Рудника почели одјекивати од устаничких пушака, то није била само мала буна бедне раје једног турског пашалука но почетак ослобођења целог српског народа. И онда када су шумадијски сељаци са пушкама шкљоцарама и трешњевим топовима устали противу страшног царства турског које је у својим гвозденим шакама држало силне народе у Европи, Азији и Африци, народни певач је осетио сву историјску величину догађаја, и у његовој песми гавранови, који се са мишарског разбојишта враћају крвавих кљунова и крила, гракћу удовици турској:

Рани сина пак шаљи на војску,
Србија се умирит' не може!

Србија се, одиста, није умирила и себично уживала плодове свога осло-

бођења. Њена слобода била је само почетак српске слободе. И као када се камен баца у мирну воду, па се из првога маленога круга на воденој површини шире све већи кругови, тако се слобода српска из Шумадије ширила на остале и околне крајеве српске. После Шумадије дошао је на ред остатак београдског пашалука, затим окрузи на Морави и Тимоку, 1878. један знатан део Старе Србије, Млада Србија, нова Србија, та мала земља која је у свим својим невољама сачувала своју велику душу, није престајала бринуту бригу за цело Српство, истрајно и предано кућила је општу народну кућу, и ево сада цела Стара Србија, знатан део северозападне Македоније и један део старе Зете улазе у Србију, у већу Србију, — идући увек главном циљу: ка целој Србији.

*

Ове светле и свете дане, када човек осећа понос и срећу што је Србин и што припада нараштају који изводи тако огромно дело, бележи *Српски књижевни гласник*. Он је постао у једном мрачном и жалосном добу, када је Србија преживљавала тешке дане, и када су слаби духом и душом падали у немоћно очајање. И онда су се око овога листа окупили људи који су имали веру у Србију и у српски народ, и који су то стално и убеђено проповедали. Данас су догађаји дали потврде тој вери, и она је захватила цео наш свет, и постала општа српска вера.

Велике ствари чине се данас, а велике ствари имају још да се чине. И у овом свечаном часу када цео народ кује своју срећу и ствара своју нову историју, нека три пута буде благословена племенита крв српска што је нештедно проливена за сиње робље старосрбијанско и македонско! Нека је част оним дивним херојима нашим, знаним и незнатим, који крвљу својом натопише равнице Лима, Лаба, Мораве и Вардара и који својим гробовима обележише границе веће и срећније отаџбине! нека им је слава за вечита времена што нашем народу спраше љагу са образа, што нам занавек утврдише веру у нас саме, и извојеваше нам поштовање и оних који су зло о нама говорили!

И нека занавек, за далека поколења, остану у успомени ови светли и свети дани величанствене епопеје народног ослобођења, када је рујна светлост слободе, радости и наде обасјала нашу велику, нашу лепу и милију нам но икада земљу српску!

ОД ... ДО

Да ли је ово мало чудан наслов? Тражила сам прикладнији, али га нисам пронашла. Било ми је потребно да у једној реченици, ако се ово може тако назвати, сместим речи у којима стаје тренутак наших живота, али и најдубље дубине наших душа и њихова прострaнства. Јер, ОД и ДО, су само тренуци наших живота, од којих дуже траје и трептај ока, трају као и било који почетак, и било који крај, тек један трен. Све што имамо и што јесмо стаје у три тачке.

Да ли се понекад питате, шта може стати у те три малене тачкице? Стаје највећа ствар на свету, стаје живот. А од живота је једино већи Он. Јер, живот, није ништа друго, но пут ка самоме себи, на коме тако често правимо тако много грешака, али ни не постоји други начин, јер наш живот и јесу и наше грешке. Оне нам искуство чине садржајнијим. А из искустава треба учити, јер смо у супротном обезвредили све оно како смо их стицали, она су налажење најкраћег пута после дужег лутања, она су наш путоказ. Једини начин да избегнемо грешке је да стекнемо искуство, а до њега се једино долази грешкама.

Како је велики живот а стаје у три тачке. Велики је, јер га обликују и наша надања и очекивања, а њих обликују наши снови, они су одувек једина наша истина, она нема своје посебно време, она је увек и сада. Не постоје две истине. Да ли се некада питате шта је веће, живот који живимо или сан који сањамо? Шта нам је суштински заиста важније? Сви почињемо са сличним почетком, и завршавамо са сличним крајем, оно између је наша суштина, то између смо ми. И када већ рекох истина, зар заправо наши снови нису једина истина о нама? Колико смо сви ми различити, и колико нам се разликују снови, а заправо, то јесте тако дивно, јер сви сањамо исти сан на толико начина. Снови свих нас, су снови о срећи, а срећа је љубав. Сви смо тако другачији а суштина је иста. Дивно сазнање, на колико различитих начина се сања љубав. Само оно што сањамо и чинимо из љубави је слободно, па ма колико патње из тога проишло, без обзира да ли смо нешто урадили или још теже, ако нисмо. Много је теже кајати се због

Ивана Ковалчик Крповић, уље на платну

неурађеног, од онога што јесмо урадили. Па и сам пакао је вечно кајање.

Сво наше умовање се своди на попуштање пред осећајима, а чини ми се да је једина тајна среће, да много захтевамо од себе, а мало од других, и да наша срећа не зависи од било кога, него од нас самих. Срећа коју тражимо, увек нам измиче, и увек ће тако бити, ал' она коју дајемо, враћа нам се. Љубав и срећа никада ништа не траже и не захтевају, већ само дају. Најсретнији је онај који је учинио сретнима највише људи. Љубав само пати, никада се не каје и никада се не свети. Примати је лепо, давати је узвишено. Томе тежим, једино се љубав множи давањем. Рекох да је пакао вечно кајање, а ја то себи не желим... свака моја изговорена реч је давање. Надам се да је такву и примате. Изабрати један пут, значи, напусти све остале. Не можемо возити на више колосека, мада то неретко покушавамо, јер ово моје време, је једино које ме се тиче, једино њега имам. Дајем га, да кад остарим могу погледати унатраг осврћући се задовољна. Можда моја судбина није ствар случајности, већ ствар избора, то није нешто што треба чекати, већ што треба постићи. И да свој сопствени успех меримо, не по томе шта смо постигли, него чега смо се одрекли...

Има још једна велика ствар која стаје у малене три тачке. Ћутање. Оно је можда најтеже... можда је толико тешко јер у њега апсолутно све може стати, као и у три тачке... А можда ћутање и јесу три тачке у којима су и наши животи, љубави, и прогонитељи наших снова и страхова. Потребно је тако мало времена да се дете научи говорити, а цео живот да бисмо научили ћутати, јер човек остаје скривен под језиком, зато што су највеће лажи и највеће истине изговорене ћутањем.

Надам се да ове писане речи схватате као једну моју пустиловину, јер је говорити искрено о истини, често највећа авантура. Верујем, да Артуро Граф, неће бити у праву и да нећемо - Остати запањени кад помислимо како је мала корист од истине на овоме свету. Нећемо ваљда. Верујем.

Ивана Ковалчик Крповић

ПРОЦВЕТА ЈУТРО

Кућа до куће
разни богови
а једно небо
и једно сунце

Испод крова
живот до живота
болест и здравље
лаж и истина
смрт и свадбе

А вани
њива до њиве
двориште до дворишта
капија до капије
човек до човека
удаљене су галаксије

На мојим рукама
процвета јутро
врисак
у сузе

ЊЕГОШ М. НЕСТОРОВИЋ

КРОЗ ПРИБОЈСКА ГОЛЕША

Летњи запис 2011.

Поред имена Прибојска Голеша у старим текстовима и картама налазимо и имена Горња Голеша, Пљеваљска Голеша, Варошка Голеша. Деле се на Горње Село или Шалипури, и Доње Село или Шаруље.

Голешко брдо, 7. јула, 2011.

Традиционални народни вашир (сабор), на који су долазили осим, Голешана, још и Грабовичани, Толачани, Мажићани и други из околних села. Обавезна шатра, певач или певачица, појачало тако снажно да се може чути на Бањи, пиво, печење. Вашир се осавременио, донео мало бизниса, туризма и спорта. „Некад нисам имао места да вежем коња, сад нема места да се паркирају кола!” каже Илија Буквић. Трешти музика испод споменика подигнутог Петој санџачкој НОУ бригади, која је овде формирана 21. августа 1944. године. На тај датум је 1969. године Општински одбор СУБНОР-а Прибој подигао обелиск, обновљен 1984. године.

Три јагњета на ражњу окренуше и залише пивом. Ракију потомци много мање пију. Звучници, певаљка, пиво и јагњетина, то су данас вашари. За Горана Бојовића из Јаворја, који ради у Русини, цео дан певач најављује песму:

Ој Јаворје, родно мјесто моје...

или

Шкрипи, шкрипи кревет стари
кревет стари, а ми млади...

Такмичише се у ношењу великог камена, мрамора, (мада је било покушаја да га протуре и под именом четничког камена), пењању уз конопац, сечењу стабала моторком, бацању камена с рамена, коњичком вишебоју и релију фића. Још увек је то скромно, импровизиовано, с мало учесника и мало средстава. Тешко се нађу коњи и фиће. Отказана је трка коња, чак и фудбалска утакмица. Лепо место, али не и доступно за велику посету, у време кризе.

Деца се врзмају, по шатри и око продаваца, ђускају.

Предвече трио Ненада и Милутина Шалипуровића, два „кланета“ и бубањ, све зачинише звуком овог краја, као труба ужичког. Заигра право народно коло.

Људи највише причају о пореклу, прецима, расељеним рођацима, легендама о местима и личностима: Била три брата... Један убије Турчина... Дошли Шалипуровићи из Сарајева и Милића код Власенице, из Београда. Причају се, наравно, и договорштине и анегдоте, старе и нове, али због силне буке из звучника, разговор тешко иде и даље од шатре.

Не може да прође без политичара: „Паметно гласајте!“, поручује страначки првак сеоским домаћинима и активистима, за пуним столом. Сељаци имају

најмање користи од политике, највеће су жртве политике и државе у свим временима, али су најлаковернији и последњи одустају. Данашњи сељачки нараштај није више ослоњен на традицију колико је већ прикључен на телевизор. Можда анегдота с Вукоманом Шалипуровићем, коју сам давно чуо, то добро илуструје:

Сјатили се родбина и комшије око свог угледног мештанина да чује нешто занимљиво и поучно, али хоће и они да покажу како бистре светску политику. Постављају му питања зашто је Хрушчов гађао ципелом Кенедија, о Конгу и Катанги, угледу Југославије међу несврстанима, о темама конгреса СКЈ. Одговара им Вукоман надвоје натроје, а онда почне он њих да испитује:

- Зашто је теби, Јоване, неузорана њива, којом вас је отац отхранио?

- Зашто је теби, Милутине, нахерена и неочишћена штала? Једва ти се може проћи до куће од глиба!

- Зашто сте још већина ушљиви?

Данас би их Вукоман приупитао и зашто свуда бацају отпатке и пластичну амбалажу.

* * *

Свако село има своје јадикувке и нешто да се подичи. И сваки Голешанин би могао надуго да се жали на муке голешке, али и поносно каже да би Голеша за мало које село заменио. Највише се жале што су спутни, једно су од ретких села без метра асфалтног пута, зато их заобилазе тековине бољег и сигурнијег живота. Све друго слично је проблемима села на тремеђи Србије, Босне и Црне Горе. Прва возила из Прибоја дошла су у село тек јуна 1969. године, путем који је просечен ради подизања поминутог споменика Петој санџачкој бригади. Уз велики напор села и општине струја је укључена тек 20. новембра 1982. године.

Голеша нису голет како име казује, већ падина, обрасла ливадама и храстовим гајевима, са великим бројем живих извора и потока. Простиру се од речице Баботине (око 600 м) до брда Кијевача, Вис (1295 м) и Голешко брдо, између Забрњих Толаца и Херцеговачких Голеша, око 15 километара јужно од Прибоја.

Мало је писаних и материјалних споменика о прошлости Голеша, нема ни староседелачког становништва опсталог до данас. Саво Дерикоњић је истраживао на Голешком брду остатке хумки у које су, претпоставља, сахрањивани прерађивачи бронзе млађег брон-

заног доба. Нашао је знатан број и громила из раног средњег века, у којима су обављани обреди спаљивања покојника, можда наших словенских предака. У околним налазиштима има мрамора, стећака и других археолошки занимљивих материјала. Утврђено је да је између Шалипурске и Толачке реке, у Рештеву, топљена руда, нађени су остаци алатки и шљаке. Поврх села водио је средњовековни каравански пут, којим су ишли трговци и поносници (кириџије), што значи да је било трговине, о чему сведоче топоними Падалиште и Панађуриште.

По народном предању цар Душан је потукао босанску војску Стјепана Котроманића. Место где су потучени названо је Побивеник, а по бабунима (богумилима) названа је река Баботина јер су они у њој највише изгинули.

У доба турске владавине део Голеша је био царски хас, а делом спахилуци. У време српских устанка 1804-1815. године борбе су се преносиле повремено у Голеша па су била паљена, а становништво би се разбежало. Селили су се за Велике сеобе 1690, за турско-аустријских ратова, епидемија и буна, до колонизације, највише према Ужицу, Ваљево и Сарајево. Више је Голешана у Београду и белом свету, него у Голешима и Прибоју. Према пописима 1948. године у Голешима је живело 717 становника (114 ђака), 2002. године 204, а по последњем попису из 2011. године, чији резултати још нису објављени, сигурно - још мање.

Село настањују Буквићи, Бојовићи, Шалипуровићи, Ђуровићи, Дубоњићи, Пијевци (Пијевчевићи), Спасојевићи, Крће, Госпићи, Милошевићи, Луковићи, Драгутиновићи и други, већином досељени после гушења устанка у Дробњацима 1805. године.

У засеоку Потоци живеле су породице Кулиновић, Сиповић, Муратовић, Хајдаревић, Мујовић, Хацовић, Суљевић, Смајевић, Лисица и још неке. Велики део се иселио у Турску или преселио у Прибој и друга места, а страдало их је много за време рата.

Млађих људи, који стално живе на селу, од пољопривреде, практично и нема. На прсте се могу набројати они који од рођења живе у Голешима, имају неку пољопривредну машину, више од две краве или стотину оваца. Један од тих је Љубо Бојовић који има трактор и косачицу, користи напуштене ливаде и

пашњаке комшија и рођака да напаса велико стадо оваца, накоси сена.

Село је осуђено да нестане, упркос демагошким фразама, држава ће остати без насељених крајева, све је урађено на штету села и сељака, нема више наде, што потврђују учестала самоубиства, из очаја и самоће. Тужно је гледати старе и болесне који сами живе, у усамљеним кућама.

Највише је пензионера или радника Фап-а, који су остали без посла, па на селу обрађују мало врта или су засадили малињак, држе краву или коју овцу, да не би беспосличили по асфалту. Опустело село живне само лети када дођу деце или унучи са породицом. Тада су Голеша лепа. Буквићи се већ неколико година састају последње јулске суботе на Мијоковој равни испод Виса.

Голеша јесу појам сиромашног и забаченог села, па ипак, живот не стоји у месту. Кад би устали Голешани умрли пре сто година не би познали своја имања, сеоску панораму, зачудили би се изгледу људи, сударили се са технолошким новинама, од другачијих кућа, трактора и косачица, до алатки и кашика. Лимени кровови колиба и штала као огледала рефлектују светлост, металне су виле за сено, уместо дрвених. Мобилни телефони би им били највеће чудо и мађија, а без њих је сад и у Голешима живот независлив! Свако има сат (некад га нико у селу није имао, петом и сунце били једини сатови!). Мада, кажу, још има старијих жена које „не знају у паре“. Сада, имају, бар лети, проходне путеве, дрвене стубове за струју ојачане бетонским, телевизор, пролазе селом кола, нису реткост пластеници, пластичним цревима доведена је вода кућама, али нема младих људи и сигурне будућности. Нисам сигуран да би препознали гробље пуно мермера, да би лако разумели савремени говор „инфициран“ телевизијом и поверовали да су се Голешани толико „погосподили“. Чудили би се чуду што жене иду у панталонама, без мараме, а човек, као инокосни Благо Ђуровић, чува овце и плете чарапе. (Да бар сарађује са неком туристичком организацијом!). Све је то мало за савремен и надом прожет живот.

Црква у Прибојским Голешима

Непоновљива је данас прича о Милу Бојовићу који је отишао једне поратне јесени чак у планину Љубишњу да волониром извучи грађу и заради неке цркавице. Волонир је три дана терао пред собом, носећи на рамену дуги јарам, на леђима торбу упртњачу с храном. Другог дана рада падне киша, во се поломи те се с још већом муком враћао назад.

Прође ли се селом, види се, сем пропадања, много заблуда, узалудног рада и промашених послова. Од седамдесетих година прављене су нове куће, довођена струја, вода, пробијани путеви, Голешани запослени у Прибоју правили викендице на очевини. Неке од нових кућа, чији власници аргатују по Европи, гута шипражје. Напуштене нове куће, ни омалтане, у коров зарасли путеви и њиве. Чим су нестала стада оваца, трава се отела, коров и шикара освојили. И ови што сада нешто обрађују, само су ту привремено, уочиште изгубљеној генерацији индустријализације и транзиције. Кажу да стални житељи месецима, од касне јесени до пролећа, виде само понеког ловца. Ипак, затичемо у Потоцима Мешу и Азема, сина и унука Реца Сиповића, како мобом граде велику ви-

кендицу. Азем живи у Шведској и верује да ће долазити у њу, да се одмора и надахњује завичајем.

Има Голешана који су живели у иностранству, видели света, стекли знања, спремни да примењују стручне савете у Голешима, али мало је реалних шанси: млади људи отишли, имања уситњена, запуштена, недостаје почетни капитал, сигурност посла, подршка. Кад умру ови који су рођени и одрасли у Голешима, неће имати ко ни да живи, ни да се врати. Земља тражи не само много снаге, рада и преданости имању, него и рођеног сељака.

У селу је стара црква посвећена Покрову Пресвете Богородице. Тог дана је и главни народни сабор у околини. Народ се окуљао још и о Благовестима и Преображењу. Долазио би свештеник, народ се причешћивао, постављала се софра на ливади, тзв. парта, понешто и продавало.

Више о цркви и њеној градњи, школи, која не ради, о славним данима Голеша и чувеним Голешанима, читајте у следећем „Савиндан“-у.

Вујица Бојовић

Све оне песме (дописивање с Бебом по вежбанци за писмене из српског)

Криви су лед што пржи табане
Сунце с очњацима
Цаклено небо и мрзовоља

(а опет касним на писмени)

Крива је она бика на сокаку под школом
Утонула у димије
Са шамијом на глави колико песница
Што пурња цигарчину већу од ње саме

Са арабескама на челу
Злосрећним браздама по образима
И полуугаслим жишкама у дупљама

Некада очним
Због којих су

(не нећу о том
мала смо чаршија познаће се неко)

А крива је и тема из НОР и револуције
И бомбаша и бункери
И граничари и пасти мора

И
Што се ни осмехнути по наруцби не знам
Камоли причати
Писати

Криви су
За све потоње песме

(бркаш ћирилицу и латиницу
ијекавицу и екавицу
ово је бекавица глагољица шта ли
бабе и жабе не знаш правилно велика слова
писана
нова мисао нов ред
свеска је закрмачена исо писо брисо и уздисо
промашена тема тоталес куку мени рано моја
одличан пет твоја професорица Бедрија)

Владимир Дулановић Токи

ВАСПИТАЊЕ ЗА НЕРАВНОПРАВНОСТ

Истраживања показују да се мушка и женска деца различито васпитавају, и то тако да се тежи традиционалним, а не новим циљевима васпитања, који заговарају хумане односе међу половима. Родитељи су више заинтересовани за успех дечака у математици и природним наукама. Они не траже од дечака да помажу у кући и критикују их за плашљиво понашање. Дају им слободу да истражују околину и у већој мери од дечака очекују академска постигнућа.

С друге стране, родитељи од девојчица траже да им помажу у кућним пословима, старају се да се оне пристojно понашају. Подстичу их да свирају на клавиру и да играју балет. Уче их да буду скромне и уздржане, и да буду послушне. Свакако да оваква различита очекивања и захтеви стварају два менталитета: онога који ствара и води, и онога који слуша и следи.

У друштву постоји општа традиционална представа да је жена мање вредна. Та представа стварана је вековима. Она се уклапа у опште циљеве васпитања и односа међу половима у породици и друштву. Та представа о супериорности мушкарца изграђује се непрестано. Томе доприносе родитељи и васпитачи од најранијег узраста. У томе им обилато помаже и општа друштвена ситуација.

Један од тих начина је нападна жеља породице да добије мушко дете. У нашој просечној породици таква жеља постоји. Она се гласно изговара. Родитељи масовно саопштавају у систематским испитивањима да воле да добију мушко дете. Та жеља је наметнута чак и мајкама, јер се оне више цене ако рађају мушку децу.

Прихватамо да постоји нормална здрава жеља да се добију деца или женског или мушког пола. Међутим, овде је реч о нечем другом. Реч је о жељи да се по сваку цену добије син као „нешто вредније”. Та агресивна тежња је врло ефикасно средство да се, код женског детета, још у раном узрасту створи осећање ниже вредности, а код мушког осећање супериорности. Читава та парада радости због рођења мушког детета и разочарење у супротном, означава мушкарца као вреднијег, драгоценијег. То запајају деца оба пола и уклапају се у општу слику о себи, о свету и односима међу људима.

Код већине родитеља и васпитача не постоји довољно развијена свест о томе какво је право значење и смисао ове жеље за мушким дететом. Ако би се неким случајем ова жеља и остварила, какав би поремећај настао у броју

припадника женског и мушког пола? Један од задатака у васпитању деце је теже разобличавање правог значења те велике жеље да се добије мушко дете. Кад мушкарац ову жељу нападно саопштава, то није ништа друго до његова жеља да одржи доминацију мушкарца. Кад ову жељу изражава жена, то није ништа друго до њен пристанак на потчињавање мушкарцу.

Један део те атмосфере, различите за женско и мушко дете, чини и статус жене и мушкарца у друштву. Ако мушки чланови друштва имају привилегије које жене немају, то снажније делује него декларација о равноправности полова. Довољно је да се погледа телевизијски програм и да се виде сви значајнији скупови на којима се одлучује. На њима су углавном мушкарци. То свакако није једини допринос телевизије да се одрже традиционални односи. Ипак, о томе треба имати податке, праћењем емисија и за децу и за одрасле.

Обично се поводом Осмог марта говори о хуманим односима међу половима. Општа је констатација да је прослава овог празника попримила малограђанске форме. Вредно би било направити анализу прославе овог празника у дечјим установама. Тада се у тим установама велича мајка. Певају се оде мајци која има стотину руку, која је запослена, али стиже да бди дању и ноћу над дететом, чисти, кува, пере, пегла... Њој се диве што је мученица. Ова слика женске улоге утискује се у раним узрастима у појмове и схватања као пожељно понашање жене-мајке. Мајка је жртва за децу и породицу. Жена и њене потребе се не виде, она практично не постоји. Таква улога жене није ништа друго до традиционална, а она свакако не може бити идеал коме тежи наша савремена жена. Овакво прослављање Осмог марта много снажније делује на обликовање ставова и појмова о жени, него безбројне декларације о равноправности полова које се изрекну и напишу поводом овог истог празника.

Често је присутно и међу родитељима и међу васпитачима, да играчке деле на мушке и женске. Сматрају да ће син добити лоше васпитање ако се игра луткама, а да ће девојчица бити лоше васпитана ако се игра „мушких” игара. Од момента кад се женско дете увије у розе и мушко дете у плаво, друштво их третира различито. Девојчица се учи да буде нежна, грациозна, пасивна. Учи се да не буде сувише груба, сувише мушкобача, сувише независна, сувише интелигентна и сувише

добра у математици и природним наукама. Она не треба да буде паметнија, бржа, виша, јача од дечака. Уствари, треба да прихвати зависност од мушкарца. Кад одрасте, она треба да очекује своје остварење тако што ће бити тражена, запрошена. Треба да нађе привлачног мушкарца и да се уда, да има децу и да се посвети њима. Мање је пожељно, и то се толерише само ако затреба, и да зарађује. Свој посао, жена треба да стави, на споредан колосек. Жена добија свој идентитет кроз друге. Она је нечија ћерка, нечија жена, нечија мајка, чак и нечија удовица, никад није «неко». Вреднује се кроз способност да буде добра супруга и добра мајка. Жене се васпитавају да буду рецептивне, да се брину о другима и разумеју друге. Од њих се очекује да буду естетичне, емоционалне, ирационалне, племените, нежне, детињасте, наивне, верне... Једном речју да зрачи „женственост”.

Дечаци су на сличан начин ухваћени у ступицу, учећи улогу која не одговара увек њиховим жељама, способностима или основним карактеристикама. Од дечака се очекује да буде агресиван, храбар, да се игра грубих игара, да се напреже- да „дише дубоко и да се зноји”. Мушкарац треба да буде тамо где су акције, где се зарађује, где се доносе одлуке... Он мора постати неко и нешто. Мушкарац мора да се интересује више за ствари него за људе. Ако, пак, има посла са људима, он се мора трудити да доминира, посебно када су у питању жене и деца.

Да ли заиста ми желимо да се наши дечаци и девојчице развијају у овим стереотипним улогама мушкарца и жене за које одрасли врло добро знају да су замке у које су уловљени? Често се изражава бојазан да ће се другачијим васпитањем укинути разлике између мушкарца и жене и да живот зато неће бити интересантан. „Живеле разлике”. У том смислу може се рећи то да, оне разлике које чине живот лепшим, не може нико укинути, чак и да хоће. Биолошке разлике ће постојати увек. Али у вези са овим треба имати на уму и повући јасну линију између онога што, с једне стране представља признање и поштовање разлика, и онога што, с друге стране, представља дискриминацију људи на основу разлика. Жени треба допустити да буде жена, мушкарцу да буде мушкарац. То је једна ствар, а сасвим друга ствар је дискриминисати жену или мушкарца због полне припадности.

Драган Кувелић

ШИРИМО ПОЗИТИВНЕ ВРЕДНОСТИ КОЈЕ НАС ЧИНЕ ЉУДИМА

Нека нам Дан духовности буде повод за чињење добробити људима око себе, без обзира на степен личне добити. Будимо добар модел младима. Промовишимо понашање као што је: сарадња, помагање другоме у невољи, дељење са другим, поклањање нечега другоме...

За будући успех, како у професионалном, тако и у приватном животу – најзначајније компетенције које млади треба да стекну, јесу да науче да успоставе, развију и одрже позитивне социјалне односе са другим особама. Успешан вршњачки однос задовољава многе важне потребе. Особа која је вољена и прихваћена у групи, развија осећање поноса, вредности и самопоштовања.

Чињење добробити другима, може се ефикасно научити под утицајем одговарајућег модела, чак и без вежбања и поткрепљења похвалама и наградама. Многе ствари се брже и лакше науче посматрањем и опонашањем, него помоћу вербалне инструкције. Да би се овакво понашање подстакло и охрабрило, ми одрасли морамо да га демонстрирамо у свакодневnoj пракси. Много ефикаснији начин подстицања чињења добробити другоме је понудити модел- шта радити и како се понашати, него говорити о томе. Ефекат пропагирања пожељног понашања, које одрасли често користе, зависи од тога како су те поруке саопштене. Ако су емпатички интониране и ако су упућене од особе коју млади поштују, ако су праћене објашњењем разлога за оно што нудимо – могу имати ефекта. Такође, емоционално саопштене поруке од стране значајних особа – имају потенцијала да унапреде жељено понашање. То значи да одрасли треба да успоставе топао и срдчан однос са младима. Своје вредности можемо пренети другоме, само ако са њим успоставимо добре односе. Да би деловали превентивно, одрасли треба да се фокусирају на подстицање прихватљивог понашања, а не да им главни посао буде да кажњавају асоцијалне поступке.

Учење чињењем, учење посредством личног искуства, подстиче спремност да се помогне. Примена кооперативног учења у школи, младе ставља у ситуацију чињења. Они тада бивају у прилици да сарађују, деле и помажу другима. Значајан утицај на пожељно понашање има и развој способности емпатичког разумевања емоција друге особе. У том смислу је веома важно прихватање емоција другог,

као и разумевање његовог емоционалног стања – што у значајној мери утиче на развој социјалног понашања и интерперсоналних односа.

Интерперсонални односи имају важну улогу у припремању младих да буду компетентни и одговорни чланови друштва који ефикасно решавају социјалне проблеме. То је један од најважнијих задатака социјалног развоја. Стил понашања одраслих, примарно утиче на комуникацију коју млади практикују међусобно. Однос одраслих према младима утиче на развој њихове личности и на успостављање односа према другим особама и свету опште.

У школи се најбоље може утицати на сарадњу међу младима ако се подстиче активност и сарадња, ако се толерише различитост у мишљењу и идејама. Флексибилност одраслих у односу према младима, поштовање њихових индивидуалних потреба, комуникација која је заснована на похвалама и охрабрењима... све то ствара услове за успостављање позитивних емоционалних односа. На овај начин се спречавају појаве нетрпеливости и поремећаја у односима међу младима, а која су све више у порасту. Рад у школи може допринети развоју квалитетне комуникације. У том смислу, треба избегавати међусобно такмичење, које шаље поруку младима да могу достићи циљ само ако победе друге и онемогуће их да достигну своје циљеве. У школи треба да доминирају наставне ситуације у којима ће млади радити у паровима или мањим групама – како би били упућени на сарадњу и помагање у достизању заједничког циља. Кооперативно учење доприноси бољим односима међу вршњацима, смањује предрасуде и повећава толеранцију према различитостима. Такође кооперативно учење доприноси развоју преузимања перспективе другог, солидарности, социјалне компетенције, одговорности и толеранције.

Добру комуникацију међу младима можемо успоставити, ако ми-одрасли овладамо вештинама ненасилне комуникације и примењујемо их у пракси. Да би успоставили добар однос са младима, неопходно је, изразе и поступке као што су: контрола, дириговање, казна, претња, постављање ограничења без објашњења, завођење реда, приморавање, грдња, награђивање, захтеви..., заменити новим речником и поступцима као што су: решавање про-

блема, решавање конфликта на обојано задовољство, утицање, суочавање, сарадња, кооперација, заједничко доношење одлука, остваривање договора, преговарање, поштовање потреба, анализа ситуације...

Улога одраслих је да подстичу развој одговорности младих, а не да их контролишу, као да им се не може веровати. Помоћ се састоји у томе да се младима остави простора да сами нађу сопствено решење, а не да им се решења намећу и сугеришу. Када је младима допуштено да преузму одговорност за решење својих проблема – резултат је развој самоодговорности и самопouzдања. У противном, ако младе будемо контролисали и усмеравали казнама и претњама или наградама и обећањима, они ће остати незрели и са мало шансе да преузму одговорност за сопствено понашање.

Потребно је да имамо разумевања за младе и да их не осуђујемо, већ да верујемо у њихове добре стране. Не треба заборавити да ће нам се (не)поштовање младих вратити истом мером. Посао одраслих, који се баве васпитањем и образовањем, је да проналазе оно што је најбоље у младима и да стварају услове за напредовање и усавршавање. Да би било које поучавање имало ефекта, потребно је да, онај ко учи, активно учествује у процесу сопственог развоја. Млади ће се развити у особе са пожељним понашањем ако, ми одрасли, уважавамо њихове способности, потребе и интересовања. Такође, за правилан развој неопходна је пажња, однос поверења и разумевања.

Дакле, од нас одраслих зависи какве ће вредности млади *добити* у *наследство*. Свако од нас је понаособ одговоран за модел који нуди. Друштвену заједницу – коју смо често склонили да критикујемо, упаво чинимо и ми... Нека свако од нас учини најбоље што може у домену свог професионалног и личног живота, као што је то чинио Свети Сава, чије име и вредности и данас славио. Нека нам на првом месту буду сарадња, помагање и дељење, топао и срдчан однос, поверење, разумевање и толеранција на различитости, солидарност, одговорност, понос, самопouzдање, самопоштовање...

Милешевски културни клуб „Свети Сава“ 15. јуна 2011.
обележио 20 година постојања и успешног рада.

СВЕДОК ПРОШЛОСТИ И ПУТОКАЗ БУДУЋНОСТИ

Током протекле две деценије Милешевски културни Клуб „Свети Сава“ је реализовао бројне пројекте из области културе, науке и уметности достојне поштовања. Да му честитају јубилеј дошли су поштоваоци клуба из Ужица, Нове Вароши, Новог Пазара, Београда... Подсећајући на почетке и оснивачку скупштину одржану 15. јуна 1991. на којој су прочитани поздравни телеграми Добрице Ћосића, Матије Бећковића и Брана Црнчевића а присутним се обратио митрополит Црногорско-приморски господин Амфилохије Радовић, председник Клуба Зоран Малеша је рекао...

„ У програму, усвојеном на скупштини, истиче се да се рад Клуба темељи на културној традицији српског народа, али и на принципима модерне просвећености и захтевима савремене цивилизације, грађанске одговорности

националној и духовној обнови српског народа, а у светосавском духу мисли и толеранције са свима који живе са нама. У том правцу проучава се и афирмише активност некадашњег црквено-пјевачког друштва из 1904. године, учествује у обиљежавању 80-годишњице ослобођења милешевског краја и Старе Србије од петогодишње турске владавине, организују се трибине, промоције књига, изложбе слика...“

Годишњак „Савиндан“ огледало је Клуба. „ После објављивања неколико подлистак у „Полимљу“ Клуб организује издавање сопственог гласила, годишњака - „Савиндан“, који својим садржајем обухвата све важније активности на плану духовне и материјалне обнове, обележавања значајних јубилеја и преломних збивања између два Савиндана. Ту су радови универзитетских професора, научника - истраживача,

ДОБИТНИЦИ ЗАХВАЛНИЦЕ МКК „СВЕТИ САВА“

Академик Петар Влаховић (Београд), проф. др Дарко Танасковић (Београд), Нићифор Аничич (Јоханесбург), Љубомир Шуљагић (Пријепоље), Витомир Ивезић (Пријепоље), Веселин Нишавић (Нови Пазар), Миле Плесковић (Пријепоље), Милорад Вукашиновић (Пријепоље), Вујица Бојовић (Пријепоље), Радиша Филиповић (Нова Варош), Салих Селимовић (Кладница), Бошко Копуновић (Ужице), Зоран Шапоњић (Ужице) ,Добрило Аранитовић (Шабац), Радиша Томашевић (Београд), Драгослав Јоксимовић (Будва), Драгољуб Гагрчић (Нова Варош) , Зорица Златић-Ивковић (Сирогојно), Зоран Павловић (Београд), Мирјана Тешевић (Пријепоље), Општина Пријепоље, Музеј у Пријепољу, Дом културе Пријепоље, Компанија РЕВ доо Београд.

„Када човек добије овакву врсту похвале од Друштва које носи име светог Саве, мора да се запита да ли је заслужио? Мора бити или да је писмен, начитан, поштен или бар да може мирно стати испред фреске Светог Саве и погледати му у очи“, рекао је, захваљујући се у име награђених, Радиша Филиповић

T.

Поздравна реч Зорана Малеша, председника Клуба

и етике рада, на прихватању богатства у различитостима, праву на слободно мишљење и креативно стварање.

Прве године деловања Клуба поклапају се са временом растакања Титове Југославије, ратова на простору некад нам заједничке државе, захукталог настајања вишестраначког система и протичу у атмосфери хиперинфлације и оскудице. Клуб храбри, подстиче и организује конкретне акције које ће задовољити културне потребе и допринети

истраживача у локалним музејима све до пасионираних, често врло вредних и даровитих истраживача ближе и даље прошлости старе Рашке и шире. С друге стране су прилози поетског и прозног садржаја, надахнуте новинарске репортаже, прикази књига, илустрације, цртежи, фотографије..., подсетио је Малеша, као и на оцену Рајка Петрова Нога, који је по добијању и читању низа прилога из „Савиндана“ рекао на промоцији у Београду: „Наша унутра-

шњост, или, како овде воле да кажу, провинција, и боље и дубље и озбиљније и чита и духовно живи него такoзвана метропола”.

Рад клуба темељи се на културној традицији српског народа, али и на принципима модерне просвећености и захтевима савремене цивилизације.

„Рационално деловање у култури поставило се као императив, а избегавање било каквог странчарења као неопходан услов аутономности те самим тим отварања могућности да се ради на реализацији заједничких циљева са свим оним субјектима слично позиционираним у култури, Цркви, државној и локалној управи, НВО сектору, бизнис сектору и др. У том смислу, са различитим субјектима или самостално, реализовано је у протеклих 10-ак година више пројеката као што су: научни скуп „Светосавска духовност и модерни српски идентитет“ (са Друштвом „Свети Сава“ из Београда), снимање документарно-туристичких филмова „Светибор“ и „На светим водама Лима“, научни скуп „Први српски устанак и Рашка област“ са издавањем зборника радова, издавање књиге академика Владимира Стојанчевића „Из историј-

ске прошлости старе Рашке”, Ревитализација Тичјег Поља - пројекат очувања народног градитељства (са Републичким заводом за заштиту споменика културе из Београда), снимање филмова о амбијенталним целинама (са „Друидом” из Новог Сада и МАГ-ом из Лазаревца), ТВ емисија о културној баштини (са ТВ Форум-ом), издавање књиге Григорија Божовића „Граничарска коб”, фото изложбе „Високо горе” (са студијом „Луминис” у Манаковој кући у Београду и Музеју у Пријеполу), низ промоција књига, изложбе и друго, рекао је председник Клуба и нагласио да политика културе остаје трајно усмерење у активностима Клуба и да она мора да буде заступљена на овим просторима где је изразито преплитање историјског и актуелног, где се прожимају прошлост и садашњост и где се, нарочито у задње време, свесно и прорачунато подстичу пристрасности и утиру путеве инструментализовању историје у дневнополитичке сврхе.

Конкретна активност којом ће се Клуб највише бавити у наредне две године је достојно обележавање стогодишњице ослобођења од вишевековног отоманског завојевача.

Идеја о оснивању Милешевског клуба потекла је од Милорада Веруовића и Дика Лазаревића, подсетио је први председник Клуба Љубомир Шуљагић:

„Наша идеја се брзо проширила и сваки дан имали смо све више присталица. То су били угледни људи, махом интелектуалци, што нас је учвршћивало у уверењу да радимо праву ствар. Уз то, подржавали су нас и најзначајнија и највећа имена наше културе, уметности и науке. И не само подржавали, постали су и чланови Клуба: Матија Бећковић, Добрица Ћосић, Брана Црнчевић, Петар Влаховић...

На Свечаној седници скупштине Милешевског културног клуба „Свети Сава” уручене су захвалнице члановима, сарадницима и донаторима који су успешним радом или средствима помогли остварењу програмских начела Клуба. Рођенданску честитику – фотографику Клубу је поклатио Влада Милинковић, један од аутора изложбе Високо Горе на Озрену и Јадовнику, која је у јануару отворена у Музеју, у оквиру промоције 21. броја ревије Савиндан. Свечану скупштину клуба оплеменили су и чланови музичке групе „Бело платно” из Београда која се већ дужи низ година бави неговањем и извођењем српске народне изворне музике.

Мирјана Тешић

ЧУВАЈУЋИ НАРОДНЕ КОРЕНЕ ЧУВАМО СЕБЕ

На свечаности поводом јубилеја Милешевског културног клуба промовисана је књига „Изгубљена ризница манастира Милешеве”, аутора Драгише Милосављевића и предсјављено издаваштво ЈП „Службени гласник”

Изгубљена ризница манастира Милешеве, аутора Драгише Милосављевића је научно документована, богато илустрована повест о формирању, успону и трагици ризнице једног од најзначајнијих српских средњовековних манастира. То је прича о томе како је од 13. до 16. века настајала и цветала, блистала стара ризница манастира и како је, исто толико дуго или још дуже, наредна три столећа у смутним временима нестајала трагом и нетрагом и како су ти предмети непроцењиве вредности завршавали по манастирима, музејима, библиотекама Европе и света. Мислим да је ово прва књига која је о тој теми овако свеобухватно написана. Ово је заправо једна парадигматична прича о српској али и европској културној баштини, прича о трагици српске културне баштине”, рекао је Милојко Кнежевић, уредник лексикографских издања Гласникове едиције Лексис.

Две деценије постојања и рада МКК „Свети Сава” обележио је и изложбом фотографија „Сећање”, аутора Рајка Каришића из Врбаса.

Изложба је реализована у сарадњи са Музејом на отвореном „Старо село” из Сирогојна, са којим Милешевски културни клуб „Свети Сава” има дугогодишњу сарадњу на заштити подјадовничких села, Тичјег Поља и Милаковића. Изложбу је отворила Зорица Златић Ивковић, историчарка уметности.

Т.

ЈП „Службени гласник” једно је од најзначајнијих издавачких кућа у Србији. Концепт објављивања капиталних издања, стручне, теоријске литературе и публицистике окупио је око Гласникових библиотека најеминентније уреднике, ауторе, факултете и друге научне и институције културе.

Кроз многе библиотеке имамо велики број значајних издања, а ја ћу поменути само неке: Први српски буквар инокса Саве, из 1597. године, Велики фреквенцијски речник српског језика од 12 до 20 века, проф. Ђорђа Костића, Србије жалосно поновно поробљење 1813. Како и зашто?, непознатог аутора, Изабрана дела Симе Тројановића, Цртежи и записи Љубише Раценовића Рујанског, Речник ужичког говора, проф. Радомира Цвијетића, и многа друга. Сматрамо овај сегмент и ове књиге јако значајним у времену када због глобализације, националних мука током читања српске историје, урбанизације ...полако свет и ми губимо, све

Са промоције: Борисав Челиковић, Драгиша Милосављевић и Милојко Кнежевић

корене и културни идентитет. А никада се није више у свету говорило о културним особеностима него данас. Али, мало ко зна, негује и чува те културне особености и специфичности као овај крај, нагласио је Кнежевић.

Неговању културне особености без сумње је допринео управо манастир Милешева, чији се флуид већ осам векова разлива светим обалама Лима.

Вековима је манастир Милешева баштинию мошти највећег српског светитеља. На тим моштима саграђена је монументална ризница о којој ми можемо само претпоставити. На срећу, остали су записи европских сведока: путописаца, књижевника, авантуриста који су пропутовали овим нашим крајевима и оставили драгоцене записе. Та сведочанства нас уверавају да је то била монументална ризница, рекао је аутор књиге „Изгубљена ризница манастира Милешеве” Драгиша Милосављевића, историчара уметности из Ужица. - Имамо документован податак да је 1688. била година једне од најтрагичнијих сеоба коју је Милешева доживела и када је расејано све оно што је Милешева поседовала. Према записима из тог времена, манастир Милешева имао је између 100 и 150 монаха. Са њиховом сеобом све је однето. Ја сам, покушавајући да сагледам највредније што је Милешева имала, само малим делом успео да досегнем неке вредности које су нестале временом, као што код нас по правилу оно највредније нестаје, губи се.

Борисав Челиковић, приређивач едиције Корени, је истакао да је овај крај једна од ретких средина у Србији која ради на истраживању својих корена, о чему сведочи Симпозијум „Дани Сретена Вукосављевића” и Милешевски културни клуб „Свети Сава”. - Као народ смо разасути али нисмо изгубљени, и чувајући корене уствари чувамо себе и своје постојање, рекао је Челиковић.

М.Тешић

КАЛЕНДАР МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА

Календаром се назива систем рачунања већих временских размака. Данас се скоро све земље користе Сунчевим календаром, тј. Календаром који се заснива на привидном обилажењу Сунца по еклиптици и који је за то везан са периодичном сменом годишњих доба.

У сваком сунчевом календару за основу се узима **Тропска година**. *Тропска година се назива временски размак између два узастопна пролаза Сунчева средишта кроз тачку пролећне равнодневице.* Тропска година једнака је 365 дана, 5 часова, 48 минута, 46,1 секунди или 365,2422... дана. Ово ствара тешкоће у састављању календара, јер свака календарска година из практичних разлога мора да има цео број дана. Разне врсте календара на разне начине доводе у склад календарску годину са тропском годином.

Јулије Цезар, уз помоћ александријског астронома Сосигена створио је свој календар 47 година пре наше ере, који је по њему добио назив Јулијански. Код Јулијанског календара свака четврта година је преступна и има 366 дана. Преступне су све оне године дељиве са четири.

На сабору у Никеји 325. године Хришћанска црква је усвојила Јулијански календар. Средња дужина године Јулијанског календара је 365 дана и 6 часова, што је преко 11 минута и 14 секунди, више од дужине тропске године. Ова грешка се гомила годинама. После сваких 384 године Јулијански календар у односу на тропску годину заостаје за три дана.

У XVI веку Јулијански календар је у односу на тропску годину заостао за 10 дана (почев од IV века када је по Јулијанском календару утврђен датум пролећне равнодневице).

Папа Грегориј XIII, спровео је календарску реформу, тако што је одмах иза 4. октобра наступио 15. октобар 1582. године, а да се грешка опет неби накупила, одстрањује се на тај начин што се три преступне године у сваком периоду од 400 година сматрају простим. Овај реформисани календар назива се Грегоријански, и година по Грегоријанском календару приближно

се поклапа са тропском годином, па се може рећи да је тачнији од Јулијанског. Тако Јулијански календар је заостајао у односу на Грегоријански, нпр. 1700. године 11 дана, 1800. године 12 дана, 1900. године 13 дана, а после 2000. биће још увек 13 дана све до 2100.

Ни Грегоријански календар није савршено тачан, али се у њему грешка од једног дана напуни тек за 3000 година. Таква грешка разуме се нема никаквог практичног значаја.

НАЈТАЧНИЈИ КАЛЕНДАР

Најтачнији календар по којом дужина године траје 365,2422 дана и која се поклапа у четири децимале са дужином тропске године од 365,2422... сачинио је 1923. године, Милутин Миланковић. Да се подсетимо ко је Милутин Миланковић.

Миланковић Милутин, (1879-1958), научник, грађевински инжењер, доктор грађевине, професор небеске механике, теоријске физике и астрономије на Београдском универзитету. Рођен у Даљу, Хрватска, школовао се у Бечу. Основао је катедру за небеску механику у Београду. Бази се проучавањем космичке физике, геофизике и небеске механике. У свом првом научном раду дао је теоријска објашњења **распоред Сунчевих радијација на површинама планета и тока климатских промена у геолошкој прошлости земље**. Објавио је велики број студија међу којима су најзначајнији **Kanon der Endbestrahlung** или у преводу (закон raspada) а на српском КАНОН ОСУНЧАВАЊА, и удбенике Небеска механика и Историја астрономске науке.

За велики допринос науци Миланковић је добио многобројна признања међу којима су и ова: Један кратер на невидљивој страни месеца добио је име Миланковић, по одлуци Међународне астрономске уније 1970. Такође један кратер на Марсу носи Миланковићево име од 1973. такође по одлуци Међународне астрономске уније. Један астероид од 1982. године има назив 1605 Миланковић. Овај астероид от-

крио је српски астроном Перо Ђурковић 1936. године.

Како је дошло до тога да Милутин Миланковић сачини календар?

Почетком априла 1923. године Миланковић је добио позив од министра вера Љуба Јовановића, којом приликом су разговарали о реформи календара. Нова држава Краљевина Срба Хрвата и Словенаца са четрнаест милиона становника различитих вероисповести, од којих је свака имала празнике, имала је скоро више нерадних него радних дана. Сви су врло савесно славили своје празнике а и празнике других конфесија. У аутобиографији Миланковић је о томе писао:

„Тада ми ђосјодин министар прочиша њозив Васељенског Патријарха и рече: Ево њриликe и мођућности да нађемо излаза из њош њешког сѡања. Ако се у Цариграду сироведе ѡакава реформа нашег сѡарош календара да њеђови свеци ѡагну у истѡе дане када и свеци Гређоријанског, онда је наше календарско ѡиђање решено, бадаваѡисање уклоњено, а наше национално јединство сѡављено на цврстој основу. Зађо је Краљевска Влада са великим задовољством ѡримила ѡозив Васељенског Патријарха и одлучила да му се одазове. Зађо сам ѡредложио Краљевској влади да Вас ѡошађе на ѡај конгрес као свог изасланика... Ви ѡеће својим научним ауђоријетом исђуђиђи у ѡиђању реформе календара.“

Миланковић је присуствовао конгресу представника православних цркава у Цариграду под покровитељством Васељенског Патријарха Мелентија IV, од 30. априла до 9. јуна 1923. године.

Миланковић је предложио сасвим нов календар познат као Новојулијански. Предлог је био да се нови календар доведе на исти датум са Грегоријанским календаром. По Миланковићевом календару, година има 365 дана, свака четврта је преступна са 366 дана, са изузетком година којима се завршавају векови (секуларних година), биће преступне само оне године које подељене са 9, дају остатак 2 или 6.

Ово је био најтачнији календар икада састављен са дужином године 365,2422 дана, што је само за две секунде више од тропске године.

Поред других предлога о календарској реформи, на седници Свеправославног конгреса одржаног 23. маја 1923. године, Миланковићев предлог је једногласно усвојен. Примениће се тако што ће се од 1. октобра рачунати као 14. октобар 1923. године. Сви опуномоћени учесници конгреса потписали су ову одлуку 8. јуна 1923. године.

Архијерејски сабор српске православне цркве у септембру 1923. године усвојио је Миланковићев календар, али одлука није спроведена, као ни одлука Свеправославне Конференције. Због чега? Немамо одговор.

Mr Велибор Јовановић

Васељенски Патријарх послао је Миланковићу писмо захвалности, у коме је писао:

„Нађучениђи ђосјодине М. Миланковићу, ѡрофесоре Беођрадског универзиђиђета, грађо у Госјођу, чеђо смерности, блађодеђи нека буде са Вашом ученошћу и мир од Бога.“

Пошћо је у нашем Свеђом свеђићеном Синођу обзнађена одлука Свеђравославне Конференције ѡ ѡиђању календара у циљу ѡравилног усвајања њеног, као ѡиђо ѡо јављамо ѡресвеђићим ѡравославним црквама, часни Синод са ѡосебним увађавањем ѡриммо је к знању веома драђоцен Ваш саветѡ којим је дођринела Ваша висока Ученосћ, као члан Свеђравославне Конференције, а у циљу састѡављања ѡе одлуке којом је ѡако срећно и ѡовољно решена једна од ѡвровразредних ѡема Свеђравославне Конференције и значајно ѡиђање календара.“

У име ѡођа овом нашом синодалном одлуком срдочно израђавамо овим нашим мођићвеним ѡисмом изузетну хвалу и блађодарење Вашој великоученосћи због Вашег ѡросвећеног и корисног Савета.“

Уђуђуђуђи Вам наше очинске ѡохвале и блађослове мођимо се да Божја блађодеђи увек буде са Вашом изванредном ученошћу.“

26. јун 1923. ђодине

Милошћу Божјом

Архијетској Консѡанѡиноћоски – Новог Рима и

Патријарх Мелентије IV

ШКОЛА КАМЕН ТЕМЕЉАЦ ПРОГРЕСА СРЕДИНЕ

Зоран Малеших: Школа у Виницкој, Основна школа „Душан Томашевић Ђирко“, Велика Жупа, 2011. Монографија поводом јубилеја 100. година Школе

У природи је човековој да се сећа и присећа своје прошлости, да баштини успомене на времена која су давно минула.

Са јасном представом о пређеном путу, постају нам јасније и развојне линије даљег напретка, а то није без значаја за морално охрабрење у постојећим потешкоћама из којих се излаз увек налази стваралачким радом и радним еланом, који је инспирисан позитивним примерима из ближе и даље прошлости.

Постоје у историји личности, догађаји, датуми, институције, чији дубоки смисао и значење најчешће накнадно увиђамо и сагледавамо, оцењујући и процењујући да су били изузетно значајни, преломни и важни, па чак и судбоносни за даљи ток ствари.

Посебно ако смо ми за њих директно везани и заинтересовани, или што је још чешћи случај, непосредно везани својим властитим положајем у животу и у друштву, па их обележавамо као значајан део своје прошлости и будућности.

Време које меримо значајним личностима и догађајима, институцијама, морамо обележавати на до-

стојан и достојанствен начин, јер је све то и сви они су значајни за остварење једног значајног друштвеног посла.

Људи и догађаји из историјске прошлости, којима се симболично обраћамо, вероватно у своје време нису ни слутили какве ће значајне корисности произвести њихово дело а посебно нису могли ни да претпоставе да ће и након сто година по логици историјске објективности њихово дело бити велико.

То дело, покретање рада школе у Виницкој, те давне 1911. године, је постало трајна основа и камен темељац прогреса средине у којој су посејали то семе образовања.

Треба славити почетке систематског и организованог школства и образовања у како тада, тако богома и сада врло сиромашним и некадрим просторима.

Еволутивни пут систематског образовања и васпитања у Виницкој, као део општеобразовног система у држави, траје сто година и није ни до данас завршен и савршен у неким својим битним

процесима и захтевима. Али траје и то је важно.

У томе се и састоји сјај и лепота празничне екстазе са којом се слави јубилеј 100 година школе у Виницкој, изражавајући на тај начин обим нашег колективног поимања путева и потешкоћа које су енергични прегаоци пролазили и савладавали да би ми стигли тамо где се данас налазимо.

На срећу, славље није испразна прича, већ је смислено, прегалачки, један ђак ове школе, данас дипломирани електроинжењер, своје стваралачке потен-

онда са мером и све то преточити у целину која се одликује јединственом развојном линијом.

Аутор је при изради књиге методолошки консеквентно приказао кључне моменте систематског образовања, али што је подједнака документарна вредност књиге, на једном месту је сакупио и хронолошки распоредио, са више аспеката посматран овај простор: Велика Жупа – Виницка као природни тј. географски простор, историјска слика простора, настанак школе и личности везаних за све то као укупни живот насеља.

Заправо, најисправније је приметити да нас је Малеших провео по овом простору скрећући нам пажњу на природу, догађаје, људе и школу. Како то читаво из садржаја и наслова и поднаслова: Велика Жупа-предео целина, Велика Жупа до 1912, Прилике уочи оснивања школе 1911, Велика Жупа између два рата, Школа између Првог и Другог светског рата, Школа од рата до прерастања у матичну школу, па поглавље са Сведочењима... Табеларни прегледи ученика, наставника од првих полазника до савременог доба.

То је изванредна околност јер, образовање стоји у тесној и нужној вези с историјом, оно настаје лицем у лице с садашњошћу а посебно се рефлектује на будућност. Коначно, образовање је сложен друштвени феномен, оно је тековина друштва, а не природни феномен.

Наше је да нагласимо, данас више него икада, без обзира на степен цивилизацијског развоја већине друштава, образовање представља озбиљну инвестицију, јер то значи инвестирати у будућност.

Срећан вам јубилеј, важна је ова књига данас, но као и ваша школа што више времена протекне све важнија ће постајати

На вратима једне експерименталне школе у Енглеској пише: Овде учитељи сањају о томе да ће њихови ђаци једног дана знати све што су и они сами одувек хтели да знају.

Хагија Џиџал Кријешићорац

Са промоције монографије: Зоран Малеших, Хагија Кријешићорац и Љубомир Шуљагић

цијале и енергију, па вероватно и друге ресурсе усмерио на израду монографије „Школа у Виницкој“.

Књига Зорана Малешиха „Школа у Виницкој“ представља сажет и документован историјски преглед развоја систематског образовања становништва Виницке-Велике Жупе.

Њој ће се обрадовати сви они који су пре свега професионално везани за рад ове школе, сви они који сада ту живе, они који су везани за ову школу на најразличитије начине и они који су везани за Жупу-Виницку на најразличитије начине.

Аутор је током израде монографије о школи и простору Велика Жупа-Виницка, у методологији коришћења и обраде грађе у књизи, консултовао велики број докумената, архивске грађе, фотодокумената.

Изузетно је важно при изради оваквих монографија, да се оствари доста личних контаката како би се прикупила грађа из сећања становника и ученика, а

СЛАТКА ГОРЧИНА ПРАВОШЕВСКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Милан Васиљевић: *Златарски светионик*, Основна школа „Свети Сава”, Пријепоље, 2011, Монографија о школи у Правошеви

Златарски светионик је светла историја једне мале, али по много чему карактеристичне сеоске основне школе на југозападним падинама планине Златара у општини Пријепоље, које се спуштају ка живописном кањону Милешевке, доносећи му залутало јато витких Панчићевих оморика, лепотица милешевских. Карактеристичне и необичне сеоске школе, јер се тешко рађала, падала и устајала, цветала и прецветавала, отворана и затворана, са осмехом дочекивала и тужним погледом испраћала златарске девојчице и дечаке жељне светлости која је бежала испред њих – али им се увек поново враћала или губила! Са слашћу или горчином.

То је Основна школа у Правошеву, које већ поодавно нема. Њен ђак и учитељ са најдужим стажом у њој био је Милан Васиљевић, аутор ове књиге. Ваљда зато књига и одише топлом љубављу према свему што је завичајно – од ђака до златарских видика. Да би писаном речју премостио и повезао сва догађања у времену у коме је Школа постојала, морао је да уложи велики труд. Требало је претражити све могуће изворе писане речи о Школи и селу, саслушати казивања веродостојних сведока ових збивања, проучити бројне забелешке (летописе, дневнике, извештаје, налазе надзорника и друге писане званичне и личне белешке, као и текстове о овој Школи у локалној и републичкој штампи). Аутор је посебно истражио архивску грађу у Архиву Ужице и Историјском архиву "Рас" у Новом Пазару, којима је снажно потковао садржај књиге.

У ствари, ова књига је својеврсна монографија правошевске четвороразредне и у два краћа интервала петоразредне основне школе, сведочанство о једној школи и једном времену. Истовремено је пример како се могу прикупити и обрадити подаци о животу и раду школе у малој средини, који могу

корисно послужити за писање глобалних студија о развоју просвете и школства у милешевском крају, и шире.

Подељена је у једанаест поглавља о правошевским селима (Правошеву, Међанима и Бискупићима) и њиховој Школи која се међусобно прожимају и допуњавају, али је акценат стављен на Школу и њену културно-образовну мисију. Сваки податак је брижљиво одабран, проверен и укомпонован на одговарајуће место. Читава материја саопштена је јасно, прегледно, детаљно и зналачки.

У поглављу *Бисери правошевске школе* нашу пажњу плени један скоро

Ученици 2. и 4. разреда са учитељицом Браном (1974/75)

невероватан, а тако вредан феномен: Из мале правошевске школе (кроз коју је, примера ради, за једну школску годину продефиловало шест учитеља) поникла су четири доктора наука, међу којима и један академик! Толики број научних радника нису дале све четвороразредне основне школе у општини Пријепоље! Феномен пријепољског основног школства за историју педагогије, за дубље проучавање, за тежак одговор на питање: Побогу, како то да се ђаци из једне мале школе, са нередовним школовањем, у којој се годинама више чекао учитељ него што се учило - успењу на завидне научне висине?

Чињеница да је школа, надамак највишег врха на Златару, у првим деценијама свога постојања жељно чекала да се са њега појави учитељ на путу за школу, да се кроз село пронесе радосна

Милан С. Васиљевић

ЗЛАТАРСКИ
СВЕТИОНИК

вест: Стигао је нови учитељ!, да њени ђаци седну у школске клупе, да чују учитељев глас који "живот значи" – мотивисала је аутора да приказу правошевске основне школе приђе савесно и одговорно. Посебно да одгонетне фено-

мен даровитости њених ученика, који су, и поред честе импровизације наставе, узлетали високо. Но, то може бити "сладак залог" за историчаре педагогије и школске научне посленике. Можда и за научне заљубљенике из плејаде правошевских основношколаца.

Импонује чињеница да је издавач ове вредне публикације Основна школа "Свети Сава" из Пријепоља, чије је издвојено одељење правошевска школа била донедавно, па је публикавање

ове монографије "велико плус" у њеној укупној образовно-васпитној мисији.

Аутор Милан Васиљевић - просветни радник из учионице, из директорске канцеларије, са врха прегалаца Месне заједнице - заслужује захвалност свих бивших ученика и житеља Правошева, јер ће ова књига остати као својеврстан животопис о њиховим прецима и животу на овим просторима, подсећаће их на своје корене и завичајно небо. Биће им, надам се, драга књига у њиховој породичној библиотеци.

Рукопис *Златарски светионик*, вредан и драгоцен документ о школи која је горела и сагорела за боље сутра – вредно је сведочанство о једној школи и једном времену на златарским просторима.

Рагенко Дивац

УДЕС ЗАВИЧАЈА И КУС ЖИВОТ

Винко Шелога, *Узводно*, Издавач *Тору*, Београд 2011

Винко Шелога, *Година сваког дана мења хаљину*, Издавач *Свиџак*, Пожега 2011.

Ал човека вуче свуда удес завичаја
Салваторе Квазимодо

Нове песничке књиге Винка Шелого, Вујице Бојовића, из Пријепоља, *Узводно* и *Година сваког дана мења хаљину*, хаику, штампане су крајем прошле године.

Књига песама *Узводно* представља наставак успешног пута из његове претходне књиге *Смог. Кашаљ* у којој је песник био изричит да се материја, празнина и ништавило, премошћују брвном сна, записао је Мирко Иконић о поезији Винка Шелого. Винко Шелога је актуелизовао доживљени свет, спонтано преведећи лично и интимно у универзално и озбиљно, што у песничком стварању већ одавно није уобичајено, па можда и то овој књизи даје свежину, наравно уз оне дилеме с почетка - сан или јава, узводно или низводно.

Наслов друге књиге *Година сваког дана мења хаљину* није обична досетка, он је закључак који је сликовито исказан у низу од првог до последњег хаикуа, записао је Милијан Деспотовић. Наравно хаиџин мора бити продуховљен, али да би га схватио то по мало мора бити и његов читалац, да би уочио као Шелога, „паперје врбе“, да би схватио зашто је „жути масла-

чак лековит и презрен“, како се ружа „размирисала“ да би разумео бехар седих власи али и уздах:

*Погажен бехар
на сјази мирише
Чујем уздах.*

Хаику Винка Шелога не придаје значај раскоши, вештачким декорацијама и лажном богатству. Овде је све кроз аскетски прилаз доживело „Преображење“ како би се спознала хармонија живота на земљи а да се не даје за право подвојености и сукобу.

*Јуџрос на њраџу
нађох жуџи лисџи
џисмо од јесени.*

Својом хаику поезијом Шелога је заступљен у више зборника поезије и у антологији хаику песама *Јуџро њриџада џиџицама* (2002). Вујица Бојовић је написао и монографије *Век библиотеке у Пријепољу* (2005) и *Учиџељска школа „Среџен Вукосаџевић“ у Пријепољу* (2006). Циклус песама *До Асиџајова* штампан је 1994. а збирка песама *Смог.Кашаљ* 2009.

М.М.

ПОВРАТАК

Све се смањило
остарело
људи
кућни предмети

само се узбрдице
повећале
а шикара подмладила
осилила

Винко Шелога

ГОЛЕША

Која голеша и црњеша
трње и логиње
не једе се, не пије
за другога није.

Једина штедна књижица
плућа два листа
горућа још дишу.

Приштеђена прегршт речи
у слуху јечи.

Време храст у корену тули
лист опада, трули.

Узводно, узводно се окрени
горе је извор, остављено
благо
мајка, облак и црна земља.

Винко Шелога

„СТАРОВЛАШКА УМОВАЊА“

ДРАГОЉУБА ГАГРИЧИЋА

Старовлашка умовања, књижевни првенац и лично издање Драгољуба Гагричића - Гагрице, пензионисаног новинара Вечерњих новости, дугогодишњег „дописника из Старога Влаха“ како, често, за себе уме да каже и да се титулише. Књига на 150 страна доноси „прегршт записа“ од 239 анегдота, 187 пословица, 1906 изрека и поређења и 60 мање познатих речи са тумачењима, стиснутих међу корице тврдога повеза чиме је аутор још једном потврдио покушај и жељу да барем мали део духовне ризнице народа Старога Влаха сачува и отргне од „прашине заборавља“.

Рођен, васпитаван и учен на изворима народног духовног стваралаштва, сав основан и податкан

најтананијом пређом врцавог народног духа, изниклог из муке и пошалице, просејаног кроз „ријетко и често сито“, Гагрица је и самога себе одавно прибројао међу знане и незнане јунаке његових анегдота, ствараоце и преносиоце поменутог народног блага. Рецезент књиге, мр. Слободан Радовић открива ову страну Гагричине личности кад каже: „У личности Д. Гагричића стекле су се неке особине људи овога, старовлашког, краја: епска ширина и приповедачки дар, ведар дух и способност да уочи карактеристичне црте у говору и понашању људи које сусреће и са којима разговара...“ Табанајући рогобатним сеоским путевима ломног Влаха Старог од Моравице и Рзава до Лима и Милешевке, верући се уз дрлије Ја-

вора, Чемернице, Муртенице и ходећи по висовима Златара, Јадовника и Голије, сретао се са врлетним горштацима у чијим венама су још свеже живели њихови претци варени и печени на ветрометини тегобних историјских збивања, који су се челичили у борби са алама и вранама, гладним годинама и моријама, ратовима, бунама, зулумима, похарама и бежанијама. Добро избрушени белегијом живота и исковани између чаканца и баквице свакојаким силника, изучивши старовлашку школу живота, ти су им „дародавци из прикрајка“ како их је називао чувени професор Драгиша Витошевић, у аманет оставили шеретлуке, пошалице, изреке и пословице да их приповедају и чувају успомену на њихово вековно постојање на овим просторима и да се на њима уче: да никад не стану на трулу даску, да не седе на ушима, да не затварају оба ока кад спавају, да леђима вазда нађу ослонца, да нечим не изазову завист...како би и они остали и опстали своји на своме. Све је то Гагрица, идући за радним задацима, узгред слушао и бележио, али је те белешке, пребирајући их од свакодневних извештаја, остављао на дну новинарског торбака где су се таложиле и гомилале да би се тек сада, на почетку његове нове животне доби, појавиле у виду књиге „Старовлашка умовања“.

Књига се састоји из два дела: *Из бисага шерета* и *Из народне ризнице*. Први део чине шалјиве приче испричане у разним приликама: при раду, о слави и „објетини“, о сахрани и даћи, у породици и фамилији, о саборима, просидбама и свадбама. Говоре оне о старовлашким наравима, о односима мушкарца и жене, о љубавним јадима, о дангубама, ракицијама и ноћобдијама кафанским, о онима за које давно упокојени Будимир Поповић из Божегића рече једном приликом да су „све поорали и подрљали, само још да повлаче“, о вредним и разборитим планинкама и кућаницама

СЕЛУ У ПОХОДЕ

Нема више оне песме
оне старе сочне
пуне рада и живота
да се с јутром сретне
у цик зоре слије
БРДА ДА ЗАЈЕЧЕ

У дворишту
крај амбара
преслица
вретено сања

Нема више оне песме
с њивоплода
када падне вече
да раскива обруче
мраку
и гласом кроз ноћ
ВИДАК ДА ЗИДА

Нема више оне фруле
оне давне двојанице
да разигра младост
села да оживе
њива
САЊА БРАЗДУ

Просуле се дрвене гобеле
рђа глође круг од шине
умрла су сеоска посела
комишања и прела
за кога ли
подивљалим окућницама
НЕМИРИСАНО ЦВЕЋЕ ЦВЕТА

Тишином се чајо истопио
паучином бардак расушио
на трулом пармаку
врана гаче
из кровова коров ниче
из штала тишина буче

Над старим ходом
и старим кровом
разапета тишина звони
младост РАШКИХ шумопоља
обукла капуте старина
у оку
СУЗА ИМ СКРИВЕНА

ЊЕГОШ М. НЕСТОРОВИЋ

које из пуне жеље да што више скунаторе за свој дом и из неискварене простоте своје, бубну понеку, па остану живе, што други, „вични свакој рђи”, одмах дочекају и изврну на шалу.

У другом делу - *Из народне ризнице*, Драгољуб Гагричић је, идући Вуковим трагом, сакупио и „на свијет издао” пословице, изреке, поређења и данас већ мало познате речи које савремени живот сурово потискује и предаје заборава.

Осим што могу бити забавно штиво за доколицу, како би их многи данас схватили, „Старовлашка умовања” имају и „другу страну медаље” која намеће озбиљније схватање ових шеретлука, пословица и изрека. То би била својеврсна порука и поука књиге јер „без муке се сабља не сакова”. А најмање су три разлога због којих верујемо да је књига изашла у право време ако не и у последњем тренутку.

Већ неколико деценија сведоци смо плаћања данка страним утицајима и нашем поданичком односу према њима, оличеном у поводњу фаличних вредносних мерила и лажне културе који нас особито заплъскује са западних страна. Намећу нам а ми удворички и без поноса и самопоштовања прихватамо све што је тамо превазиђено, неваљало и још горе, криминализовано. Писана чистим народним језиком онако како су са усана казивача изговарана, „Старовлашка умовања” нас опомињу да се коначно вратимо себи, својим језичким извориштима и богатству изражајности српскога језика, показујући без стида, том истом страном свету, како смо барем у језику богатији и племенитији од њега ако нисмо у нечем другом.

Најзад, ова књига је међу своје корице сабрала део духовне баштине српскога народа старовлашког краја, ствараног током вековног живљења на овим просторима у срцу некадашње прве српске државе Рашке. Кристално чист српски језик којим су исказани сви ови шеретлуци, пословице, изреке и поређења па и оне мало познате и скоро заборављене речи својеврсна је потврда и лична карта Старога Влаха.

Бошко Б. Којуновић

БЕСЕДЕ ЗА БЕРИЋЕТ

Књига здравица „Здрав се, домаћине”, аутор Велибор Величковић, издавач Дом културе Ивањица

Узимајући за мото Његошеве стихове „А што ми се највише допада, што свачему треба наздравити”, Велибор Величковић (70), професор српског језика и књижевности из Сјенице, сабрао је међу корице књиге „Здрав си, домаћине” бројне здравице, које најчешће изговара у кућама и на светковинама.

- Здравицом се изражава жеља за бољитак и напредак кад се славе крсна слава, Божић, кад се жени, удаје, венчава, крштава, дочекује и испраћа, живи и умире. Нико као она не умије да благослови и честита род и пород, нико као она не може да преда покој души умрлом и пожели остатку здравље и напредак. Она ништа више не наглашава од онога што треба да буде – истиче Величковић, чију је књигу издао Дом културе у Ивањици.

Подсећајући да се здравице изговарају свечаним, узвишеним и молитвеним тоном, увек гласно, јасно и полако да их свако може чути и разумети, овај познати здравичар каже да се за свечане прилике траже одважни и даровити људи, „они чији се ум не мути, нити језик саплиће”.

У здравицама су очувани елементи народне лирске и епске песме. Лепота

Велибор Величковић

здравица се огледа у богатству речи, јер мало причају, а много више казују - наглашава аутор књиге. - У беседи здравичара све је окренуто ка напретку и берићету, ка слози и киру, ка саборности. У њима је све дато по мери срца и лепоти душе.

Круну међу здравицама, према речи-ма Величковића, представља здравица у домаћиново здравље, јединствен благослов дому и домаћину. У књизи су сабране и славске здравице уз прву, другу и трећу чашу, те здравица бадњацима, здравица приликом примања тајне крштења, па наздрављање оцу испрошене девојке, мледенцима, али и оне шаљиве.

- У вријеме ратова и сеоба, са народном душом ишла је и здравица. Понекад је тај наш напаћени домаћин на ново огњиште доносио само го живот, али се у богоугодне дане ипак оглашавао славском здравицом и тако показивао да је још жив и да није све пропало – подсећа Величковић.

Понекад занемариване, ређе штампане и проучаване од осталих народних умотворина, здравице се, према тврдњама аутора књиге „Здрав си, домаћине”, враћају у сеоске домове и „оглувеле” кућне свечаности.

На саборима у Гучи, српској престоници трубе, Величковић је три пута, онолико колико су то пропозиције такмичења дозвољавале, проглашаван за најбољег здравичара Србије.

Д. Гагричић

ЗДРАВИЦА СЕОСКОМ ДОМАЋИНУ

Дижем ову чашу
за здравље и срећу нашу
Здрав си, домаћине,
овога дома дични сине
Увијек имао и госте примао
Њиве жњео, ливаде косио
Свима давао, никад не просио
Пријесјеке и торове пунио
Воду ником не нагрунио
Добра коња јахао
Празном не махао
Жито мљео
Никог не клео
Ракију пек'о
Злу ријеч не рек'о
У кући ти колијевка пјевала
Из срца ти радост изгријевала
Вазда ти бразда била дубока
Жена у струку танка
У куку широка...

Лопиџанска школа пре сто година

ГОСПОЋИНСКИ ДОГОВОР О ШКОЛСКОМ ПРОГРАМУ

Јевђен Мрвић отера на коњу товар зоби и мало луча преко јаворске границе у Србију. Није му до трговине, не треба му да се ломи и излаже ветру и киши, `ајдуцима и одметницима по овом пасјем дану, али мора за учитеља на Царинарници да подигне плату и нека писма. Купио је тамо две мешине ракије, и још у антрешаљ натовари неке друге потрепштине. Дукате је сакрио у самару, са унутрашње стране у кожно џепче које је направио још пре десет година и које га никад до сада није одало. Писма је сакрио у не приметни џеп на јанцику који је зашио још кад је кренуо. Нису га заптије досад претресале, а и да га претресу тешко би се досетили да се и ту где је он крио писмо може нешто сакрити. Кад би отворили јанцик могли би само да нађу комад јечменог леба и парче тврдог прашњавог сира.

Толико пута по сваком времену у ових десетак година, нарочито у јесен и пролеће, а понекад богами и зими, порани па с лучем у антрешаљ и товаром зоби задана стигне с оне стране границе, под Мучањ или до Ивањице, тамо преноћи, обави што је наумио, па опет порани да за виђела и преко српских села у Лопиже стигне. Нико у том погнутом и убогом човеку не би тражио дукате или неку важну пошту из Србије. Никад га `ајдуци нису пресретали нити комите, није ничим привлачио пажњу, камуфлажа је била потпуна.

И овог пута, гази коњ преко Јавора, жури кући, зна да је још далеко, а дува Велики ветар да све однесе, киша пада, потоци набујали, ломе и носе све пред собом. Ћавоље време, мисли Јевђен, само да му је жив да стигне кући. Некако дођоше до Поповог брода на Увцу, где је увек вода била плитка, али је овог пута река и ту побеснела. Мало ниже, од Петачке воденице вири само кров. Човек и коњ стоје и размишљају шта да раде. Обојица знају да је кућа одмах преко реке. Ако овде не пређу морају ићи чак на Сјеницу, што значи још око три сата `ода по овом невремену. Човек уморан, покис`о, обућа му мокра, коњ једва корача, разглавио се под теретом, а ноћ само што се није

спустила. Жао му коња, преморен је, неће издржати пут преко Сјенице, а и заптијама тамо може да падне у очи. Ако га натера у реку, одне ће га луда вода у Клисуру где му спаса нема. Најзад се одлучи, поведе алата што је више могао узводно, примаче га с тешким товаром до подивљале воде и гурну. Врисну коњ и заплива. Мешине му дођоше као појас за спасавање, не дају му да потоне. Цидо настоји да плива узводно, или право, осећа хук воде у Клисури и добро зна шта га тамо чека, али га вода све више заноси. А Јевђен гледа, жао му коња, прежалит га не може ако га вода однесе. Да ли ће успети да исплива на пут или равни део обале где може изаћи. Бодри га, виче колико га грло носи, моли, преклиње да издржи. Ако га вода занесе још десетак метар готово је, Клисура га жива пустити неће.

Алат исплива тачно где треба, стресе се и окрену према свом другару да види шта је било, што га нема, чека га, а он стоји на другој обали, изгубљен, постиђен и никакав. Једва пређе преко оног трошног висећег мостића. Потрчи према Циду, загрли га, плаче. Гледам га у очи и моли да му опрости.

Ујутру га тимари и пита да ли му је опростио, али он ћути и само га гледа.

На Госпођиндан 1912. године у школи се окупило десетак људи, на молбу и позив проте цркве лопиџанске, Нићифора Цвијетића. Црквеношколски одбор у пуном саставу. Ваљало је решавати шта са школом да се чини. Читаву прошлу годину школа није радила. Турци су учитеља ухапсили и затворили; нашли му неке српске књиге и неку преписку са Београдом, осудили и у сургун у Азију због подривања Отоманске империје. Сад се ломи посланик српски по стамболској калдрми да га уз помоћ црногорског и руског посланика из апса изваде, да му главу спасе.

За ову школску годину, што треба да почне за неки дан, учитеља су нашли и дозволу турских власти добили да им децу учи Глигорије Стевановић. Ваља овај Одбор да с родитељима сврши ствар, да их подстакне и наговори

да децу у школу шаљу. Ове године треба око педесет ђака уписати.

Најпре прота подсети присутне на рад школе у протеклих неколико година, на помоћ и подршку коју им је пружала Влада Србије, на сарадњу са царинарницом на Јавору. Турске власти су издале ираду (указ) још 1894. године да се у свим српским школама учи и турски језик и ево сада, после петнаест година, коначно је и то питање решено - турски ће се учити само у школама у којима има `оца за турски језик. За све ово време у целом сјеничком крају успели су да нађу само једног `оцу који је знао турски језик и тај подучава нешто мало деце у Сјеници. Турски је обавезан само ако власти пошаљу `оцу, ако га не пошаљу школска година ће се признавати и без турског језика. Тако су се решили и те невоље која је велика препрека била у нормалном раду школе. Ирада о учењу турског језика се односила углавном на српску децу, па би у коначном, да је указ спроведен, српска деца научила да говоре турски, а "Турци" сјеничког краја би и даље међусобно и са светом општила на српском. Ово питање је повољно решено захваљујући великом залагању српског конзула у Приштини, Бранислава Нушића.

Од оснивања школе у Лопижама 1855. године, њен рад се редовно спотицао на препреке које су им Турци постављали. У почетку је Илија Церовић, прота цркве лопиџанске, некако искамчио од турских власти да у црквеном конаку понекад помало вери подучава српску децу, само вери, запретили су им Турци, немој ту ви да србујете и залуђујете мирну и послушну рају некаквим вашим далеким и пропалим царствима и другим историјама и традицијама, о некаквој и некадашњој српској величини, моћи и богатству, све је то покопано "на Косову у једну гробницу" и о томе у тој вашој школи не може бити речи. Ви сте данас као и увјек само раја, поданици и слуге у турском царству и тако ће бити док је свијета и вијека. Повите се и покорите, немојте ништа радити што се не смије, сијевнуће крива сабља и човјек очас посла може да остане без главе, да му

послије мртве очи кљуцају гавранови на коцу сјеничке тврђаве.

Али цаба, и тада и све ово време кад је школа радила нико није могао да забрани прело, на коме ће учитељ и прота причати српску историју и читати књиге Вука Караџића, нико није могао да спречи да се Савиндан у школи прослави као што се у Студеници слави. Иако притиснута тешким камењем ропства, историја и традиција, дух народа и његова непревазиђена епика су се пробијали између тог камења као зелена трава у пролеће и одржавали наду да не може ропство вечито трајати, да ће слобода једном доћи, као што је у Србији дошла, и да ће се народ вратити својим коренима, Немањинској величини и кући коју им је озидео Свети Сава.

Ето овде, у Старом Влаху, где је била прва српска престоница Дестиникон, петсто година пре Немање, још увек Турци шенлуче и управљају, робе и израбљују, муче и убијају.

Тешка је овде била и 1903. година кад се у целом крају дигла Раоничка буна. Због великих пореза на све и свашта, кад чипчије нису хтеле више да обрађују земљу. У договорени дан сви су донели раонике и побацали на гомиле испред турских судова у Сјеници, Новој Вароши и другим местима. Био је то земљораднички штрајк упозорења. Ако не обрађују земљу нема хлеба ни за њих, али ни за агу. Лако би ага за то што раја нема хлеба, али од чега ће да живи он и његова многобројна породица, ако се овог пролећа њиве не узору. Затезе се конопац и хоће да пукне. Турске власти осудише за побуну стотинак најугледнијих сељака. С њима у сургун и на дугогодишње робије отпремише српске учитеље из Сјенице и околине: Саву Клинића, Стевана Антонијевића и Тодора Михаиловића.

О свему томе је Влада Србије благовремено обавештена. У Београду демонстрације подршке. Ватрене говоре држе српски студенти из Беча и Пеште, захватила их Европа и њене слободе.

И ето, сада, на Госпођиндан, ваљало се договорити шта ће са програмом по коме ће ђаци учити. Програм је написан у Београду, али мора да се шаље у Цариград на одобрење. Отуда стиже да се забрањује све оно што се у школама Србије предаје о српској историји, култури и традицији. Наука хришћанска има да подучава децу вери и верским обредима, упражњавању вере и ту се ставља тачка. Верска историје не сме да велича Светог Саву и друге

подвижнике, ту историју је спалио на Врачару још давно Синан паша.

Турска власт захтевају да учитељи утуве деци у главу да су Срби у овом вилајету, турски поданици као и сви други, да је њима престоница Стамбол, а не Београд, да своја права остварују у Отоманској империји, у којој имају сва права и чију пуну заштиту уживају све док су јој одани и док су спремни да за њу дају своје животе.

Црквено-школски одбор је ваљало да реши ово двојство између захтева Отоманске царевине и жеље Срба да им деца уче исто онако као и у Жичкој школи, или било којој другој, у слободној Србији. После расправе у којој су саговорници уважавали један другог, прота Нићифор им саопшти да је са овима у Београду договорено да се прихвате уџбеници који су одобрени у Цариграду, да се према турским властима иде са њима, а да учитељ наставу држи онако како се она у Србији држи, без обзира на одобрене уџбенике и којекакве забране и упозорења, да деца уче из њих и оно што је цензура у Цариграду избацила. Набавка потребних уџбеника, као и раније има се обавити преко књижаре сјеничког трговца Велимира Прелића. Он зна како ће то свршити са Владом Србије.

У свему се морају покривати Правилником о раду српских основних школа у Отоманској империји, који је донет у Србији 1909.г. Најважније је остварити основни задатак "да васпитавају децу у народном духу, да их спремају за грађански живот и да шире просвету и писменост у народу". На печату школе ће бити лик Светог Саве на коме ће писати: Основна школа Лопиже. Чланови Одбора имају учинити све што могу да буду обавезна четири разреда за све у датом узрасту. Школе морају бити мештовите, у њима ће учити и женска деца. Ако Турци неће да шаљу у школе своју децу, то је њихова ствар, српска деца не смеју ничему изостајати за онима у Србији. Та деца су будућа снага Србије и мора доћи дан кад ће и њима да сване и да се споје после толиких векова, са својом браћом преко Јавора.

Већ се одавно смркло, а десетка чланова Одбора је једнако већало о томе шта им све ваља чинити да се школа одржи, да се што пре и што боље припреми за поновни рад.

Свима је већ одавно јасно да се просветна пропаганда мора обављати тајно, да их не похапсе и не осуде као неко тајно друштво које ради у интересу Краљевине Србије. У суштини Срби

морају остати раја као што су били од кад се памти, а то мало верских и образовних слобода мора им се дати, јер ови из Европе притишћу и траже да се престане са тим феудализмом, бива им се гуше некакве слободе и не остварују, виђи молим те, права на образовање и неговање националне културе.

Ноћ је одмицала, а Радиша пошао у воденицу да види да ли је изамљело, видео светло, па свратио с протом да попуши по једну. Нема шта да се крије од воденичара. Већ су неколико пута обредили по чашицу ракије, а школски и црквени послужитељ, је по други пут додавао мезе, али се и даље водио трезвен и важан разговор о школовању и овдашње деце, јер ће све то једног дана требати, можда колико сутра, а можда и за десет година. Ако не буде неког наглог преврата, онда ова тиха вода мора да одрони онај брег и да га сурва у поток. Прота их обавештава да ће главна упутства и везе о свему и даље пружати Царинарница на Јавору, да ће преко ње ићи плате за учитеља и новац за остале потребе и да ће тај посао, као и досад, обављати Јевђен Мрвић, који то ради у задњих дванаест година и до сад га никад ухватили нису. Влада Србије ће новац за учитељску плату слати редовно и нећемо више учитеља доводити до тога да га ово сиромашно село издржава.

Присутнима ја било јасно да су проблеме бројни, да има и ситних и крупних и да их све ваља решавати. Ето докле се дошло, проблем је и то што деца у школу морају ићи одевена и обувена, а то многима није лако да обезбеде.

Не брине Одбор то што Нушић тражи да се и надзорник обезбеди, како би се уједначила настава у свим српским школама Старе Србије. Набавили су доброг учитеља који је школе учитељске завршио у Скопљу и уме да се чува од турских власти, а сви знају да је велики борац за српску ствар и да ће децу правилно усмеравати и водити. Ови што су из Србије долазили, а нарочито они из Аустроугарске, нису одама' могли да се прилагоде околностима, па би врло брзо запали Турцима за око и праћење и понеко је несмотреност и главом платио, а ето онај мученик, претходни учитељ негде робија по Азији.

Деца у школу треба да крену првог септембра, а ови из Киковића и Васојевића, никад их не шаљу пре славе која пада 12. септембра, а то је више од половине деце. Свашта смо предузимали, али цаба. Они децу у школу шаљу после Алесендровдана, па до Ђурђевда-

на. Од Ђурђевдана забрањују ливаде, па им деца имају пречег посла, треба стоку да чувају.

Учитељ ће, као и досад, недељом и о празницима водити децу у цркву да присуствују литургији и да певају у хору заједно с њим и свештеником. Чим учитељ стигне, укључиће се у рад овог одбора и црквено-школске општине и заједно са протом радити на овим пословима. О већим празницима ће организовати приредбе за мештани. Од приредби је свакако обавезна и најважнија она за Савиндан. Тада ће као и досад да се у школи окупи цело село, а учитељ с дечицом да припреми програм са декламацијама. Зна се како се то ради и тако ће се и ове године радити.

Свима је у најлепшем сећању остала приредба, када је кришом прослављена у лопижанској школи и цркви, стогодишњица Првог српског устанка. Све је урађено како ваља и ништа није дошло Турцима до ушију. Цело је село славило, а да нико одао није. Истина је да је Радиша предреждао све време на стражи у воденици крај пута, да Турци однекуд не наиђу, а на Молитви, кршу изнад цркве, као нека орлушина, на мртвој стражи пречамио је Јевђен.

Тако је село славило и надало се да ће доћи дан слободе, да се више не крију по рупама и буцацама као мишеви.

Зими ће учитељ уз помоћ Одбора организовати посела, на њима ће он и свештеник држати предавања, подизати давно заспалу и потиснуту националну свест, помоћи српском елементу да се усправи, као што су се наша браћа у Србији усправила, те ево већ сто година живе слободно, да се мало уздигне погнута глава чипчије, да се и раја осети као човек. Учитељ ће водити децу на излете до оближњих немањихких манастира, да не забораве своје претке.

Само што није почело да свиће, а они једнако воде разговор у школовању деце. Већ су давно закључили да је црквено-школска општина одредила да школско и црквено двориште буду једна парцела, на којој никад деца нису била сметња цркви и њеним потребама, ево ће скоро шездесет година.

Учитељу је као и досад, стан обезбеђен у школи. Плату ће му давати Србија, а са Јаворске царинарнице доносити Јевђен као и досад. Скамије су ту, огрев за учитеља и послужитеља ће набавити село. Свака кућа која има дете у школи, дотераће по товар дрва, а они који немогну, они инокосни, за

њих ће одредити неког другог, ко то може.

Као и досад довољан је један послужитељ за цркву и школу.

Паре из Србије су понекад стизале преко сјеничког трговца Велимира Прелића, али је он сада под великом присмотром, па ће Јевђен то радити до даљњег. Плата се учитељу даје из српског „Фонда за достојно заступање Србије”. Исплата ће ићи тромесечно у злату и сребру. Јевђен ће кришом од турских власти, доносити са Јавора поруке, новац и пошту. Знао он то како ће, нису му првине. Србија ће му зато давати мало платице. Уме он да се чува од одметника и `ајдука и српских и турских. Ево толике године је знао да их заvara.

Турске власти могу понекад да упадну у школе и направе преметачину књига и остале преписке са Србијом. Тако је на робију заглавио претходни учитељ. Овога треба сачувати. Све оно што би могло Турцима да смета има да се крије у цркви и за то ће знати само прота и учитељ.

Није лако учитељу, он је мученик овог времена; за месне општине он је њихов слуга, митрополит може да га смени ако му не одговара, конзул из Приштине је тај који прима и отпушта или га премешта ако процени да то треба да учини. Ипак је село главно, оно увек да праву оцену о учитељевом раду, оно кредитира учитеља кад му паре на време не стигну. Нажалост, учитељ често мора да се понижава и да зајми паре од оних који имају да би преживео, а дуг је лош друг увек био па и овде у овом светом послу. Било је година и случајева више овде по Старом Влаху, да је учитељ био мета одметнутих Турака, с друге стране српске комите траже од њега да сарађује, да им помаже. Тако се мученик пече на неколико ватри.

А времена нису нимало лака, ето пријеполски учитељ Сретен Вукосављевић се одметнуо и предводи комитску чету. Сад су сви учитељи под сумњом, за турске власти су сви они комите и зато треба причувати нашег учитеља колико год се то може, свуда отворене очи и уши да се нањуши и предухити турска намера.

Било је то деветсто дванаесте, - прича Веселин, ја дечак од десетак година. Те јесени пошо у трећи разред лопижанске школе. Бежимо према Златару да се склонимо, разбеснели се Турци, хоће све да покољу. Неко тера

стоку, неко вуче оно мало имовине што је Бог дао, мајка једно дете носи у наручју, а друго води за руку, рачунају ја сам велики, могу ја сам. И могу да видиш, али кад бисмо уз онај превој према Мишевићима сви га некако пређоше и заобиђоше, а ја ударио право уз страну, а она сва од неког ситног камења. Гребем и рукама и ногама само да се врха дохватим, све ми се чини да Турци са исуканим сабљама дахћу иза мојих леђа. Мало ми је требало да се докопам превоја кад се онај шодер измаче испод ногу и ја се брзо нађох у подножју.

Сви замакли преко оног превоја, нигде никога, а ја сам у дну брда, очекујем сваког трена да се Турци појаве иза брега и закољу ме као што су ономад заклали оне из Гоња у Туријаку, одсекли им главе па их набили на лијеске, а ми, чобанчад после их ту нашли, те загребах из све снаге поново уз онај шодер. Не осећам и не видим ништа, само да ми се врха дочепати. Опет стигох до под сам врх и опет заједно са оним камењем се скотрљах до подножја.

Мајка вероватно није ни приметила да ме нема. Мисли, ту сам ја негде. Нико ме не тражи и не зове. Сам сам, руке ми кржаве и изгребане, колена сва одрљана, али ја ништа не осећам, ја само очекујем да се прашњавим и излоканим сеоским путем појаве турска коњица са сабљама и да ме исеку.

Поново кренух уз шодер, али сад мало десно где је овде-онде расло ниско жбуње. Некако се искобељах на онај врх.

Као да сам из неког другог света изашао, из самог пакла се спасио, не могу ваздуха да се надишем, срце из пете никако да вратим. Пуче предамног видик који до тада нисам гледао, доле тече нека речица, у даљини нова брда и Златар, види се и неко село. Чинило ми се док сам гребао уз брдо и котрљао се низ ону страну да је прошло много времена, да је мајка са осталима одмакла некуд далеко и да их више никад нећу наћи. Угледах их где прелазе ону речицу у подножју и потрчах што ме ноге носе, срећан као никад у животу.

Ево прошло је од тада осамдесет година, а ја то не могу да заборавим. Неко вече ме мајка звала себи, а ја је прекорех за оно што ме онда оставила, заборавила, што није приметила да ме нема и да сам остао с ону страну живота, тако сам, уплашен и несрећан, а они сви отишли.

Славољуб Васојевић

МИЛУТИНОВА СЕЋАЊА

Милутинове руке, као други отко- си покошеног сена, наслонене на рукохват штапа. На њима седа, други дан необријана брада, испод које се крије лице старца. Када би се обријало, показало би рељефе као када зими шума оголи. Између прстију, лелуја дим из ужарене Дрине. Иза њега, он, са борама на челу као ораница, испод којих се крије некадашња момачка жустрина. Сам, као паук у мрежи коју су му други исплели. Сам, као пањ, који никоме не треба, са благим осмехом, замишљеним погледом, испод густих и седих обрва. У смеђем, некада заводничком оку, суза. Чека ток лепих мисли, више ружних, па да крене као роса са пожутелог јесењег листа.

Хтео деда да му да име Православ. Да их све подсећа на славу, на Светог Саву, на часне и поносите православце. Знао је деда, да је име знамен судбине. Али, да буде с мање. Имаће сутра проблема. Имаће, а кад их није било. Увек с мање, и дође му најмање. Дадосе му име Милутин. Да ли по ономе Милутину полутину? Да је било по дедином Православ, да ли би било полутине? А он није ни навико. Знало му се леба и расола. И, пупа јаворе! Кашика би му од туршије зарђала. А Милутину ни полутину. Брат да је добар, и Бог би га имао, кажу паћеници. А онај, футо, ада јадо, хтео све. Отето проклето. И тако би. Ал шта ћеш. Полетео. Па шта би? Ко високо лети, ниско пада. А он, оде дубоко. Нек му је души просто. После су причали: „Била тала, па пропала!“ Ко је свету угодни? Ал, истина јес.

- Шта то конташ Милутине!?

Прекину му мисли, школски друг и комшија, Божидар. Задихан прилази Милутину уз узбрдицу, која их у овим позним годинама све више умара. У детињству су се утркивали, ко ће брже стићи до дивљакуше, под којом седи замишљен Милутин. Седе Боже поред свог пајташа, забаци шајкачу, у устима му сламка, међу као домине крупним зубима. Уздахну. Зна свог јарана у душу. Прошли су у животу много. И добра и зла. Када би ставили на кантар, били су убеђени, да би мука и терет коју су до ових позних година доживели, превладали. Како су их невоље достигли, они су их престизали, савлађивали, увек један уз другог. Били су годишњаци. Од старина су се, нарочито, њихове две породице, увек у добру и злу, слагале и помагале. Тако је било и када су се рађали. Уз ракију је пао договор, да деда Стоимир да свом унуку првенцу име, Православ, а деда Бранко, да свом унуку име Божидар. Имали су стари Солунци своје оправдане разлоге за то. Имена које су дали својим унуцима значила су за њих нешто битно, велико, победоносно. Деда Бранкову жељу су послушали.

- Ух, ја се баш намучи уз ову узбрдицу!

И даље задихан приговара Божидар, како би свог друга одвратио од њима, знаних сећања, на које су се у овим позним годинама, обојица, често са сетом и болом, а као да су морали, враћали.

- Бистриш у ту седуљу, и листаш ли листаш, ко да ја, у ову моју, немам ништа!

Приговара Божидар, чешући се по се- дој и као снег белој глави, коју ни најса- времененији шампони не би могли покрити. Зна, не попушта он брзо. Тврдоглав. А такав је одувек. Био је упоран и самоувер- енен дедин љубимац. Још није добро про- ходао, а деда га је учио да гусли. Уз старе јуначке песме, о Косову и краљу Перу, учио га је првим речима са којима је про- говорио. Отац Спасоје и мајка Милоранка су се љутили, јер су се поједини у селу подсмејавали. Било је и пречег посла, у њиви, око куће, а он запео да му унук гу- сла :

„Гром стравично са Ловћена сиђе
и удари у которске тврђе,
Други јаче са Калемегдана.
Боже мили, стравичнијег дана!
јер то муња није ни громови,
нег српски с два краја топови
два Србина и српска владара,
удареше на бечкога цара.
Ал Турчина наговара Ђаба,
рачун му је да помаже Шваба,
јер жељаше земље и равнице,
од Мојковца па до Ђаковице.
Жели Скопље и Једрена града
што му бјеху кључи Цариграда,
а Њемачкој у предмету стоји,
да судбину Словенима кроји...“!

- Краља Петра су сви волели, поче своју причу Милутин. Био је то прави чо- век и владар. Водио је рачуна о свом наро- ду, како пре, тако за, и после рата. Волео га је ратник, са којима је заједно ратовао, сељак кога је ценио. Знао је краљ, да, ако је богат сељак, онда је богата и земља. Знао је често да позове кочијаша, оде у на- род, у село, да види како народ живи, дал му и шта фали. Није мори нико од народа да га чува. Он је њин краљ. Он је међу свој народ, ште ће му ко, и од кога да га чува. Ако је владара стра од свог народа, па мора да га чувају, пазе, онда не ваља ил' он ил' народ. Народ се тешко може променит, ал' владар, ако је тако, треба сам да оде. Народу се никад не зна. Љут је, лако плане. Подивља ко ова наша пла- нинска река. Ако мисли да му није добро, одма оће да мења владаре. Саветовали су краља да не буде присан са својим наро- дом:

- Душу гуши, гуши душу ако оћеш да владаш!

- Док је народу у души модро, краљу је добро.

- Народ треба да се плаши, јер небу и краљу никад се не зна.

- Може и краљу душа да помодри, од- говарао би краљ Петар. Моји Срби могу све да поднесу, али ако их оставиш без

слободе, тада неће да живе. Спремни су да изгину сви до једног. А ако ми народ изгине, не треба ни ја да живим. С ким ћу да владам? Никада се на Балкану не зна, ко кога прежи, ко се коме умиљава, ко са ким шурује. Балканско небо је одавнина задојено мржњом. Ако народ на Балкану подивља, испод коже му крв кључа, тад је за многе оворен мртвачки сандук. Тад се живот и смрт љуљају као беланце и жу- манце.

- Тако и би, наставља из дедине приче своја сећања Милутин. У рату болестан, немоћан, заједно са својом војском и ве- ликим бројем избелог народа, у касну јесен, преко снегом прекривених кланаца, по беспућу и козјим стазама повлачио се краљ Петар, и сам знаш шта су деда Бран- ко и Стоимир причали. Била је то поворка очајника. Падали су од умора, од глади, од мрза. Гладовали су и пре ступања у ал- банске врлети. На мору су се први пут нај- ели. Многи су умрли толећи глад. Најтеже су им биле вашке које су им донеле тифус. Било их је толико да си могло шакама да их згрћеш. Спасавли су државу и голи живот. Умирили су бела и чиста образа. Борили су се за свој кућни праг. На позив за мобилизацију из села су се одазвали сви пози- вари, првог и другог реда. Тамо у борби на Брегалници и Кајмакчалану изгнули и у Јонско море своје кости оставили Дра- гутин, Ананије, Симион, Павле, Крстиво- је и Миломир. Тешко је било при поврат- ку. Како утешити њихове? Фала Богу, вра- тили се мој Стоимир, твој деда Бранко, Вукосав и Вилијамин. Нису се ни они жалили у борби, ал' метак их није хтео, а тифус су једва преболели. Невиђено јуна- штво показао је сваки војник. То је био пример целом свету. Успео је краљ Петар, или како су наши волели да га зову „Бели краљ“, да ослободи своју Србију под којом је она процвала, постала слободна. Ослободио је на Куманову Србију из тур- ског, на Колубари из аустријског ропства, као што је Немања први ослободио Срби- ју од Византије. Био је први краљ Краље- вине Срба, Хрвата и Словенаца. Био је поштован од свог народа, а тако је наста- вио и краљ Александар.

Обилазећи свој народ, наше манасти- ре, међу којима и манастир Сопоћане, и враћајући се из посете овом нашем мана- стиру, макадамским путем ка граду, са задњег седишта аута видела се у даљини планина Рогозна, која је по предању доби- ла име по девојачком имену краљице Је- лене супруге цара Душана, која се звала Рогозна. Сасвим десно, у саставу Рогозне, уочио је остатке средњовековног града Је- леча, у коме су често у госте код Стефана Немање долазили европски владари. Они су, ценили и поштовали нашег владара, творца наше државе и државности. Нема- ња је био тих, миран, ћутљив, шкрт на речима, а добре и велике душе. Људима је највише говорио ћутањем, радом, мирно- ћом, која га је чинила већим. Био је то,

како су знали да кажу: „Човек-светац, ди-рек неба и земље“.

Многе године после Немање су прошле. Својим животом осликао је историјску судбину свог народа. Стефана Немању покрила је зелена трава, слегла се на њега камичак до камичка. Остао нам је савет и опомена над опоменама, како треба живети и владати.

- Богами је, Слобо поштар, рече Божи-дар, који је пешке годинама, безброј пута, делећи пошту, обишао сваку стазу и бога-зу којом је Немања ишао, у праву, када се питао да би волео да види Немањину крштеницу. Сви смо га питали, зашто?

- У, и то мало школе што сам ишо, учио сам ја, моја деца, сад и унуци, да је он, Стефан Немања, а све дописнице и ко-верте које делим су адресиране на име Стевана Немање. Ко ли га поново крсти, или му наменски име промени? Да ли је то онај наш Стефан, или нови Стеван?

- Вала јес, с правом се увек питао, само Слобо, потврди Милутин Божидаро-во сећање.

Возач је застао, краљ је запазио са леве стране макадамског пута, лепо уре-ђено, за то време и прилике, школско дво-риште, у дугиним бојама разноврсног цвећа.

Свратио је да види школу, поред које је био уређен воћњак са стаблима разно-врсног воћа. Знао је краљ да је његов на-род, као и овог краја, поштен, вредан, го-стољубив. Ради, ћути, а кад треба и трпи. Крочивши у двориште школе, поред див-ног погледа који се пружао на све стране, тишину су реметили цвркути птица који су као химна дочекали владара. Његово задовољство, ведар осмех, пањња коју су деца посветила својим учитељима веро-науке која се тада одржавала, за краља је поред цвећа и химне цвркута птица било право одушевљење. Седећи у клупи са ђа-цима, слушајући наставу цењених веро-учитеља, у мислима су му били наши, Ра-шки владари, творци прве Српске државе: Стефан Немања, краљ Стефан Првовен-чани, Растко Немањић-Свети Сава, краљ Радослав, краљ Владислав син Стефана Првовенчаног, краљ Урош Први, краљ Драгутин, краљ Милутин, краљ Стефан Дечански који су живели и владали овим областима где је он сада. Из дечјих погле-да видела се захвалност и добродошлица. Они су доказ и потврда, њихове дугове-ковне борбе за свој народ, за своју државу. Гледајући децу, краљ се упитао:

- Зашто ли је цар Душан из овог раја, са земље прве српске државе, из Раса, од-вео браћу из Пнућа у Призренску жупу?

Питање које је у мислима сам себи по-ставио, без одговора је прекинуло школ-ско звоно, означивши крај часа. Краљ није крио своје задовољство, које се таласало између затеченог, и мислима прошлог времена. Дао је новац за све ђаке, јер ни-када међу народима није правио разлику, а нарочито не, међу децом.

- Како смо нас двојица, вала и остала деца, срећни отрчали до својих да се по-фалимо са посетом коју смо имали, а бо-гами и дару који смо добили, сећа се Ми-

лутин. Парама које сам донео кући обра-довао се и отац Спасоје, па их је расподе-лио, тако да је брату Гаврилу и сестрама Борики и Милуники купио да се обучу, па тако и они добише поклон од краља.

Дочека и деда Стоимир, стари солу-нац, да његов унук првенац, његов гуслар и дика, види и још поред тога добије по-клон од краља, наставља своја сећања Милутин.

- Фала Богу те је то у миру, а не ко ја са Пером у рату, вико је мој Стоимир. Доста је нама ратова и ратовања. Пропадосмо, изгинусмо, шта је само црнине у селу било после Балканских, после првог рата. Тешко оном ког нема, ко је страда, а Бога-ми тешко и оном ко се у гараж, паљевину, глад, болест, ама, беду вратио. Тешка вре-мена, тешки паћеници смо били. Ал' пу-сто, народ навико. Што га више газе, он чвршћи и тврђи. Цаба претње, инат рабо-та шала није. Вековима се плаше и вичу: „Не дај Боже, да се Срби сложе!“ Знају да нам је важније јединство од слободе. Са јединством ће се остварит и слобода. Они нам знају жицу. Дају нам чарку, а ми ко муве на „говно“. Нема збора и договора. Брат брата нит види нит познаје. Настане неки чудан вакат да чуднији не може бит. Ал шта хеш, из једне се коже, у другу не може. Владари треба да знају, да држава треба да се брани памећу. Толики наш на-род настрада. Утрије се полако. А народ се не множи ко зечеви. Не расте, а може несрећа да га покоси и нестане, ко трава. Много више времена треба док један на-род постане, док се уједини, него док се разједини. Много више времена треба док један језик постане народни, него колко треба да се поцепа. Свако оће свој, а знају да је то један те исти.

- Па вала кажи, је л' мој Стоимир био у праву? Поносит на дедина размишљања која су му остала учртана, па их се са по-носом сећа, упита га Милутин.

- Гајрет мој соколе, гајрет! Полако, ту смо, ти и ја и гора зелена. Видиш да су били у праву, све што су наши стари ре-кли. А ко је и кад народ питао?

Сећам се кад је било оно зло, кад сам био код деде Љутимира, кад се сви зака-менисмо.

Негде око подне, баш кад сам донео тестију воде са стублине, и ујак Манојле узе да пије, виде деда Стоимира како ка-сом јашући Зекана, прилази ка нама.

- Помаже Бог пријатељу! Поздрави он пријатеља Љутимира не силазећи са коња.

- Бог ти помого пријатељу! Одговори-ше му Љутимир и Манојле скоро у глас.

- Које добро мој пријатељу? Ајд сиђи, одмори коња, да попијемо ракију, предло-жи му Љутимир благим тоном, јер никада није видео пријатеља Стоимира овако за-бринутог и болног израза лица.

- Јесте л' сви здраво и добро? Забрину-то пита Љутимир.

- Фала Богу, сви смо кући здраво и до-бро. Ал' има, спусти главу и уђута Стои-мир.

- Побогу, шта је пријатељу данас с то-бом, упита и Манојле.

- Убили су краља, рече Стоимир, сиђе с коња тако као да ће све сломити. Сви као укопани стадоше. Наста мукла тишина, коју ни цвркут птица који је краља доче-као као химна у школском дворишту, сада не ремете.

- Па ко, како, ће то би? Упита Љути-мир не скидајући очи са утученог Стои-мира.

- У Француску. Тако сам од Бранка чуо, одговори им Стоимир. Но, ја дођо да узмем ово моје дијете да га водим кући. Не знам шта ће сад бит? Зло за нас. Какав је то човек био, ал нема ком, настави Сто-имир.

- Полако пријатељу.

Тешко и Љутимиру али покушава да утешу и себе и свог пријатеља Стоимира.

- Ако Бог да, биће добро. А даће Бог. Има у Србију још паметних глава. Неће бит лако, ал', шта је, ту је. Ми нисмо ни навикли на добро. Таман га скући, а оно неко зло. Ко нас прокле? Да л' Ђорђе, или ко други? Никад мира и слободе. Мало, мало, па нас неко узјаше, а ми ко товарни коњи. Ајде дијете, иди са дедом и фала ти. Фала и тебе пријатељу што га увек поша-љеш. Знам да ти је он у души. Дobar је ко добар дан.

Деда Љутимир ме пољуби ујак Маној-ле помилова, по, тада као четка густој коси, и помога да се попнем до деде Сто-имира који већ беше узјахо Зекана.

- Збогом, у здрављу и весељу остајте ми пријатељи, поздрави их Стоимир.

Рукама ме обави деда Стоимир, са су-зним очима да га не видим, ћутећи јаха-смо до куће. Имао сам доста стечених навика од свог деде. Знао сам како деда страхује за будућност и пати од догађаја који се десио, ћутао сам, и на тај начин разумео и подржавао dedu.

- Знаш ја, настави своја сећања Милу-тин, кад су деда Стоимир и наши стари балканци и солунци, после првог рата када је формирана Југославија псовали:

„Е, јебем ти државу, с ким је састави-смо !...“

- Земља нам је на ивици провалије, причао је деда. Хрвати све раде да је упропасте. Ми Срби ништа нисмо радили да је спасимо. Краљ Александар је био жртва. Био је стваралац и заробљеник нове државе, Југославије. У њу је узидео младост, учествовао у свим њеним подвизи-ма, од Куманова до Солуна. Извео њено уједињења, а пао као њен симбол. Рођен на Цетињу, унук кнеза Николе. Кад му је мајка, књегинја Зорка, умрла, са оцом тад кнезом, а после краљем Петром, отишо је и живео у Женеви, све до повратка у Ср-бију. Владо у Србију, а настрада од уста-ша у Француску.

- Видиш ли ти мој добри, Боже. Није цабе реко мој Стоимир:

- „Како те колевка заљуља, тако те мо-тика закопа“. Није му било право, ал, тако је причо.

Зоран Г. Јермић

Уместо приче

МУЧЕНИЦА

Нисте, вероватно, никада размишљали о томе колика је улога и значај ракије у животу нашег човека. Али, када се мало удубимо и погледамо када је и колико помињемо, шта нам значи, колико је користимо, у којим приликама, видимо да је незаобилазна у нашој свакодневници. Присутна је бар колико и хлеб, о коме су, с правом, приче написане. А и вреди, хлеб наш насушни је синоним за живот, опстанак, трајање. Без њега се не може! А без ракије? Изгледа - ни без ње.

У Србији се, одвајкада, како то записи кажу, пило вино и ракија. Вино се пило још на дворовима великаша, а народне песме пливају у вину... Нигде у песми нећете наћи да јунаци пију ракију. Само вино! Када Марко дотера цара до дуара, он му вели „Иди Марко те се напи вина“; Марко, наша најопеванија пијаница и кавгација, вино пије и са мајком Јевросимом, а чак је и Шарца научно томе пороку!!! Шта би му данас на то рекли из друштва за заштиту животиња? Када треба о нечму да беседе, онда витезови „поседаше рујно пити вино“. Увек рујно, никад бело. Вино му, као што видите, дође као неко господско пиће. Било, а и данас је. Французи га сматрају храном, као хлеб. Код њих, када поручите ручак, конобар вас и не пита, вино вам сервира као салату или колач.

Закључак је да је вино здраво и да код човека изазива лепе мисли, расположења, осећања... Да се, његовим испијањем ствара осећај отмености и ужитка. Постоји читава церемонија испијања вина, да би ужитак био прави: прво се одмерено муња у чаши, благо, онако укрут; онда се загледа, па пије, али у малим гутљајима, па се пусти да полако склизне низ грло. Па пауза. Чаша се подиже на посебан начин- између прстију, поглед горе и „куц“... благи наклон, осмех...

In vino veritas!

Када се све ово сабере- није то за нашег човека- он нема ни времена ни живота за то! Ко ће то! Наш човек воли да „тресне укап“, или да „свуче три прста“, онако из флаше! Да га одмах ошамути, после може и да густира! Зато код нас вино и није на некој цени. Може, али-ракија је ракија!

Ракија је чудо! Незаменљива! Замишлите, да није ракије, шта би све нестало, чега не би било:

Кад се роди, пијемо у здравље новог човека. Па још ако је мушко! Три дана! Док не попадамо. Од радости, да прославимо!

Када склопимо очи, опет, само сада за покој бившег човека! За душу. Од жа-

лости, да се утешимо! То помаже. Проверено!

Ка препијемо, болујемо. Али се ракијом лечимо. Јер - клин се клином избија.

Ракија нас је одржала, њојзи хвала, каква песма: кад заболи зуб или дроб, треснемо ракију да га „згријемо“! Ракијом вршимо дезинфекцију рана, масирамо реуматична и астматична места, зглобове; привијамо ракијаве (топле и хладне) облоге на убоје; трљамо ноге, крста, руке, главу, бубреге. Све.

Најлакше се запева уз ракију! И народна изрека каже: Лако ли је пјану запјевати и жалосној мајци закукати.

Пева и ко зна и ко не зна. Али се и плаче. Лако се и пева и плаче! Растужимо се! То је чудо! То само ракија може!

Не само да у ракији певамо, и њу смо лично опевали. А заслужила је:

„Ој, ракијо, рако, ја те волим јако, а ти мене рако, у канал полако!“;

„Ој, ракијо шљивовице, отрова ми цигерице“;

„Од ракије ништа није, ко умије да је пије“;

„Пио не пио све ме зову бекријо!“

„Пијем пиво, ракија ми горка, код куће ми жена ко девојка“.

Па ко пије, он се и напије. Неко и од једне заврши под асталом. Неки пију сваки дан. Само додају. То је посебна прича. Онда га зову: пјандура, бекрија, пјанац, мокри брат, алкохоличар, локација, јер се: олешио, нацугао, нацврцао, накитио, напио, нализао, налокао, накресао, ушикао, отегао, отелио, укокао, нарокао, ударила га шљивова грана; јер је пијан ко мајка, ко летва, ко маљ, ко ђускија, ко гузица, ко клен, ко трањга, ко црна земља, а мора кад пије: ко гуја млијеко, ко смук, ко во, ко воду...

Уз ракију се Богу молимо. То обавезно. Више него у цркви. Уз сваку се крстимо, по више пута, три најмање. Ваљда да надокнадимо пропуштено. Уз трећу- обавезно. То нема...

Читамо здравце! Неки Илија је стално говорио: У ову чашу, у бољу срећу, још седамнес па трећу!

Тако ми пијемо. Па: Здрав си домаћине... У чи смо дом... Срећан дан... Боже, помози...Добро дошао... Ко ће на пут, срећан му пут, ко остаје у дому да ради у добру. И још много тога... За сваку прилику има. Све поменемо, свакоме и за свашта се помолимо уз чашу! Онако-слабо. Уз чашу то иде, пристаје. Тада најбоље помаже.

А уз рад, да не говоримо. Да буде срећан дан и рад и од рада вајда. Ваља се.

На радост или жалост, све можеш забравити, недонети- флашу никако. Она

нас прати од колевке па до гроба. А на путу -плоска! Нек се нађе, лепо леже уз тело а не види се, са њом си некако сигурнији. Лепше ти је. Греје. Језик развезује.

Кад си уморан-враћа душу и снагу. Каква инфузија.

Волите ли врућу?

Са ракијом смо ратове добијали. И губили. Воде у чутурици може нестати, ракије никако. Војвода Мишић, учни одлучујуће битке на Колубари, својим војницима, греје ракију. Стаљин је радио исто. Пише у књигама. У сваком рату смо имали понеки „крвави Божић“ или нешто друго, али увек- крваво. Заборавимо се. Душмани то знају!

Чувамо је и носимо у мјешинама, флашама, балонима, бурадима, чутурама, кантама...

Печемо меку и љуту! Што љућу. Кад је треснеш, да те ошамути. Нема се времена за густирање. Тако је време!

Зовемо је брља, мека или шома, ако је слаба; мученица, шљива, лудача, или просто- љута.

Кунемо се у њу, више него у мајку: ове ми ракије, куво се ко ова ракија, ове ми мученице, ово ми била последња, на ране ми изашла, мучио се ко ова мученица. Ту се мора веровати. Тешке заклетве!

Ако неко, случајно, не пије, чудимо се. Не верујемо. Питамо да није што болестан. Како може бити човек да не пије. Може једна! Али само једна!

Зовемо се на кафу, а мислимо на ракију. Кафу или попијемо или не попијамо.

И тако трајемо са мученицом. Баш, зашто се зове мученица? Ваљда што се онако мученички пече. Ракија-па се-пече. Ваљда кува! Али то нико не каже. Увек се пече!

А тек шта да кажем против Европе, која, веле, хоће да нам забрани и ракију да печемо! Нама? Нема те силе која то може. Ако је то цена за ту Унију-одустајемо. Без ракије нећемо у Европу. Никад и никуд. Па ми, кад пођемо да неког обиђемо у тој Европи, прво флашу стављамо у торбу. А ти Европљани кад је дохвате само исколаче очи и вичу „гуг“!

Сад би требало рећи нешто о ракији као општеном злу и несрећи. Колико је само кућа пропала због ракије. Колико смо пута чули: Све пропио, све дао на ракију. Па колико је жена добило батине или отишло „у род“, вратило се својима или остало удовица! Све због ракије.

Али, то нека остане за други пут. Ракија је заклетва. Како против ње? Бренд. Зна да би ми многи замерили.

Јесте у вину истина, то рекли они Латини. Ми смо то пре њих, али онако, српски, да цео свет разуме: Што трезан мисли, пијан говори!

Нека све остане како је и било. Нећу против истине, тј. ракије!

Љубомир Шуљгаћ

Изложбе

ВИРТУАЛНИ ЕНТИТЕТИ

Влада Милинковић, уметник из Београда, члан групе Арт Луминис, излагао је од 16. до 26. новембра своје фотографике у Културном центру Кристине Пежо у Паризу.

У свом креативном стваралаштву, Влада Милинковић, реалност виђену и заустављену објективом фотоапарата преображава у једну виртуелну, неограничену и значењима богату стварност. Ове слике које најпре очаравају својим графичким квалитетима, плод су савремене естетске свести и као такве уједињују модерна фотографска искуства и искуства у области пластичних уметности, очигледно не оних фигуративних, и

окрећу се истраживању непознатог подручја подсвесног.

Непосредност сликовног језика додатно истиче луцидну и динамичну визију стварности која је преображена и супротстављена пукој баналности ствари. Свет је у бити, али и појавно, многострук и променљив. Да би га појмио и разумео, Влада Милинковић не оклева да прибегне новим технологијама, остављајући тако на својим сликама неизбежни траг савременог и блиске будућности, непосредне и укроћене.

Пропуштајући нашу свакодневницу кроз дигитални скенер издижемо се изнад наших жеља и надахнућа. Уобрази-

Влада Милинковић

ља се стапа са проживљеним искуством, забавно са кобним, механичко са осећајним, фотографија са сликарством. Одајући признање новој технологији, Влада Милинковић одаје признање креативности и позива нас на визуелно путовање по земљи своје маште, плодних и неисцрпних изненађења.

Милица Белић

Каталог париске изложбе

Трепти јасика,
уклета нема мира.
Пишем песму.

Црни шешир
носицвет у руци:
Десанка у пољу.

Радост читања
исклучи телевизор.
Повратак себи.

Књиге у полици
непрочитане многе.
Велики сам грешник.

Дивље патке
између пластике у Лиму:
модерно доба.

Прође учитељ
мог неваспитаног сина,
Ко је више крив?

Никуда не путујем
а уморан сам што
нисам на путу.

Пред излогом
мајка и кћеркица.
Плата касни.

Кад је додирнух
замириса осмехом,
пролепша се дан.

Винко Шелога
Из збирке *Година сваког дана*
мења хаљину

Промоција 21. броја Савиндана

САВИНДАН ВИСОКО ГОРЕ

Промоција двадесетипрвог броја Савиндана организована је 25. јануара 2011. у Музеју у Пријеполу. Промоцију је пратила изложба радова „Високо горе“ / на Озрену и Јадовнику/ чланова групе Арт Луминис из Београда, Бранислава С. Марковића, Влада Милинковића и Зорана Павловића и наступ чланова музичке етно групе „Бело платно“.

Након поздравне речи председника Милешевског културног клуба „Свети Сава“, Зорана Малешића, у ком је захвалио верним сарадницима, ауторима текстова штампаних у последњем броју, без чијег труда *Савиндан* не би ни постојао Малешић је потсетио на јубилеј 20 година од оснивања МКК „Свети Сава“, који ће бити обележен 15. јуна 2011. О двадесетпрвом броју *Савиндана* је говорио Славољуб Васојевић, професор руског језика из Краљева, дугогодишњи сарадник Савиндана.

- *Савиндан* је пре свега гласило Рашке области... На том простору живе народи различитих религија и етничке припадности. Посебно је важан однос између Срба и Муслимана -Бошњака, као најбројнијих. Из тих разлога, и не само из тих, за *Савиндан* је важан ислам као религија и култура која је на бази те религије створена. Зато је добро што се у годишњаку нашао рад уваженог др Дарка Танасковића о српској исламологији. Знамо како се тешко живело и опстало у Рашкој области, и то не у кратком временском периоду, него стотинама година. Дужност нас данашњих је да откопамо и воспоставимо у првобитној величини све материјалне знаменитости овога краја које је земља затрпала, а људи заборавили и то не одскора, него од римског периода, па преко досељавања Словена на Балкан, доба Немањића и векова турског ропства, а потом ослобођења, односно од времена када је овде заснована нека цивилизација, па до на-

ших дана. Зато је за *Савиндан* добро дошао сваки чланак који се на компетентан начин бави археологијом, као што су то у овом броју прилози Маје Ђорђевић и Марије Марић о старим гробљима и црквинама на овом тлу. Васојевић се затим осврнуо на текстове који се тичу скривница, знаменитих жена, обичаја, лековитог биља, књижевних ствараоца...

- Душу народну можемо спознати и преко књижевног стваралаштва. У такве ствараоце са ових подручја, свакако спада Григорије Божовић, Сретен Вукосављевић и многи други, често заборављени, а вредни пажње, као што је Владислав Веселиновић Тмуша о коме пише Вујица Бојовић.

О људима вредним сећања потомака пишу Бошко Б. Копуновић, Зоран Морачанин и Миле Вуловић. *Савиндан* посвећује пажњу значајним људима и догађајима из наше прошлости. Нарочито је занимљиво, а недовољно истражено оно тешко време кад је српски народ од слобод-

Зоран Малешић, председник Клуба, поздравља присутне на промоцији 21. броја „Савиндан“а

не Србије odвајала граница на Јавору. Много шта су ти људи преживели до-вијајући се како да опстану, одрже породицу и имање, да не пропадну или раселе се као толико пута кроз нашу историју. Ако ми заборавимо те људе и те догађаје, неће имати ко други да их се сети. У томе видим и један виши и значајнији задатак *Савиндана*. Ако неко пожели да упознаје Рашку област, а таквих има данас и биће их сутра, много тога значајног и занимљивог може наћи у ових двадесетак бројева годишњака *Савиндан*. Зар то није довољна потврда да их чувамо у библиотекама и витринама и да буду сведочанство о томе да смо своје време потрошили на корисну ствар. Има оних који ће рећи, кад дође њихово време, да ти материјални споменици никад ту нису ни постојали. Па и због тога их морамо обновити и омеђити оно што је наше, што је део и темељ народне грађевине, да се не би сутра с неким спорили око наслеђа. Ово што ми данас ваљано запишемо на страницама *Савиндана* је као старо вино, са временом ће само добити на квалитету и значају.

И зато верујем у оно што рече монах Григор Нарекадци још у 10 веку: „И књига ова је умесито шела мојеџо, И реч ова да буде умесито душе моје“, рекао је Васојевић.

Да је само оно што је записано трајно потврдио је и Драгиша Милосављевић, историчар уметности, дугогодишњи сарадник *Савиндана* коме је одлуком Управног одбора МКК „Свети Сава“, на промоцији уручена Благодарница, посебно признање које се додељује појединцима за изузетан допринос остваривању програмских циљева Клуба. - *Савиндан* заиста вреди и ако сам ја мало допринео да буде бољи, драго ми је, рекао је Милосављевић, примајући признање од председника Клуба Зорана Малеша.

Награда Клуба најуспешнијем ученику за претходну школску годину припала је Невени Дивац, ученици Пријеполске гимназије а награду је уручио директор Гимназије Љубомир Шуљагић.

Изложбу „Високо горе“ заједнички су организовали Милешевски културни клуб и Музеј у Пријеполу. Испред домаћина присутне је поздравио Славољуб Пушица, директор Музеја а о изложби састављеној из три цели-

Са промоције „Савиндан“-а у Новој Вароши: Вујица Бојовић и Милева Малеша, уредница ревије

не говорила је Зорица Златић Ивковић, историчарка уметности.

- Пред нама су фотографије тројце аутора који су своју пажњу и вишегодишњи рад везали за непролазне и, на срећу, још очуване природне и традиционалне вредности планинских висова Озрена и Јадовника. Они су заокупљени, пре свега, лепотом каква се све мање проналази али се памти и чува опирањем пред достигнућима модерног доба и опасностима њиховог погубног дејства. У остварењу својих креативних похода, међутим, на исти начин су заокупљени неким другим достигнућима модерног доба која ослобађају њихов израз задатих стега традиционалних метода изабраног фотографског медија.

Од полазишта у реалним, готово документарним записима виђеног, доживљеног у пределима којима су само одабрани почаствовани, до сопствених, ликовно, ритмички и колористички осмишљених и тканих асоцијативних, колажних представа, аутори упорно и предано трагају за смислом и садржајем свега виђеног и обликованог. Не удаљавајући се превише од бескраја недосегнутог хоризонта, а при том сабирајући исечке расутих па здружених утисака, речи, звукова, мириса и селективно изабраних детаља, настајале су нове креативне творевине, фото колажи, а заправо дигитални принтови који су креативност стваралачког чина у фотографском медију померили ка ње-

говој сложености, промишљеној завршници. Нове фотографије, *Стирале сећања* Владе Милинковића или *Зајиси природе* Бранислава Марковића нуде нову реалност и позив на трагање за смислом и одгонетање унутарњих садржаја прекомпонованих исечка стварних и сањаних слика. И док призори забележени објективом, а изабрани оком Зорана Павловића, снагом доживљеног, инспиративног, креативног приступа чувају ванвремене вредности и аутентичност неизмењених записа, дигиталне апстракције, асоцијативне и метафоричне игре супротстављених облика, различитих ткања и ненаданих колористичких акцената, усмеравају нашу пажњу на ауторе, њихову слободу и креативност стварања, рекла је Златићка.

Присутнима на изложби, Музеју, Клубу и канадској компанији РЕВ, која је откупом три рада помогла организацију изложбе, испред уметника захвалио је Влада Милинковић.

Промоције 21. броја *Савиндана* одржане су у Прибоју и у Новој Вароши на којима су говорили Бошко Станић, директор Библиотеке у Новој Вароши, Вујица Бојовић, сарадник и Милева Малеша, уредница *Савиндана*. У обликовању промоција учествовали су ученици и ученице из Пријеполја, Прибоја и Нове Вароши као и књижевник Мирко Иконић, песникања Гордана Боранијашевић и Владимир Дулановић.

М. М.